

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ „N. IORGA“

N. IORGA

OAMENI REPRESENTATIVI
ÎN PURTAREA RĂZBOAIELOR

LECTII ȚINUTE LA ȘCOALA DE RĂZBOI ÎN 1937

BUCUREȘTI — 1943

N. IORGA

**OAMENI REPRESENTATIVI ÎN PURTAREA
RĂZBOAIELOR**

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ „N. IORGA“

N. IORGA

OAMENI REPRESENTATIVI
ÎN PURTAREA RĂZBOAIELOR

LECȚII ȚINUTE LA ȘCOALA DE RĂZBOI ÎN 1937

BUCUREȘTI — 1943

Acest volum înfățișează încă o serie din prelegerile ținute la Școala Superioară de Război de Nicolae Iorga. Textul lor, cules după notele stenografice, a fost tipărit prin îngrijirea d-rei Liliana Iorga, căreia i se datoresc păstrarea și editarea mai multor lucrări, rămase în stare de manuscris, ale neuitatului ei părinte; ele vor apare, la timpul lor, în publicațiile Institutului de Istorie Universală care îi poartă numele.

Imprejurările prin care trecem dau acestor figuri reprezentative ale războaielor altor veacuri un interes poate și mai actual decât altor conferințe și prelegeri, ce așteaptă la rândul lor lumina tiparului. Ele sunt însă deopotrivă de reprezentative ale concepției și puterii de evocare ale marelui nostru istoric.

Istoriografia modernă are într'adevăr tot mai mult tendința de-a despărți scrierile de caracter social și economic, în care viața maselor capătă aspectul anonim al fenomenelor colective, până la excese de depersonalizare ale materialismului marxist, de biografiile « oamenilor cari au făcut istorie », a căror tradiție se poate urmări dela Plutarh. În portretele ce alcătuiesc această serie de « oameni cari au purtat războaie », Nicolae Iorga a știut să lege mereu personalitățile alese de el în câmpul nesfârșit al istoriei universale, de tot ceea ce reprezintă, regăsind în fiecare conducător de oaste elementele caracteristice ale mentalității și ale vieții secolului său. Cartea aduce astfel o contribuție însemnată la înțelegerea modului de a privi și a scrie a singurului istoric român care a putut cuprinde în opera sa evoluția omenirii întregi. Și din acest punct de vedere, credem că prelegerile vor fi citite cu interes nu numai de acei, a căror meserie e de a purta războiul în formele sale cumplite de astăzi, pentru desăvârșirea nădejdlor și năzuințelor ce se leagă de pregătirea lor.

GHEORGHE I. BRĂTIANU

I

**CEA DINTÂI FORMĂ A SPIRITULUI
MILITAR**

Anul trecut am prezentat istoria universală pe linia unor anumite idei generale.

Anul acesta voiam să fac altceva, și anunșasem pe directorul nostru și mă țin de ceea ce am anunțat, cu o foarte mică modificare, adică introduc pe lângă materialul pe care aveam intenția să-l prezint și în care o să întâlniți deosebite capitole de istorie universală, pe lângă aceasta introduc și o linie generală, care va trece prin toate aceste capitole. O să vă arăt astfel care era la început titlul acestui curs, după aceea o să arăt care este linia generală și îndată după aceasta voi căuta chiar în prima lecție să ating subiectul.

Iată ce făgăduisem eu: să aleg un număr de biografii de oameni reprezentativi în purtarea războaielor și fiecare dintre dânșii să reprezinte spiritul unei epoci, și în fiecare din aceste epoci caracterul deosebitor se adună în jurul unei personalități, a cărei biografie evident că n'o s'o fac sub alte laturi, n'am să merg în domeniul tehnicei, în care n'am nicio competență, dar o să fie partea militară în legătură cu istoria, pe care un istoric o poate cunoaște și are dreptul de a o înfățișa.

Chiar dela început, când a fost să aleg cele dintâi biografii m'am lovit de o greutate și greutatea aceasta mi s'a învederat îndată ce am recurs la izvoarele însăși.

Pentru lectura d-voastră nu vă pot recomanda în deajuns cetirea izvoarelor. Pentru a cunoaște o epocă este bine să aveți contact cu omul din vremea aceea, sau cu omul cel mai apropiat de acea epocă, omul care are mai mult sau mai puțin ideile și sentimentele de atunci, care a cunoscut cari erau popoarele, cu aplecările lor și oamenii cari au jucat un rol însemnat.

Și atunci mi-am zis eu: trebuie să am un punct de plecare dela un izvor care, chiar dacă este mai târziu, a întrebunțat izvoare contemporane și atunci am luat reeditarea în secolul al XIX-lea a vestei traducerii a « Vieților Paralele » a lui Plutarh din Megalo-

polis. Ca aparență biografiile acestea nu spun mare lucru, dar unele din ele pornesc dela izvoarele contemporane, de exemplu pentru Silla sau Sulla, memoriile lui se găsesc în cea mai mare parte întrebuințate în capitolul respectiv din Plutarh.

Am văzut însă foarte repede un lucru. Căutând două capitole, capitolele privitoare la Pelopida și Epaminonda, — cei doi luptători tebani, — bătălia dela Leuctra și Mantinea, și înainte de acestea încă două bătălii, numai ale lui Pelopida, m'am găsit înaintea unei biografii în care se vorbește de studiile literare ale lui Epaminonda, despre familia lui Pelopida, despre felul cum s'a organizat o conspirație, despre felul cum s'a dat o lovitură, de o stratagemă întrebuințată de unul dintre dâșii. De aici a rezultat un lucru. Când m'am gândit la ceea ce este mult înainte de începutul secolului al IV-lea, — este epoca în care anii se coboară, încât Alexandru-cel-Mare vine după această epocă, — și m'am uitat la felul acesta de prezintare al biografiilor, mi-am dat seama de un lucru, anume de lucrul acela că în căutarea militarului nu-l găsești. Nici vorbă nu este de o discutare tehnică cum se poate face astăzi, în ce privește, de exemplu, campaniile lui Napoleon I-iu; lipsesc orice fel de lămuriri, încât nu trebuie să vă lăsați înșelați de ceea ce au scris istoricii militari cu privire la războaiele antichității.

Nu avem raportul imediat, — lucru care se întâlnește astăzi așa de des, — nu există arhive. Arhivele aparțin unei epoci foarte târzii și arhivele acestea au fost foarte multă vreme politice; arhive militare nu există nici pentru războaiele din evul mediu, nici pentru o parte din războaiele din timpurile moderne. Dar chiar dacă le-am avea, așa cum se vedește trecutul militar al omenirii, se vede că noi nu avem de-a face cu războinici de profesie, nici cu războinicii din timpurile noastre. cari au o funcție socială bine stabilită, cari au trecut prin anumite școli, au izbutit în anumite examene, au fost înaintați din grad în grad, până la o anumită vârstă rămân în cadrele armatei, care-și creează și un fel de fisionomie particulară, cum exista în Germania înainte de război, un tip al ofițerului care căuta un fel de a vorbi, deosebit de felul de a vorbi obișnuit. De așa ceva nu poate fi vorba; nu sunt oameni specializați, pregătiți, nu sunt oameni ai războiului, ci sunt oameni cari într'un anume moment ajung să conducă o luptă, sau să facă un război și cari a doua zi după aceasta se întorc în ceea ce numim noi: viața civilă și care pe vremea aceea nu se putea numi viață civilă, ci viață ome-nească în totalitatea ei.

Omul putea fi luat pentru un război sau pentru alt război și trebuia să aibă o pregătire pentru orice fel de împrejurare, ceea ce poate să fie uneori rău, dar foarte deseori poate să fie foarte bine. A stăpâni conștiința sufletească a unei societăți, și prin urmare și conștiința oamenilor cari vin din această societate ca soldați, este un foarte mare avantaj, pe când atunci când consideră cineva soldatul ca un om care este născut pentru a fi dela vârsta cutare până la vârsta cutare în cadrele armatei, se poate întâmpla să-l trateze ca o cantitate abstractă și îndată ce o armată este considerată ca o adunătură de cantități abstracte, o pierzi din mână sub alt raport decât raportul mecanic.

Și atunci mi-am zis: biografiile le voi prezinta, dar în așa fel încât să se vadă cum se formează spiritul militar și apoi categoria militară și, după ce se formează categoria militară, în ce fel categoria aceasta a putut fi formată prin pregătirea militară.

Acum se vede foarte limpede ceea ce urmăresc, și odată spuse lucrurile acestea, putem intra într'o epocă foarte îndepărtată, foarte rău înțeleasă, dar de cea mai mare însemnătate, fără de care desigur că multe lucruri cari se văd mai târziu ar fi. sau neobservate, sau li s'ar da o interpretare deosebită. Astfel a fost o stare de război în antichitatea mediteraniană, care cuprinde pe Greci, pe Romani și pe barbarii din jurul Grecilor și Romanilor, dar pe lângă antichitatea aceasta mediteraniană, mai apropiată de noi sub toate raporturile și din care venim în cea mai mare parte și din barbarii alipiți pe lângă această antichitate mediteraniană, care cugetă ca noi, simte ca noi și înțelege rosturile ca noi, a fost și o altă lume, care a trăit foarte multă vreme în stare de război.

Eu nu știu dacă în manualele de istorie militară cutează cineva să prezinte lucruri oarecum precizate cu privire la cealaltă antichitate, pentru că vă spun că aceste lucruri nu se pot preciza. Ar fi o cutezanță foarte mare dacă ar încerca cineva să le înfățișeze; ceea ce se poate înfățișa este cunoștința locurilor de război, cunoștința provinciilor a căror stăpânire a fost urmărită, anumite rezultate și interese regale, cari, acestea, răsar prin anumite inscripții, anumite proclamații de victorie, cari, toate acestea, sunt de același fel, numai numele se schimbă. Acestea nu povestesc, n'au simțul istoric, o bătălie este ca alta, numai cât se schimbă numele luptătorilor și data; nu există nicio puțință de a trece dincolo de această uniformitate de ton.

Nicio bătălie din antichitatea Orientalilor, a oamenilor din Hal-dea, din Asiria, din Persia, din Egipt, nicio astfel de bătălie nu

poate fi povestită. Pare foarte curios, dar cu toate acestea este adevărul cel mai desăvârșit; eu am scris de mai multe ori istoria universală și totdeauna am căutat să revin la izvoare și impresia mea a fost aceeași.

De aceea, o bucată de vreme nu vă pot scoate un om și să spun: iată un om caracteristic, într'o localitate caracteristică, pe un câmp de bătălie ce poate fi caracterizat. Acestea nu le putem fixa. Nu putem spune că s'a dat o bătălie pe un câmp de bătălie caracterizat și că s'a câștigat în cutare împrejurare, care se poate caracteriza, o victorie.

Ne pare foarte rău că este așa, dar este așa, de ce? Vă explic întâi aceasta și pe urmă trecem la Greci. Noi trăim într'o epocă în care toată lumea vorbește de pace: se simte obligat oricine în vremea noastră să vorbească de pace, ca și cum ar ține într'adevăr la pace. Aceasta este concepția noastră și sunt atâtea elemente economice de salvat, sunt atâtea îngrijiri ale unei civilizații, care cu mijloacele de luptă actuale, dacă războiul se petrece într'o anumită arie, aria aceasta riscă să fie distrusă în mare parte sub raportul operelor civilizației, căci, natural, luptătorii urmăresc biruința și nu pot să țină seama de ceea ce va fi distrus.

Dar mai este un alt motiv pentru care se vorbește de pace: pentru că fiecăruia îi este frică de celălalt; dacă s'ar întâmpla să fie cineva mai deschis pentru invazie, evident că toată lumea s'ar arunca asupra lui. Dar odinioară era contrariul. Lumea trăia în ideea că pacea este un lucru întâmplător, nedorit, neutru, care nu corespunde cu sensul societății, lumea trăia în conștiința necesității absolute și continue a războiului. Oamenii trebuie să se bată, acesta era principiul.

Oamenii între dânșii se pot înțelege, pentru că în orice epocă există interese comune și înfrângerea învață pe mulți, cum victoria înnebunește pe mulți, însă când nu este vorba de oameni, ci de zei, atunci este altfel. Zeii aceștia sunt mult mai cruzi decât oamenii: ei se bat până la distrugere; unii zei nu permit alți zei străini, o mitologie nu se poate așeza lângă altă mitologie, — ori una, ori alta.

În antichitatea orientală oamenii trăiau în convingerea că există într'adevăr numai zei, că oamenii sunt mânâți, sfătuiți, îndemnați, pedepsiți neconținut de către zei. De aici credința a rămas și în felul nostru de a ne exprima astăzi; de exemplu, când i se zice cuiva: «bată-l Dumnezeu», vedeți ce funcțiune i se atribuie lui Dumnezeu, sau «Dumnezeu nu bate cu ciomagul»: aceasta este o concesie, este o idee creștină care rectifică ideea cea veche. Luați

d-voastră Biblia, Vechiul Testament și vedeți ce lucruri înfiorătoare sunt acolo: este Iahve, Iehova, care este stăpânul poporului lui Israel, ține numai la acesta, iar toate popoarele celelalte sunt date în seama poporului lui Israel și acesta poate face orice cu dânsule. Însă între Evrei sunt foarte puțini cari să-și închipuie că au totdeauna pe Dumnezeu la îndemână și că Dumnezeu, urmașul lui Iehova de odinioară, n'are ochi pentru altfel de oameni.

Dar nu poate fi vorba de război nici dela o națiune la altă națiune, pentru că nu exista concepția națiunii; fiecare națiune se considera ca singura națiune, de unde iar la Evrei concepția aceasta care se întâlnește până acum în cărțile lor sfinte, că ei sunt meniți să stăpânească pământul și că popoarele celelalte trebuie să dispară, sau să se confunde cu dânsii. Sau noțiunea din Islam că Islamul singur are dreptul să stăpânească lumea și că acei cari nu vor să fie omorâți, — obligația credincioșilor este să-i omoare pe învinși, — trebuie să se răscumpere prin «haraci», care este un fel de chirie a vieții. Viața învinsului este proprietatea învingătorului, și învingătorul, în loc să dărâme viața învinsului, îi îngăduie să trăiască, dar trebuie să plătească în fiecare an o chirie: mai trăiești încă un an, dacă plătești la anumită dată haraciul la care ești obligat. Fiecare popor nu se consideră ca popor, ci ca *poporul*, singurul popor al singurilor zei, cari singuri zei au dreptul de a trăi și închinătorii acestor zei au datoria de a face în așa fel, încât să nu mai existe alți zei în jur și niciun alt popor care să se închine acestor zei, cari trebuiesc desființați. De aceea războiul este continuu; îndată ce poate cineva, se aruncă asupra celorlalți.

Uneori, în timpurile noastre, se zice: cutare război se face din necesități teritoriale. Noțiunea graniței este o noțiune relativ nouă, și pe vremea Romanilor o graniță însemna banda de teritoriu, care putea fi foarte întinsă, și aceasta a trecut și la Bizantini și la Turci, de aceea Turcii aveau «raiaua», care nu era teritoriul de lângă frontieră, ci era o lume întreagă care trăia acolo.

Deci războiul pentru frontieră, pentru puncte strategice, pentru hotare naturale, acesta nu se poate concepe, pentru că acestea nu sunt popoare cu hărți, cu atlase; nu sunt războaie de hotare, nu sunt războaie pentru ocuparea unei provincii.

În timpurile noastre s'a dat un război, s'a ocupat o provincie; gândiți-vă ce au făcut Germanii în Ucraina, în Prusia occidentală, după cucerirea lor. Cum s'a mântuit cucerirea, apăreau ofițeri cari se instalau imediat la cutare oficiu, și țara se schimba de pe o zi

pe alta. Noi trăim într'o epocă în care se guvernează prea mult. Dacă am fi lăsați noi între noi ne-am putea înțelege, dar intervin hârtii pecetluite care ne paralizează, ne deprind paralitici.

Prin urmare, nu poate fi vorba de ocuparea unei provincii. Nu avea importanță ocuparea unei provincii pentru Faraon sau pentru un rege din Babilon sau Ninive. Observați d-voastră ce se înfățișează pe monumentele, din fericire așa de numeroase și frumoase! S'a împlinit acum aproape un secol și jumătate de când ele sunt cunoscute și, cu vânzarea unei mari biblioteci, s'a găsit un foarte frumos album al lui Champollion, care înfățișează cele dintâi prezințări ale operelor de artă, în materie de zugrăveală ale Egiptului. Ce vedeți d-voastră în aceste fresce? Gândiți-vă la Arcul de triumf dela Paris sau la orice arc de triumf de aiurea, care are basso-reliefuri: vedeți armate care merg la asalt, trupele care intră biruitoare. Nimic din toate acestea nu veți găsi aici, dar prin ce se arată marile isprăvi îndeplinite de Faraoni? Vedeți toate popoarele care vin și aduc câte ceva: Faraonul este așezat în scaun, vin oameni, colorați deosebit ca să arate diferența dintre rase, unii sunt albi, alții roșii, alții negri și aduc fiecare ce pot, aduc animale, aduc fructe; sunt și câțiva Evrei îndoșiți de spate, cari țin în mână niște pungi pe care le prezintă Faraonului. Ce-i interesează pe dânșii? Să scoată fără funcționari cât mai mulți bani, pe când în timpurile noastre ceea ce interesează este să ai cât mai mulți funcționari, ca să n'ai la capăt bani, pentru că banii fi mănâncă însuși aparatul întrebuintat pentru a câștiga acești bani.

Prin urmare, nu poate fi război pentru hotare, pentru că nu există hotare, nu poate fi război pentru ocuparea unei provincii, pentru că ei nu au funcționari, n'au nevoie de funcționari. Sistemul a mers mai departe, peste Roma, pe deasupra Imperiului Otoman. Dar ce căuta Imperiul Otoman? De ce Turcii nu ne-au cucerit pe noi?

Este o întrebare pe care mi-o pun oarecum din nou înaintea d-voastră. Noi spunem de obicei: pentru că s'au îngrozit de rezistența noastră și pentru că țara noastră era greu de cucerit. Da, era o țară de păduri, de mlaștini. Bosnia a fost cucerită de Sultantul Mohammed al II-lea, pentru că se știa care este cetatea regelui. El își spunea: bat cetatea regelui, prind pe rege, fi tai capul și s'a mântuit cu țara, pe când la noi nu știa unde să dea lupta, asupra cui să cadă, pentru că Domnul și boierii se ascundeau și erau niște surprinderi de noapte. Din cauza aceasta nu s'au cucerit țările noastre ca alte provincii.

Dar și pentru alt motiv. Dacă Domnii noștri se ofereau să dea Turcilor ceea ce ar fi luat Turcii dacă se așezau ei singuri, era mai comod să păstreze cineva pe Domnii noștri, și sistemul acesta a ajuns la perfecția din epoca Fanarioșilor: Turcul stătea la Constantinopol și Fanariotul era buretele care se umplea aici și pe care Turcul se mulțumea să-l strângă la Constantinopol.

Acesta este vechiul sistem al monarhiilor orientale.

La noi începe războiul deseori din ambiția unui șef de Stat sau a unui factor influent în viața unui Stat, începe războiul din cauza greșelilor unor diplomați, — foarte multe războaie din timpurile noastre vin din greșelile diplomaților. Se fac unele războaie și din cauza presei care creează o dușmănie între două popoare, sau din cauza unei acțiuni a străzii.

Dar toate lucrurile acestea nu există în antichitatea orientală; oamenii n'au ambiție. Nici Ludovic al XIV-lea nu avea ambiție în sensul nostru, iar la Romani să vorbim de ambiția lui Cezar, lui Traian, în sensul nostru, sunt lucruri lipsite de sens. Sau sunt războaie făcute pentru onoarea țării care este ofensată, dar nu totdeauna aceasta a hotărât războiul. Noi trăim într'o epocă în care toate națiunile își spun lucrurile cele mai desagrabile în fiecare zi și onoarea națiunilor este așa de deosebită, încât nu se face război pentru aceasta.

Vedeți, nu sunt motivele războiului din timpurile noastre.

Atunci nu exista armată permanentă, ci numai o gardă a regelui; încolo, se făcea apel la cine vrea și putea să meargă la război. Nu exista nimic scris în ce privește alcătuirea armatelor. La Turci s'a păstrat până târziu sistemul de a porni « în buluc », cum se zicea odinioară, adică se repede fiecare în ordinea care se produce în momentul acela, se repede fiecare către o anumită țintă. Generali? Să se dea un singur nume de general în toată antichitatea orientală. Nu există. Se spune, de exemplu, de luptele Perșilor împotriva Grecilor, pe care le cunoaștem numai din punctul de vedere al Grecilor, bătălia dela Marathon, dela Plateea, lupta navală dela Salamina, dacă binevoim să acceptăm interpretarea pe care au dat-o istoricii moderni unor biete știri din Herodot. Dar Herodot este un om care n'a fost niciodată la război, care habar nu are de război; scopul lui este să explice de ce s'au bătut Grecii cu Perșii și nu să arate felul cum s'au bătut. Nu este deloc sigur că Perșii au fost învinși, așa cum înfățișează lucrurile Herodot. Intre Herodot și Eshile, poetul tragic care o prezintă pe Atosa, mama lui Xerxe, plângând pentru înfrân-

gereea armatelor marelui rege, nu este mare deosebire; amândoi văd lucrurile din același punct de vedere, au exact aceeași competență. Dar chiar mai târziu, nu trebuie să creadă cineva în tot ce spune Tucidide. Tucidide este omul care ședea în piața publică din Atena și vedea ceea ce se poate vedea din piața publică din Atena. Este un singur soldat care a scris o singură carte ostășească în toată antichitatea: acela este Xenofon, prin «Retragerea celor zece mii». Dar aceasta este mai mult o excursie militară, pentru că el nu povestește lupta dela Cunaxa, în care a căzut Cyrus-cel-tânăr, care lupta împotriva fratelui său, ci el arată cum a călătorit până la Marea Neagră, cât de greu i-a fost lui să ajungă până acolo. Foarte interesantă carte de geografie, dar nu este o carte de strategie; nu se oprește un singur moment să arate valoarea militară a cutărui sau cutărui loc.

Se vede în prezintarea acestor lupte pe unele stele de victorie, pe unele din pietrele acelea pe care se sapă prezintarea simbolică a biruinței, se vede regele care închină zeului ca un sacrificiu, victoria sa. Și buletinele acestea vorbesc totdeauna în termeni de o cruzime fără pereche: au năvălit asupra dușmanului, au omorât atâția, i-au călcat în picioare, i-au distrus, ceea ce nu este totdeauna adevărat, dar ei aveau interes să mintă puținel pe zeu, să-i spună zeului că s'a făcut mult mai mult lucru decât atâta.

Între sacrificiul unui animal, între sacrificiul oamenilor, și o biruință nu era decât un mare sacrificiu în massă, și între anumite practice, de exemplu, la Evrei, între circumciziune și sacrificiul lui Isaac, este o legătură. Iehova este înșelat prin circumciziune ca să nu ceară sacrificiul lui Isaac.

Lucrurile acestea sunt în legătură din timpurile cele mai depărtate până acum.

Prin urmare, regele pleacă la război: el se înfățișează pe carul său de triumf, cu niște cai teribili, în jurul lui sunt ostași, a câștigat bătălia; el este prezintat aducând ofranda morților adevărați și închipuiți și a distrugerilor care au fost și care n'au fost Zeului care, cu ochii întredeschiși, privește dovada aceasta că regele și-a îndeplinit toată datoria și mai mult decât atâta nimic.

În ce privește urmele lăsate de Perși, cari știau să scrie, — scrierea cuneiformă, care se întrebuița pentru contractele de comerț, — era natural ca din cauza războaielor medice, chiar dacă au fost învinși, — și ei puteau să acopere această înfrângere, — era natural să lase ceva scris pentru urmași.

Fig. 1. Ahile legând rănile lui Patrocle (scenă de pe un vas grecesc. Antiquarium. Berlin).

Dar dela toți acești Perși nu ni s'a păstrat decât inscripția dela Behistun, inscripție de caracter vag, care arată ceea ce s'a făcut într'o anumită epocă.

Iată, un popor războinic ca Hittiții din Asia Mică, n'a lăsat niciun buletin de victorie. Au lăsat Egiptenii, Babilonienii, Asirienii, dar Hittiții, cari au stăpânit Siria, s'au bătut cu Faraonii, n'au lăsat nimic scris.

Când ajungem la Greci, vedem că cetățile grecești trăiau în condiții foarte modeste. Nu exista un sistem militar la Atena: ținta cea mai mare a Atenei era să țină o anumită ordine interioară și pe lângă aceasta să-și lege, prin interese de comerț, cât mai multă lume. S'ar fi putut altfel să facă cum au făcut Sultanii Otomani mai târziu, cari au căutat să aibă o flotă, au împrumutat corăbiile supușilor lor și după ce Mohammed al II-lea a luat Constantinopolul, și-au făcut o flotă și flota a intrat în Arhipelag, în Marea Neagră, au luat Caffa, Chilia, Cetatea-Albă, încât la 1500 ei stăpâneau această regiune. Care a fost rezultatul? Aici avem sistemul oriental, continuarea tradiției milenare răsăritene. Rezultatul a fost că din Caffa s'a ales un biet sat, din Chilia și Cetatea-Albă mai nimic, populația a fost luată, mutată la Constantinopol și tot negoțul a murit. Dacă n'ar fi fost Italienii în Marea Neagră și Arhipelag și regiunea aceasta ar fi fost moartă pentru comerț.

Dar ce a făcut Atena? Prin banii ei a câștigat pe insularii din Arhipelag și ei s'au oprit lângă Atena, cu tezaurul ei, pus sub ocrotirea lui Apollo, în cutare insulă, și în felul acesta Atena, fără să verse sânge, a ajuns să fie stăpână și pe teritoriul din spatele ei, care o interesa foarte puțin, — cum până după 1370—80 pe Venețieni îi interesa foarte puțin ceea ce era la spatele lor, în Italia de Nord, dar îi interesa foarte mult ce era în Istria, Dalmația, Moreia, Albania, în insulele Arhipelagului, ce era în toate părțile acestea maritime dela Răsărit.

Se spune: Sparta este un Stat militar. Sparta nu este un Stat militar, ci un Stat hoțesc, de brigandaj organizat, un Stat în care oamenii nu fac nimic în afară de acest jaf, nu creează nimic.

Eu am fost pe locul unde odinioară a ființat Sparta.

Nu vă puteți închipui sub Taiget, nu numai în ce sărăcie, dar în ce îngustime au trăit oamenii aceștia. Am văzut muzeul din Sparta: nu cuprinde nimic; nu există statui din Sparta, piața publică din Sparta, Acropolea din Sparta, — Spartanii și-au găsit Acropolea la Teba. Și de altminteri în Acropolea din Teba, pe care au luat-o

foarte ușor prin surprindere, — o altă surprindere, o altă conspirație i-a scos de acolo pe vremea lui Pelopida și Epaminonda, — acolo sunt două sate, la început cu doi «moși», cari au lăsat moșneni pe urmă; de aceea sunt doi regi în Sparta. Aceasta înseamnă o moșie care «umbă pe doi bătrâni», sunt doi descendenți; de aceea într'o căsătorie nu poate să ia fiul dintr'o ramură regală pe fata din cealaltă ramură regală: acestea trebuie să rămână bine deosebite. Avem aface cu un sat de moșneni, așezați în împrejurări foarte puțin prielnice, oameni trăind extrem de aspru. Toate legile lui Licurg sânt mitologie istorică făcută mai târziu; Licurg era probabil un zeu local. Solon din Atena este o realitate istorică, poate exagerată, dar Licurg este creat pe dea'ntregul. Oamenii aceștia nu aveau niciun sentiment grecesc. Nici nu exista sentiment grecesc atunci. S'a spus că sentimentul grecesc a venit din jocurile olimpice, corintice și nemeice, unde se întâlneau Greci din mai multe regiuni, dar multă vreme dialectele grecești rămăseseră deosebite: dorian, ionian, eolian, și mulți din Greci n'au participat niciodată la jocurile acestea; nu veneau Grecii din Asia Mică și Sicilia, și Italia sudică era plină de Greci, dar Grecii aceștia nu veneau la jocurile acestea.

Dacă ia cineva biografia acestor dintâi reprezentanți ai spiritului militar grec, iată ce constată. Intâi, spiritul acesta militar, care se observă prima dată în epoca aceasta dela începutul secolului al IV-lea, atunci când pentru întâia oară în omenire, în afară de zei, sânt lupte între oameni și lupte concepute rațional și executate metodic, este în legătură cu ce? Nu cu viața grecească, ci cu o viață care este în afară de Grecia propriu zisă. Barbarii din interior, dela spatele cetăților grecești, aceștia sunt cei dintâi cari au introdus noțiunea războiului uman, adică între oameni. Noi putem zice că întrebuințarea celui dintâi sistem militar aparține rasei din care ne coborâm și noi, pentru că noi suntem urmașii vechilor rase carpatobalcanice, care formau un singur ansamblu.

Am căutat în «Istoria Românilor», și în încercarea mea de Istorie Universală, publicată în limba franceză, să explic macedonic, iliric, — pentru că Macedonenii sunt Iliri, ușor văpsiți la suprafață cu cultură elenică, și puțintel și tracică, pentru că rasa tracică s'a strâns dela o bucată de vreme în jurul Ilirilor, mult mai războinici și mai puternici, — personalitatea lui Alexandru-cel-Mare, însă mi-a scăpat din vedere că înainte de Alexandru-cel-Mare este altceva.

Epaminonda și Pelopida sunt oameni din Teba. Teba avea o Acropole, dar fără să aibă o cetate, pentru că o cetate de comerț n'a

fost Teba niciodată. De altminteri, cum lucrurile de acum servesc pentru a înțelege cineva lucrurile din trecut, poftiți la Teba pentru a vedea ce a fost acest oraș pe vremea lui Epaminonda și Pelopida. Teba este un târg cum este Urlați, cum este Vălenii-de-Munte, Sulița, ș. a. m. d. Teba este capitala Beotiei și spiritul beotic este socotit ca ultima treaptă a inteligenței umane. Teba trebuie să aibă un înțeles care nu este grecesc, — cele mai multe nume grecești aparțin unei mai vechi populații, pe care Grecii au înlocuit-o. Teba, în zilele de târg este ceva, dar în zilele celelalte nu este nimic: o stradă și ici și colo presărate câteva case. Așa trebuie să-și închipuie cineva me-diul lui Epaminonda și Pelopida, și nu altfel.

Teba multă vreme n'a însemnat nimic, dar pe atunci, pe la începutul secolului al IV-lea, a însemnat ceva și a învins Sparta.

Odinioară, viața mergea dela Nord la Sud. Macedonenii și Tracii se supun Atenei și Atena are nevoie de mijloacele Spartei, dar acum Sparta este învinsă de Teba. Vedeți că s'a schimbat rostul lumii: regiunile uzate fac loc regiunilor prospete. Deasupra Beotiei există Tesalia, care este o regiune de cai, încât Atena este o regiune de negustori, Sparta este o regiune de moșneni, Beotia este o regiune de văcari și Tesalia este, cum este pusta ungurească astăzi, o regiune unde se cresc caii. Ahile, care vine de acolo, este înainte de toate un cavaler, de aceea se spune că în Iliada este o Ahileiadă care s'a adaus, partea lui Ahile, părții lui Agamemnon, care este de la Tirint și Micena. Agamemnon este omul de jos și Ahile este omul de sus. Se poate ca rolul lui Ahile să se fi impus în Iliada în măsura în care Tesalia s'a impus vieții grecești.

Și în Tesalia sunt oameni cari vor să fie regi ca regele-Impărat, care în ultima instanță este regele pers. Regalitățile acestea se mănâncă una pe alta. Regalitatea lumii întregi, stăpânul «celor patru colțuri ale lumii», acesta este regele Perșilor. De altminteri și Pelopida s'a dus la regele Perșilor, întocmai așa cum se ducea Mihai Viteazul la Impăratul din Viena sau din Praga, pentru că acela era Impăratul. Prin urmare în Tesalia, cineva, poate inspirându-se și dela Ahile, care era seducător, vrea să fie Ahile.

În marginea Macedoniei s'a ridicat un Alexandru, nu Alexandru lui Filip, ci un altul mai vechi, care se cheamă Alexandru ca în Iliada, dar el nu vrea să fie ca Alexandru din Troia, care nu se prezintă ca având cine știe ce rost în afară de domeniul sentimental care a provocat însuși războiul troian, Paris-Alexandru: el vrea să fie Ahile.

Dar de data aceasta eu merg mai departe, ridic mai sus această imitație a Iliadei. Un altul este Iason, din Pheres, dar Iason este iar un nume de mitologie, care s'a răspândit pretutindeni; oamenii își aleg nume din legenda Troiei și alții, înlăturînd aceasta, se aruncă asupra cetăților grecești.

Pelopida și Epaminonda se găsesc astfel între Sparta, care decade și lasă locul liber și între Tesalia, care atacă cetățile grecești și caută să cadă asupra orașelor care se găsesc mai jos și care formează Elada, Grecia propriu zisă. Și atunci ei reprezintă efortul de a crea în aceste orașe, chiar și din aceste orașe, dar într'o regiune în care este o populație țărănească, și aceasta are o mai mare influență asupra Tebei decât țărănimea din Atica asupra Ateni, caută să creeze un element eroic, cetățenesc, cultivat și civilizată, care să se împotrivescă elementului eroic inspirat de Iliada, în regiunile acelea de cavaleri, de barbari, cari își cer acum dreptul la viață. Vedeți, așa se pune problema.

Dar Epaminonda și Pelopida dau o luptă astăzi și mâine nu se mai ocupă de nimic.

Războaiele acestea sunt alcătuite din lovituri de surprindere, din idei ingenioase. Dar un militar nu înseamnă cineva care se retrage în viața civilă și în momentul când a găsit o idee ingenioasă, face o conspirație în jurul acestei idei ingenioase. Aceasta este tocmai contrar spiritului militar din timpurile noastre, care are datoria de a se feri de ideile pur ingenioase, servite de oameni cari n'au deloc acel «ingenium», fără care nu se poate idee ingenioasă.

Cea dintâi formă a spiritului militar este aceasta: *o trecătoare mișcare defensivă a cetăților grecești față de cea dintâi manifestare a unor barbari, cari nu reprezintă viața militară propriu zisă, dar ale căror instincte proaspete vor fi capabile de a crea pe urmă o viață militară.*

Fig. 2. — Pecetea lui Thotmes al II-lea
(Museul Luvrului, Paris).

II

ALEXANDRU-CEL-MARE

În această a doua lecție, mă tem că voi avea față de mine însumi mai puțină originalitate decât în cea dintâi, fiindcă nu este întâia oară când caut a fixa adevăratul chip al lui Alexandru-cel-Mare, care este cu desăvârșire deosebit, în multe privințe, de chipul în care este înfățișat de obicei.

Înainte de a vă arăta care este acest chip adevărat, trebuie să vă arăt de unde vine celălalt tip, tipul fals: cum a fost creat, în ce timp, sub care influență și cu ce misiune.

Dela Alexandru-cel-Mare, noi avem ceea ce se numește: document contemporan, în măsură foarte mică. Avem o proclamație a lui, care este, fără îndoială, foarte interesantă, în care anunță Grecilor ce a făcut el în regiunile acelea orientale, în care a căpătat de atâtea ori biruința. Pe când, de exemplu, în legătură cu Napoleon I-iu are cineva un imens tezaur cuprins în corespondența lui, prin urmare îl aude cineva vorbind, la Alexandru-cel-Mare nu există acte contemporane decât extrem de rar, și nu există nici măcar inscripții. Nu avem ceea ce s'a păstrat, de pildă, în ce privește pe August; pe August îl putem recunoaște ce a vrut și ce a vrut să dea impresia că a realizat. Este așa numitul monument « anciran », dela Ancira, Angora de odinioară, Ankara de astăzi, un mare monument împărțit odinioară între mai multe case turcești și al cărui text a fost stabilit, mergând dela una din aceste case la cealaltă, cu foarte mare greutate. Și acest sumar al domniei lui, pe care August s'a simțit dator să-l lase posterității, acesta nu era numai acolo. Vă puteți închipui că August nu s'a gândit să aleagă dintre toate capitalele în care puteau fi arătate isprăvile lui, numai această Ankara, dar au fost și altele, care au dispărut. Dela Alexandru-cel-Mare nu avem în privința aceasta nimic.

Au rămas memorii, « Memoriile » lui Ptolomeu, care a fost unul dintre generalii lui și memoriile acestea au intrat într'o măsură mai mare sau mai mică în anumite compilații, târzii; așa încât, îl cunoaștem după anumite cărți grecești, care aparțin epocii romane,

sau după cartea lui Quintus Curtius, care este de pe vremea Romanilor și care scrie în latinește. Dar astfel de scrieri sunt făcute cu un anumit scop, nu scopul pe care l-a avut Alexandru-cel-Mare și pe care oamenii aceștia poate n'au fost în măsură să-l înțeleagă, ci în legătură cu anumite nevoi contemporane. Trebuiau să servească pentru a stârni și a menține și înălța eroismul în societatea grecească dintr'o epocă târzie, când, acum, tocmai sub influența lui Alexandru-cel-Mare se creează tipul eroului, care trebuia să fie dezvoltat mai departe, sau pentru a servi unor anumite interese de Stat, fiindcă Roma îndeplinea în calitatea ei de cetate, de Stat, ceea ce în calitatea lui aproape personală, mai mult ca Alexandru-cel-Mare decât ca rege al Macedoniei, îndeplinesc Alexandru-cel-Mare.

Vedeți dar, cât de săracă este documentația cu privire la Alexandru-cel-Mare, din care cauză toți cei cari s'au ocupat de dânsul și de urmașii lui, au cules ici și colo, au legat cu multă greutate, întrebuintând o interpretare pur personală și o retorică menită să umple golurile informației și, în felul acesta, au alcătuit cărți dintre care unele foarte cetite, de exemplu cartea lui Droysen, pentru întregirea monarhiei macedonene, care a avut o ediție și acum câteva decenii, sau cartea lui Niese, care reprezintă tot ceea ce poate fi mai actual, deși a trecut atâta vreme dela publicarea acestei cărți.

Iată prin urmare, când și cum, și cu ce scop, pentru a servi căruia interes și în legătură cu ce politică, a fost alcătuită legenda lui Alexandru-cel-Mare. Și își închipuie cineva, potrivit cu această legendă, pe Alexandru-cel-Mare sub două raporturi, care amândouă sunt greșite. Este întâi o legendă a unuia dintre aceste raporturi, care îl pune în legătură cu societatea grecească. Adică, Alexandru-cel-Mare, Macedoneanul, ar fi fost Grec. Se credea că dinastia însăși ar fi fost de origine grecească și că, prin urmare, el ar fi răzbunat pe Greci împotriva Persiei. Și atunci, — își aduce cineva aminte de înfățișarea lui Herodot, care prezintă legătura dintre Orient și Greci așa, ca și cum ar fi două naționalisme în luptă: de o parte, un naționalism persan și de altă parte, un naționalism grecesc, — prin urmare, Alexandru-cel-Mare ar fi, după atâta trecere de vreme, — pentru că Herodot este în secolul al V-lea și Alexandru-cel-Mare în partea din urmă a secolului al IV-lea, — ar fi, prin urmare, un nou capitol din lupta aceasta între Greci și Perși, sau, unii spun, între Occident și Orient. Natural că Grecii, cari s'au ocupat și ei, deși nu cu multă originalitate, de Alexandru-

cel-Mare, Grecii sunt încântați de această prezentare; vasăzică, cel dintâi mare erou recunoscut de toată lumea și mort la o vârstă care nu-i permitea să facă greșelile care se fac totdeauna dela o bucată de vreme, ar fi aparținut rasei grecești. Și astăzi se duce lupta aceasta între Grecii cari țin morțiș la Macedonia grecească și între ceilalți, cari spun că Macedonia este ilirică, cu anumite strecurări tracice. Macedonia este fără îndoială o țară barbară, barbară într'un anumit sens, adică un popor care nu se împotrivesc civilizației moderne, care o cunoaște, o admiră și vrea s'o imite, dar care n'a creat această civilizație și care, o bucată de vreme, n'o poate cunoaște în esența ei și civilizația aceasta se întinde asupra câtorva doar și nu asupra națiunii întregi. Dar Alexandru-cel-Mare este un barbar, și prin calitatea aceasta este în legătură cu strămoșii noștri cei mai depărtați, cari fac parte din aceeași lume barbară a regiunii Pindului, a regiunii balcanice, a Carpaților. El are și în figura lui înfățișarea barbarului: nu este nimic elenic în profilul lui Alexandru-cel-Mare, un profil crud, în care se vede foarte bine originea lui din văile pline de o populație rustică a Vestului Peninsulei Balcanice.

S'a încercat apoi a se face dintr'însul un tip care să semene cât mai mult cu tipul zeilor. Știți legenda creată de o bucată de vreme, că el nu este fiul lui Filip, că Olimpiada a fost cine știe cine și din această femeie s'ar fi născut Alexandru, și dorința lui de a fi primit în mitologia contemporană, călătoria pe care a făcut-o el în oaza aceea unde era templul lui Jupiter-Amon, care nu este decât una din formele lui Amon-Ra, zeul soarelui la Egipteni, care, acesta, într'o epocă mai târzie, de grecizare a Egiptului, a căutat să fie asimilat cât se poate cu Zeus; de aceea pe unele monede ale lui, se vede un chip omenesc cu coarne de berbec. Zeus-Amon era înfățișat așa, în legătură cu vechea mitologie egipteană care se închina animalelor: bouului Apis, zeiței-leoaice, și așa mai departe, până se ajunge și la berbecul sacru, care era unul din felurile de înfățișare ale lui Amon. El este Macedonean și Macedonenii nu sunt Greci. În clasa de sus era tendința de grecizare, și dinastia era influențată dela o bucată de vreme de spiritul elenic; în privința aceasta nu e îndoială. Alexandru-cel-Mare a fost încredințat îngrijirilor lui Aristotel și hrănit cu cetirea Iliadei.

Intre Alexandru-cel-Mare și Mohammed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, este fără îndoială o mare asemănare. Mohammed al II-lea este fiul unui Sultan de veche tradiție patriarhală, un foarte

bun Musulman, având ca model, nu pe Cezar și pe Alexandru, ci pe diverșii sfinți, pe santonii musulmani. Infr'un moment, Murad, înainte de bătălia dela Varna, intrase într'o mănăstire de derviși, însă în fața primejdiei ce amenința din partea lui Hunyadi a ieșit de acolo și a câștigat bătălia. Fiul lui Murad a fost crescut în altă tradiție, el a cetit «Cartea Regilor» a lui Firdusi, legenda erocică persană. El a cetit traducerea în limbile orientale și o fi știut și grecește, poate cetea chiar direct povestea eroilor antichității elenice. Mohammed al II-lea s'a prezentat dela început ca reprezentând cu puterile nației sale un ideal, care nu era al nației sale. Tot așa a făcut și Alexandru-cel-Mare. El a mobilizat toată țărănimea din Balcani și cine a vrut să meargă cu dânsul, a mers: oameni deprinși să lupte între ei, să năvălească în dreapta, în stânga, unde aveau posibilitate, oameni cari trăiau într'o continuă agitație războinică, oameni mai mult de încăerare decât de război. Și atunci el a plecat cu acești oameni. Grecii i-au dat o flotă, câțiva sfătuitori; unii dintre generalii lui poartă nume grecești, dar nimeni nu poate ști care este adevărata lor origine, foarte probabil macedoneană.

Toate războaiele lui, seria aceea de campanii care formează marea lui ispravă, toate acestea sunt câștigate, nu după obiceiul nostru de acum, nici după o tradiție care să aparțină lumii grecești. Grecii umblau după incidente, lor le plăcea faptul mic, și după ce câștigau o bătălie, aceasta nu era un angajament național să continue ceva: bătălia avea un sens în ea însăși. Așa a făcut Epaminonda, Pelopida; cine ar putea spune că aceștia ar fi avut un ideal și ar fi dorit să realizeze ceva? Din Teba au plecat, și atunci când au dispărut amândoi, Teba a rămas același lucru; ea n'a crescut, nu s'a pus în fruntea unei confederații grecești, pe când dincoace vede cineva că este o acțiune urmărită și urmărită cu foarte multă răbdare. Vedeți, el nu merge dela început la capitala lui Dariu Codomanul, el câștigă o biruință și după aceea se duce unde îl atrage mai mult legenda și unde își închipue el că poate găsi o pradă mai ușor de luat și mai bună, el se duce în Egipt; de acolo se întoarce, ajunge în Asia Centrală, trupele lui Dariu se împrăștie și după aceea el stă și se întreabă ce mai este de făcut. Apoi călătoria pe Indus, amestecul într'o lume pe care n'a cunoscut-o deloc, o lume cu o veche tradiție, de o mare importanță, capabilă de a da o literatură, o artă, care, aceasta, a împrumutat foarte mult dela învelișul elenic al campaniilor lui Alexandru-cel-Mare. Atunci abia lumea aceasta

Fig. 3. — Alexandru-cel-Mare (detaliu din «bătălia dela Issos», 333 î. C., mozaic în Muzeul Național din Neapole).

a cunoscut monedele, care monede sunt întocmai ca și cele grecești și au și inscripții grecești, și a cunoscut un anume tip uman pentru eroi, zei, care este luat din tezaurul artei elenice.

Vedeți că aici nu este nimic grecesc, dar cu toate acestea, pe steagul lui, — dacă putem întrebuința acest termen, care nu este potrivit cu timpul, — pe steagul lui este scris ceva grecesc: aceasta este partea moștenită de el dela Filip, dela tatăl său, partea pe care a luat-o deadreptul din Iliada, din cartea cu care și-a hrănit adolescența și în care găsea eroii pe cari se simțea dator să-i imite. Aceasta i-a permis să aibă o atitudine pe care n'o putea avea în calitatea lui de Macedonean; ca Macedonean ar fi fost prea puțin. Dar aici nu este o creație a lui Alexandru-cel-Mare. Îndreptarea aceasta a luat-o dela tatăl său, care la rândul lui a făcut altceva decât regii macedoneni de pe vremea războaielor medice din secolul al V-lea. El a făcut același lucru pe care îl făcuseră nordicii din Tesalia, Iason din Pheres, toți acești conducători de cete de călăreți din regiunea întinsă, care mărginea la Nord Grecia. Și pe lângă aceasta toate micile populații care erau pe acolo, în regiunea muntoasă, lângă defileuri, toate acestea erau în creștere în acel moment.

Am arătat în lecția precedentă cum se produsese acum un curent, care mergea dela Sud la Nord, cum s'a creat barbarul acesta elenizat, întâi în forma macedoneană, pe urmă câștigat pentru civilizație, în forma cea nouă, romană. Și Filip s'a prezentat la o anume dată ca apărător al locurilor sacre, ale unei Grecii împărțite între mai multe cetăți, care, Grecia aceasta, nu putea să-și apere comorile sale sacre și morale. Era sanctuarul dela Delphi; de jur împrejur dela o bucată de vreme se întâlnea acolo o populație de jaf, care nu se gândea la altceva, decât din atâtea temple semănate acolo și care cuprindeau lucruri foarte prețioase, să ia ceea ce putea să îndestuleze pofta lor de pradă.

Eu am fost la Delphi și am văzut că într'adevăr el poate fi apărut cu foarte multă greutate, pentrucă din toate părțile poate veni cineva, din partea mării, din partea muntelui, ca să atace această catapeteasmă de deal, pe care se înșiră dovezile de evlavie ale tuturor semințiilor grecești.

Filip s'a prezentat Grecilor ca un fel de generalisim al lor, ca strategul suprem al tuturor Grecilor.

Demostene n'a vrut să-l primească în forma aceasta și de aceea s'a dat lupta dela Cheroneea, în care Atenienii au fost cu desăvâr-

șire învinși; și după aceea a fost o luptă cumplită contra lui Alexandru, în momentul suirii lui pe tron.

Nu se poate zice că Alexandru era peste măsură de popular și că mulți Greci au dorit să se întoarcă din Asia. Dar nici el nu arăta prin nimic dorința de a se întoarce. Unde să se așeze? În cetățile acestea, ale căror rosturi nu-l primeau? Să se întoarcă în munții Macedoniei, după tot ceea ce văzuse, după aventurile ce găsisese, după beția aceasta? Nu-i vorbă, era el puțintel bețiv și aceasta a fost una din cauzele morții acesteia, așa de rezezi. I s'a întâmplat lui ceea ce i s'a întâmplat unuia dintre regii Germaniei din evul mediu, care, coborîndu-se la Roma, își închipuia că poate mânca și bea acolo ca și în Germania cea veche, și s'a îmbolnăvit și a murit.

Dar Alexandru-cel-Mare s'a îmbătat și sub raportul sufletesc de tot ceea ce a văzut acolo, când s'a simțit stăpânul lumii.

Nu avem a face cu un om care reprezintă o politică macedoneană, pentru că politica macedoneană nu există; nu avem a face cu un om care se prinde de idealul elenic, pentru că el era numai pe dinafară văpsit cu acest ideal al unei societăți cu totul deosebită de societatea lui macedoneană; și iarăși, el nu este tipul eroului, care vrea să fie erou, care se gândește numai la rostul lui individual, deși înaintea lui era Ahile, tipul lui Ahile și atunci când a ajuns la Troia el a și făcut sacrificii în memoria lui Ahile și căuta chiar un Patrocle lângă dânsul, pentru a semăna întru toate cu eroul lui Homer. El n'a avut furia aceasta de a se afirma împotriva oricărei tradiții, a oricărei amintiri de trecut, însă prezintă oarecari sfaturi care uimesc pe anumiți războinici de mai târziu. Napoleon a lăsat și el o îndreptare, dar nu se poate zice că atunci când Napoleon a plecat pentru campania din Italia sau Egipt, avea înaintea lui un plan pe care să-l urmeze cu răbdare dela un popas de biruință la altul.

Dar înainte de toate, acesta este lucrul care mai ales trebuie reliefat, și tot ceea ce am spus până acum nu este decât o pregătire a acestei explicații, care ne dă cheia personalității lui și explicația pentru toate campaniile pe care le-a dus și aceasta l-a făcut pe dânsul capabil de a fi imitat de alți oameni, de altă rasă și din alte locuri, și cari se puteau strămuta în condițiile acestor începuturi de direcție în domeniul militar, sub anumite raporturi și în domeniul politic organizator.

Încă din lecția trecută am făcut să se atragă atenția asupra unui lucru: că regele Persiei nu este un rege național, el nu reprezintă

un popor care să fi vrut ceva și care să-și fi ajuns acest scop și prin urmare, regalitatea, monarhul care stăpânește acest popor să fie strâns legat de o anume moștenire, care să aibă sensul pe care îl are astăzi, de o națiune, de un ideal național sau de o luptă pentru realizarea idealului național.

În Orient, în depărtatul Orient *există o singură concepție a monarhiei și concepția aceasta a monarhiei este de caracter universal*, pentru că ei credeau că trebuie să existe un singur stăpân al lumii, ceea ce, cu un cuvânt grecesc, s'ar numi: o ecumenicitate, — cum se spune: patriarh ecumenic, — ceea ce înseamnă că înțelege a fi stăpân peste toată lumea. *Monarhia cea veche este o monarhie ecumenică*. Noi vorbim de Egipteni, dar cuvântul de « Egipt » este o reunire a mai multor cuvinte egiptene, interpretate grecește și pe lângă aceasta, Grecii s'au gândit că « ἄξ-ἀρύδς » înseamnă: capră și are un sens, dar Egiptul nu are nimic a face cu capra, — nici nu există capre în Egipt. Acesta ar fi un cuvânt în care sunt reunite trei cuvinte, care au fiecare cu desăvârșire alt sens: « a-ka-fta », « Aigyptos ».

Noi vorbim de Haldeea, de Babilonia. Babilonul este o cetate care își ia numele dela zeul care este adorat acolo. Fiecare cetate este un altar și regele este înainte de toate preotul acestui altar și pe urmă în jurul lui se strânge viața de toate felurile.

Haldeea este un termen oarecare geografic, și la o anume dată, dar ei au fost totdeauna oameni din Larsa, din Nipur. Noi spunem: Asirian, dar Asirian nu înseamnă altceva decât cum spunem noi astăzi: creștin, după numele lui Christos. Tot așa Asirienii înseamnă aceia cari se închină zeului Asur, sunt oamenii zeului Asur, ei aparțin acestui zeu și tot ce fac ei este în legătură cu acest zeu. Nu este nici cea mai mică notă de naționalism politic sau militar. Noi spunem: Perși; evident că li se zicea așa de alții, dar rămâne de văzut întru cât ar fi primit ei acest calificativ. Tot așa și cu Mezii, cari sunt puțin înaintea Perșilor. Fiecare se consideră că este poporul care trebuie să fie unic, care printr'un război neconținut dus în folosul zeilor săi trebuie să înlocuiască alte popoare și să ajungă a stăpâni lumea. La Haldeeni este chiar și un calificativ pentru stăpânitorul care ajungea să fie mai mare peste mai multe cetăți: i se zicea: « stăpânul celor patru colțuri ale lumii ». Eminescu, în legenda lui Arald, care este o legendă germanică, dar care nu are nimic a face cu concepția germanică, zice: « Stihii a' lumii patru, supuse lui Arald ».

Prin urmare, ei sunt stăpânii « stihilor lumii patru », ca să întrebui-
ințăm formula aceasta a lui Eminescu. Dar veți zice: Grecii ce cre-

deau de această monarhie? Evident că cetatea grecească este altceva, este o creație a poporului grecesc din Grecia, — nu a Cretanilor, cari foarte probabil erau de aceeași rasă, dar mai ales sub influența Egiptului reprezentau altă civilizație, o civilizație strălucită. Păcat că în prezintările de artă dela București nu s'au înfățișat niciodată minunile de artă realizate de Cretani, într'un timp când Grecii din Grecia peninsulară sau continentală nu însemnau nimic.

Așa numita civilizație miceniană nu este decât un reflex al civilizației cretane, care și ea a împrumutat atâta dela civilizația orientală și a făcut dintr'nsa o sinteză. Dar civilizația grecească este reprezentată de un grup de oameni de aceeași origine, cari formează o oligarhie foarte strictă, foarte disprețuitoare pentru alții, o categorie privilegiată de oameni, cari se ocupă numai cu politica, trăind înainte de toate în piața publică și cari pentru toate rosturile celelalte întrebunțează sclavi sau se fac serviți prin ceea ce au dela străini.

Atena nu este același lucru cu Corintul și celelalte cetăți grecești, după cum am văzut dela început că altceva este Atena și altceva este, mult mai jos, Teba. Dar « πόλις », — cetatea —, aceasta este o creație înainte de toate a Atenienilor, în împrejurări pe care noi nu le putem lămurii.

A scris și Aristotel despre constituția ateniană, însă el a scris foarte târziu, pe vremea lui Alexandru-cel-Mare, potrivit cu o anumită filosofie, cu o anumită metafizică a lui. Fondul acestei filosofii este plin de tot felul de legende, de tot felul de figuri. Cartea este un amestec de poezie, de realitate, de religie și de imaginație. Grecia întreagă este acest amestec permanent, această armonizare între religie, poezie și realitate.

Pentru noi, acestea sunt trei domenii diferite și dintr'unul din aceste domenii poate să treacă cineva în domeniul celălalt, dar domeniile acestea nu coexistă și nu se străbat unele pe altele, pe când la Grecii este așa. Dar cetatea este o negație a monarhiei și atunci, cum în timpurile noastre este lupta între așa zisa democrație și între dictatură, se caută exemple pentru o asemenea luptă în trecut. Se zice: lupta aceasta a fost și odinioară; să se întărească dar, pline de încredere, elementele democratice, pentru că Grecii, cari erau așa de puțini, au izbutit să biruie toate popoarele Răsăritului! Prin urmare, aceasta ar fi o încurajare.

Dar nu este așa. Grecii s'au socotit ca făcând parte dintr'o vastă Impărăție și înainte de Marathon și după Marathon și până la moartea

lui Temistocle, care, — se spunea —, a murit în exil; dar el s'a dus la regele Persiei, și nu în calitate de trădător: el s'a dus la Impăratul lui, la Impăratul lumii. Acesta este sensul. El a făcut apelul suprem la acela care avea dreptul să hotărască orice.

Între mersul lui Temistocle, care se credea nedreptățit, la regele Perșilor, care este «Basileus», și rege și Impărat, căci nu este nimic mai presus de dânsul, — mai târziu a venit noțiunea romană de «Imperator», — și mersul lui Mihai Viteazul, învins la Mirăslău, la Rudolf al II-lea, este o mare asemănare. În concepția lui acesta era Impăratul lui. Sau cum Horia, când a văzut la 1784 steagul Impăratului, a spus: «Eu nu mă bat cu Impăratul». De ce? Pentru că Impăratul este ideea fundamentală a rasei lui. Impăratul îl poate înțelege: «Eu vreau să merg la Impăratul, Impăratul mi-a spus ceva și eu vreau să-i spun ceva Impăratului». Așa a făcut Horia, așa a făcut Mihai Viteazul, așa a făcut Temistocle. Regele Perșilor era Impăratul lui; fuseseră neînțelegeri, fuseseră lupte și Grecii vărsaseră sânge de al Perșilor și Perșii de al Grecilor, — aceasta se poate întâmpla, — dar de aici nu rezultă nici cea mai mică zguduire a acestei noțiuni fundamentale, pe care trăiește toată antichitatea, care este Impărăția.

Și atunci ce vrea Alexandru-cel-Mare când începe războiul său, război pe care se pare că-l pregătise Filip, dar nu putem spune că el văzuse așa de neted cum a văzut fiul său ceea ce are de făcut?

Nu trebuie să uităm însă că și Filip și Alexandru au făcut și campanii în lumea barbară, au căutat să se asigure de coloniile din regiunea Dunării. Alexandru-cel-Mare a trecut prin Ialomița, este un vizitator al țării noastre. Ceea ce s'a făcut mai târziu de Sultanul Mohammed I-iu contra lui Mircea, nu este decât repetarea expediției lui Alexandru-cel-Mare. Filip mersese împotriva regelui Ateas, în părțile Sciției-Minore, în regiunea dela Marea Neagră. Prin urmare, cei doi mari Macedoneni au cunoscut aceste locuri, deci nu se poate spune că ei au lichidat totul și au făcut ceea ce făceau cruciații în evul mediu, cari înainte de a pleca în războiul sfânt, căutau să rezolve toate procesele, să-și desfacă toate proprietățile și să adune bani de drum în buzunar, cu hotărfa de a rămâne la Ierusalim. Ei au căutat să întărească această bază și și-au putut da seama, prin neizbânda amândurora, că ei lasă aici o problemă. Însă așa cum fusese crescut Alexandru, și cum toată societatea contemporană era plină de studiul Iliadei, între Traian și între Alexandru este o foarte mare potrivire prin aceea că și unul, Macedoneanul, și celălalt, Iberul, devenit Impărat roman, trăiesc într'o societate de spirit eroic, spirit

eroic ieșind dintr'o anume literatură care pătrunsese în spiritul fiecăruia. Și Traian mai târziu, ca și Alexandru în secolul al IV-lea, are un fel de mandat moral din partea societății. Fiecare dintre noi este și ce vrea el, iar dacă vrea să fie numai ce vrea el, atunci nu are decât să se închidă în casă, dar dacă vrea să aibă o acțiune asupra societății, să aibă un rol public, atunci el primește anumite porunci din partea acestei societăți, pe care trebuie să le interpreteze potrivit cu o țință mai înaltă.

Ceea ce este fundamental într'o societate, într'un anume moment, are o așa de mare influență, încât nimeni nu poate scăpa cu desăvârșire de sub acțiunea ei.

Spiritul epocii sale îi poruncește lui Alexandru-cel-Mare să nu distrugă Statul persan, — a crede că Alexandru-cel-Mare a vrut să distrugă Statul persan, înseamnă a nu înțelege delă început rostul lui, — el s'a dus acolo ca să fie Împărat a toată lumea, dar nu Împărat a toată lumea, pierzând și amintirea macedoneană și baza elenică pe care într'un moment, cu mai multă sau cu mai puțină sinceritate, arată că o primește și se sprijină pe dânsa, nu Împărat a toată lumea în sensul că el voia să creeze ceva nou.

Una dintre greșelile care se fac mai des de noi este aceea de a crede că oamenii de odinioară voiau să creeze.

În timpurile noastre fiecare vrea să facă un lucru cum n'a mai fost, dar vremea în care suntem noi cu expunerea, vremea aceasta este o vreme de tradiție necesară; fiecare se supune unor curente, dar curentele acestea se sprijină pe o întreagă dezvoltare seculară și milenară. Așa încât, omul ascultă de tendințele epocii sale, dar epoca sa nu este altceva decât urmarea unei lungi tradiții.

Prin urmare, el nu înțelege a clinti nimic din rostul monarhiei ecumenice. El voia numai ca această monarhie, care a fost sprijinită pe Egipteni, Haldeeni, Babilonieni, pe Mezi și care era sprijinită acum pe Persi, cari se dovediseră încă din zilele lui Xenofon că erau o rasă obosită, el voia numai ca monarhia universală să nu fie lăsată fără sprijin; ea cerea un alt popor care să i se sacrifice. Același lucru a fost mai târziu cu Roma, care a cerut ca toate națiunile să se sacrifice pentru ideea romană, care nu este decât continuarea ecumenicității, servită cu câtva timp înainte de Alexandru-cel-Mare. Și Bizanțul a uzat astfel toate rasele din aceste părți, care, toate, s'au pus în serviciul acestei idei a monarhiei ecumenice.

Norocul cel mare al Românilor a fost că noi, fiind un popor mai mult de țărani și cu multă chibzuială, la cari entuziasmul se formează

foarte greu, noi nu ne-am lăsat seduși de ideea aceasta, care pentru secole a pulsat toate puterile de luptă și de creație în orice domeniu și ale Grecilor și ale Sârbilor și ale Bulgarilor, peste cari s'au așternut apoi Turcii.

Alexandru-cel-Mare vine cu Macedonenii lui ca să sprijine această idee necesară, de care nu se poate despărți nimeni și fără de care totul se prăbușește. În toate epocile este o idee de aceasta, despre care se crede că dacă piere ea totul se prăbușește, cum a fost ideea de civilizație, într'un anumit sens, sau ideea de Europa, în secolul al XIX-lea. Se credea că dacă nu este civilizația tuturora și Europa, pe urmă popoarele ajung să se încaere sălbatec. Acum se caută o altă idee către care să se îndrepte silințele tuturor națiunilor, pentru ca în această colaborare să se găsească o bază a epocii. Aceasta, fără îndoială, nu se va găsi în legislația dela Geneva, nici în Tribunalul dela Haga.

Și atunci el se duce în Asia, fără nicio dușmănie împotriva nimănui: el este omul în locul lui Dariu Codomanul. El este stâlpul care va susține această clădire, care n'are voie să se dărâme și, prin urmare, nimic din partea lui nu înseamnă o prigonire a oamenilor de acolo. El îi privește pe toți ca trebuind să intre în acest Stat și să colaboreze cu dânsul la refacerea unui edificiu care începe să se clatine. Oriunde a fost, el a intrat în obiceiurile acelu loc, cum de altminteri făcuseră și Persii. Când regele persan a cucerit Haldeea, a fost un suveran haldeean, când a cucerit Asiria, a fost un închinător al lui Asur, când a ajuns în Egipt, Xerses n'a fost decât un înlocuitor al Faraonului, precum va fi fost și Alexandru, cu cornul la ureche al lui Isis, Amon, precum vor fi după dânsul urmașii lui Ptolomeu, generalul lui, seria de suverani a Ptolomeilor, cari sunt creatorii unei sinteze.

El adună tot ceea ce este, caută să păstreze tot ceea ce are valoare și pregătește în felul acesta, fără să aibă idei abstracte, o sinteză. În mintea lui umblă și un fel de învățătură religioasă din care a ieșit mai târziu fenomenul, binecuvântat pentru omenire, care se cheamă elenismul, și care înseamnă civilizația grecească, servită de rasele Orientului și împrumutând dela ele anume tradiții religioase, ambiția de a face lucruri mari, împrumutând un orizont pe care cetatea, așa de restrânsă, așa de meschină uneori, nu-l avea, — și nu numai în ce privește posibilitățile de viitor din care a răsărit elenismul a lucrat așa Alexandru-cel-Mare, dar a lucrat așa și în unele amănunte ale guvernării lui. El a introdus și unele elemente noi,

care i se datoresc lui și care arată o genialitate în mai mult decât un domeniu. El a vrut să creeze cea dintâi școală militară, în care ar fi intrat reprezentanții tuturor raselor. El, care luase pe fata lui Dariu și care stăruise din răspuțeri ca generalii lui să ia fete din neamurile învinse, voia să creeze o forță militară internațională, care să-i stea la dispoziție, și prin care să-și poată desăvârși opera.

Pe de altă parte, pentru a avea un chiag între deosebitele elemente ale Statului său, el a colonizat pe Macedoneni. Ceea ce au făcut Rușii cu Cazacii în secolul al XVIII-lea, ceea ce au făcut mai târziu, în secolul al XIX-lea, cu elementele pe care le-au mutat în Asia, ceea ce făcuseră Cazacii dela sine, în secolul al XVI-lea, când au cucerit Siberia dela Hanul de acolo și au adus-o gata cucerită Țarului contemporan, acest lucru l-a făcut el.

Un Grec, acum câtăva vreme, credea că poate să spună că în drumul pe care l-a făcut în anumite regiuni din Asia, el ar fi găsit oameni cari aminteau tipuri de acașă dela dânsul. Este posibil; precum undeva, în Asia centrală, prin Bactriana, Sogdiana și în Turkestanul de astăzi, în mare parte rusesc, s'au găsit acum câțiva ani niște oameni de dimensiuni colosale, al căror sens artistic era înainte de toate sensul grecesc.

Și Alexandru-cel-Mare a căutat, alegând între deosebitele capitale ale monarhiei ecumenice, pe aceea care i s'a părut lui mai veche, mai vulnerabilă, poate și mai ușor de pus în legătură cu locul de unde pornise el și cu legăturile pe care înțelegea să le păstreze. El a ales acel Babilon, unde a și murit. Dar când a fost el acolo, în Babilon, când era vorba de a petrece, el petrecea cu ai lui, macedonean, și de acolo acele certuri, vărsări de sânge, moartea lui Cleytos, unul dintre cei mai buni tovarăși ai lui. Când era vorba să discute filosofie, el o făcea grecește, cu Greci de acolo, dar când era vorba de armată, el o făcea universal, militărește, iar când era vorba de cult, de prestigiu, cultul și prestigiul erau acolo, în Babilon, ceea ce trebuie să fie, singurul lucru care putea să fie acolo, adică moștenirea aceasta a celui mai depărtat trecut. El sacrifica zeilor locului și era încunjurat de preoții de acolo și obiceiurile de acolo le observa în chip pedant, până și în cerințele cele mai timide. Și moartea lui, cum se știe, a fost anunțată pentru spiritele superstițioase prin aceea că, trecând pe lângă locul unde erau îngropați regii de odinioară, vântul i-a smuls pălăria babiloniană pe care o purta și a aruncat-o peste aceste morminte. Și în boala lui, în frigurile acelea teribile de care a murit, atâta vreme cât a fost un element de rezistență fizică

Într'însul el s'a dus, cum se ducea un Suveran pios din evul mediu, s'a dus în fiecare zi — ca să zicem așa — la liturghia lui babiloniană.

Avem a face cu un tip mult mai complex decât ni-l închipuim. Avem a face cu îndeplinitorul unei sinteze, ale cărei elemente erau pregătite de multă vreme, cu integratorul unei noi perioade în istoria civilizațiilor umane.

Partea militară a lui este numai un element din multele elemente care alcătuiesc personalitatea lui, care poate fi privită din atâtea puncte de vedere. El nu este numai un ostaș și nu are în jurul lui oameni cari să fie generali în sensul actual, adică cineva care comandă o grupare importantă din armată. Nu se făcuse încă deosebirea aceasta care pune pe un om în afară de orice alte rosturi și îl leagă de unul singur, care să fie cel ostășesc.

Acum, ce a ieșit din tipul pe care l-a creat Alexandru-cel-Mare, aceasta o vom vedea în lecția de mâine, când vom vorbi de Hanibal. Veți vedea cum chipul lui Alexandru trece în alte societăți, întâlnește alte obiceiuri și provoacă alte situații.

Fig. 4. — Monedă a lui Lisimah, cu chipul lui Alexandru-cel-Mare (Cabinetul de medalii, Berlin).

III

H A N I B A L

Astăzi o să vă înfățișez un tip, de războinic, dacă voiți, dar nu războinic de profesie și de pregătire, nu cineva având aptitudini câștigate prin studii, având o preparație tehnică, și care pe lângă ceea ce a putut căpăta dela alții, să fi adăugit și ceva din ideile sale proprii.

Acesta este sensul lui Hanibal, care, el, este fără îndoială un produs războinic al unui timp care cerea mai mult decât ceea ce a dat el, fiindcă el n'a avut o misiune războinică, propriu zisă, din partea cetății sale. Misiunea aceasta și-a atribuit-o el la un anume moment și cum o să vedeți d-voastră, atribuindu-și această misiune dela o bucată de vreme a rămas în aer, adică orașul nu-l trimisese să facă ceea ce a făcut și acțiunea lui dela o bucată de vreme s'a deslipit dela baza ei. Am putea zice că a fost un moment când Hanibal era ceea ce erau condotierii de mai târziu, cu o deosebire foarte mare: că un condotier de odinioară avea numai un meșteșug, pe care îl exercita și cu care câștiga, — câștiga în ceea ce privește salariul lui, titluri de onoare, chiar o situație politică, o stăpânire undeva, așa cum erau condotierii în Italia secolului al XV-lea, — pe când la Hanibal este altceva. Acest altceva, care nu l-a condus până la sfârșit, deși el a plecat dela acest lucru, acest altceva este în legătură cu sensul însuși al orașului din care s'a ridicat, cu direcția în care s'a îndreptat la început, și pe care mai mult sau mai puțin a trebuit s'o părăsească.

Pentru că el nu avea o misiune de îndeplinit, el a trebuit să găsească personal ceva, să transforme în întreprindere personală ceea ce era la început, dacă nu o însărcinare din partea patriei sale, cel puțin o aprobare din partea ei. Dela aprobare s'a trecut la tolerare și după tolerare a urmat părăsirea lui, părăsire mai mult sau mai puțin recunoscută, până ce la urmă Hanibal a rămas să-și caute personal de soarta lui, despărțindu-se cu desăvârșire de Cartaginea, de unde plecase. Între dânsul și Cartaginea n'a mai fost nicio legătură. El a rămas pe contul lui propriu, a mers în condiții nenorocite și a murit,

izolat, în Asia, la unul din moștenitorii lui Alexandru-cel-Mare, care a consimțit să-l primească.

Dar pentru a-l înțelege pe Hanibal, trebuie să ne gândim la ceea ce este această cetate a Cartaginei, de unde a pornit el și pe care a servit-o atât cât înțelegea Cartaginea, dar dela o bucată de vreme și împotriva intereselor cetății, care nu avea nevoie de așa ceva. Putem spune că situația lui Hanibal față de Cartaginea a fost puțințel cam așa cum a fost situația, de două ori, a lui Bonaparte față de guvernul francez. Atunci când a mers el în Italia, puterea executivă în Franța era a așa numitului Directoriu, care era compus din supraviețuitori și moderați ai Mării Revoluții, oameni cu o activitate de politicieni, lipsiți de orice moralitate și prestigiu, cari se instalaseră acolo printr'o intrigă și cari s'au menținut prin oboșeala societății franceze.

Sub Directoriu războaiele Franței n'au fost totdeauna fericite și când s'a dus Bonaparte în Italia, știți ce armată a găsit. La epoca aceasta, armatele erau total politicianizate; lipsea nu numai întreinerea materială, dar lipsea orice coeziune, nu se asculta niciun fel de autoritate și atunci Bonaparte și-a făcut o armată a lui, care asculta de el personal. El a îmbrăcat-o, el a încălțat-o, el a dus-o la victorie și el a răsplătit-o, neîntrebând pe nimeni când erau de făcut rechiziții, de încasat sume ori de luat tablouri: toate le făcea pe seama lui. El era un fel de Imperator al armatei sale; se poate zice că și-a guvernat întâi armata și pe urmă Franța și partea așa de largă din Europa din seama lui.

Când s'a dus în Egipt, s'a dus după o idee care era și a altora, o idee mai veche, dar pe care în momentul acela nimeni nu-i cerea s'o realizeze, s'a dus acolo și a judecat cu mintea lui, potrivit cu împrejurările dela fața locului, pe care le-a înțeles mai mult sau mai puțin, amestecându-se în rosturile acelea musulmane, pentru cari nu avea competență și întrebuințând sistemul european, occidental, republican, într'o lume care căuta altceva. Acolo în Egipt, de exemplu, era o foarte mare grijă de prestigiu: omul bogat, îmbrăcat în blănuri, omul încărcat cu tot felul de pietre scumpe, omul care dă mese cu multe feluri, omul care apare foarte rare ori, călare pe un cal împodobit, acela era omul la care se închina toată lumea. Eu am cetit memoriile unui Arab din vremea când era Napoleon în Egipt, din care se vede că aceștia erau indignați că trebuie să asculte de un om mic, călare pe un cal oarecare, care făcând excursii în pustiu, lua unșpui de găină și se hrănea pe drum: era cu totul altceva decât

ceea ce cerea fastul oriental. Și el n'a întrebat pe nimeni când și-a părăsit armata, și-a lăsat armata care trebuia să capituleze, cum a și capitulat mai târziu.

Hanibal s'a găsit astfel, dela o bucată de vreme, un om care lucrează de capul lui.

Dar înainte de a ajunge la vremea când el a lucrat din proprie inițiativă, pierzând o armată, o campanie, un război, periclitând pentru mai târziu, când s'a dărâmat Cartaginea, periclitând viitorul țării sale, înainte de aceasta trebuie să vedem ce era această țară, care s'a desvoltat dintr'o cetate și care a rămas totdeauna această cetate. Tot ce era împrejur avea importanță mult mai mică; de acolo veneau obiectele, mărfurile care se vindeau la Cartaginea, de acolo se culegeau tot felul de soldați, cari intrau în disciplina cartagineză și de cari s'a folosit foarte larg Hanibal. De altminterea un soldat sau altul era acelaș lucru; el căuta cel mult soldatul potrivit cu o anumită misiune într'un anumit loc.

El a început cu Numizii, strămoșii Maurilor de mai târziu și a continuat cu Iberi de speța lui Viriat, pentru ca mai târziu să se folosească de Gali, și unii Greci îl susțineau fățiș sau pe ascuns, iar dacă una din populațiile italice, — pentrucă Romanii însemnau numai una din populațiile italice, și nu cei mai numeroși, dacă ar fi consimțit una din populațiile acestea să meargă cu dânsul, o lua foarte bucuros. Eu mă întreb în ce limbă comanda el. Poate, așa cum au învățat popoarele din Impărăția austro-ungară comenzi nemțești, tot așa vor fi învățat și ei cuvinte de acestea de comandă cartagineză.

Pentru dânsul felul cum era alcătuită o armată era cu totul indiferent, de aceea, dela o bucată de vreme, a avut o armată care nu avea niciun fel de merit. Și atunci, pe de o parte a fost marele lui talent militar, marea lui îndrăzneală, marea lui dorință de a se manifesta și de a semăna cât se poate mai mult cu Alexandru-cel-Mare și pe de altă parte era masa aceasta, care nu cerea altceva decât să se folosească în chipul cel mai larg, mai deplin, de ceea ce s'a numit: «deliciul Capuei».

Când au ajuns în regiunea aceasta grecească din SudVestul-Italiei, atunci ei au făcut ceea ce au făcut multe armate în astfel de împrejurări, ceea ce a făcut, de pildă, o parte din armata ocupației germane, când a fost așezată la noi.

Dar înainte, trebuie să vedem ce era această Cartagină, pentrucă în cunoașterea Cartaginei și în urmărirea desvoltării acestei

cetăți feniciene, în aceasta stă secretul lui Hanibal, fiindcă, mai la urma urmei, fiecare om își are o taină a lui, pe care nu și-o găsește totdeauna, ba se poate întâmpla că ultimul care este în stare să găsească taina, este el însuși. Poate nici contemporanii n'o găesc, dar trece vremea, răsar elemente de comparație și atunci abia vede cineva care a fost resortul lui.

Și în cazul acesta, ca și în cazurile celelalte, într'un domeniu mai potrivit cu misiunea d-voastră, trebuie să găsim acest secret, care se găsește în cetatea însăși.

Am văzut în lecția de ieri că două lumi și-au stat față în față: lumea barbarilor din Peninsula Balcanică și din regiunea Carpaților, de unde, dela Macedoneni, dela Traci, dela Iliri, a răsărit Alexandru, trecând printr'o pregătire elenică și atribuindu-și o misiune care nu făcea parte din însăși fondul alcătuirii lui, și de altă parte lumea orientală, deprinsă cu monarhia. Nu v'am spus că pentru Macedoneni aceștia, cari aveau o regalitate, ca și pentru Traci, cari aveau și ei regi, — Macedoneni au avut dela o bucată de vreme un singur rege, și peste toate văile acestea a fost puterea lui, pe când Ilirii și Tracii aveau mai mulți regi, chiar foarte mulți, regi de grupe, de sate, cărora Grecii nu știau cum să le spună și atunci au întrebuițat termenul de « Basileus », și regi aveau și Sciții cari ocupau tot șesul eurasiatic, faptul că barbarii aveau regi, era o pregătire pentru caracterul regal, imperial, de stăpânire ecumenică a lui Alexandru; el era în cuprinsul ideii acesteia imperiale a regalității. Și calea pe care s'a ajuns acolo, de au avut și Sciții și Tracii și Macedoneni și Ilirii regi, calea aceasta se vede foarte ușor, se poate urmări pe hartă.

Sciții erau barbarii din dosul monarhiilor orientale, precum Germanii, Slavii, pe urmă și Turanienii, au fost barbarii din dosul monarhiei romane. Dar aceștia toți imită, și imitând monarhia aceasta a Orientului, Sciții au ajuns să aibă regi cari nu erau decât o imitație, o caricatură a regilor « celor patru colțuri ale lumii ». Când au avut regalitate Sciții, această regalitate au trecut-o vecinilor lor, și astfel ea a ajuns la Traci și dela Traci a ajuns la Macedoneni, la Iliri.

Dar deși ideea monarhiei răsăritene intrase și la barbari, barbarii aceștia se oselesc prin amintirea lor, prin lungul lor trecut, prin dispoziția lor de spirit, prin urmărirea vitejiei pentru vitejie, ceea ce monarhiile răsăritene n'au cunoscut niciodată. Sunt sigur că în limba egipteană veche și tot așa în limba veche haldeeană, în

Fig. 5. Hanibal (bust in Muzeul Național din Neapole).

dialectul deosebit al Asirienilor în limba medo-persă, nu există niciun cuvânt care să semene câtuși de puțin cu ideea de vitejie, pe care noi o numim cu un cuvânt de origină ungurească; ideea aceasta de vitejie a fost fără îndoială în limbile acestor popoare barbare.

Dar alături de dânșii, deosebită și de avântul acesta de vitejie al barbarilor carpato-balcanici și de monarhiile orientale, era o altă lume, care este tocmai lumea în care, în împrejurări deosebite, într'un loc anumit, care nu semăna cu alte locuri și care avea nevoi deosebite de nevoile din alte părți, s'a născut Hanibal.

Aceștia sunt Fenicienii, cari unt Semiți, dar nimeni n'ar putea spune că Smitii de pretutindeni sunt de acelaș fel.

Foarte mulți din Evreii de astăzi sunt continuatorii Cazarilor de pe vremuri și aceștia sunt în relații cu Hittiții, cu un popor care n'are nimic din finețea profilului, din apucăturile copilărești ale Arabilor, și Evreii rerezintă cu totul altceva decât Semiții din deșert, și Evreii noi și Evreii vechi, cari sunt deseori un amestec indescifrabil de națiuni, în legătură cu morala schimbătoare a timpului.

Fenicienii erau așezați pe marginea Mării Mediterane, și nu se poate ști ce au găsit ei acolo.

Este însă un lucru foarte sigur, că între Semiții puri, între Evre și între, să zicem, rasa Akad din Haldeea, — erau două rase acolo: rasa artistică, care a dat toată strălucirea de frumusețe, rasa Sumer și rasa cealaltă, în legătură cu ocupațiile comerciale ale acestei regiuni, care este rasa Akad, — între această rasă Akad și între celelalte manifestații, de către Marea Mediterană, ale rasei semite sunt foarte mari deosebiri.

Fenicienii trăiau în orașe, care, orașele acestea, au avut regi, — era regele din Tir, din Sidon, — un șir de orașe de acestea cari mergeau de-a lungul coastei siriene, până în locul unde ea se îmbină cu ceea ce considerăm astăzi ca Africa și, odinioară, ca o prelungire a Asiei. O activitate războinică a acestor regi nu este cunoscută. Orașele acestea făceau comerț pentru Răsărit; n'au purtat război cu nimeni, pentrucă așa era făcută coasta și nu aveau nevoie să lupte împotriva nimănu.

Pe de altă parte, când roiul acesta semit a pornit de pe coasta Siriei, s'a dus în regiuni unde n'a întâlnit dușmani; a întâlnit barbari, cari nu aveau nicio coeziune, oameni fără nicio cunoștință și cari erau foarte bucuroși să câștige pe lângă acești năvălitori. Mă întreb chiar

dacă n'a fost cândva o astfel de pătrundere semită și pe coasta apuseană a Moreii, a Peloponesului, pentru că ruinele dela Micene și Tirint, cu amintirea lui Agamemnon și a soției lui, și toate crimele săvârșite acolo după legenda grecească, ruinele acestea se prezintă în astfel de condiții, încât nu se simte nicio inițiativă grecească și nicio pecete elenică n'a apăsât asupra acestor regiuni. Se vede că era o regiune păstorească, pe unde treceau turmele prin anumite culoare. Dar alcătuirea arhitectonică a Micenei și Tirintului are cu totul alt caracter decât cel elenic. Când intră cineva la Micene, prin « poarta leilor », cei doi lei făcuți foarte grosolan, unul în fața celuilalt, nu se poate să nu-și aducă aminte de exemple asiaticе. Tot așa și mormintele și morții aceia cu fața acoperită cu o mască de aur, pe care sunt însemnate linii ale figurii, care nu seamănă cu liniile grecești, și tot așa acele clădiri în formă de stup, care se întâlnesc jos. Toată impresia este că a venit cineva pe Mare și a năvălit asupra unei populații de păstori, de agricultori, i-a stăpânit o bucată de vreme și pe urmă a venit regalitatea din Argos, alte lumi, care sunt evident grecești.

Dacă Semiții aceștia s'au așezat aiurea, elemente feniciene s'ar fi găsit în insula Cipru, care n'a dat cine știe ce civilizație deosebită; tot ce s'a aflat acolo are un caracter foarte grosolan: nicio sinteză nu s'a putut înjgheba în cuprinsul acestei mari și frumoase insule.

Nu putem spune dacă n'au fost astfel de strecurări în marea insulă Creta, care are o civilizație așa de minunată, a cărei taină n'a găsit-o nimeni până acum. Deși sunt litere cretane, ce înseamnă aceste litere nu știe nimeni, deci inscripțiile acestea sunt moarte pentru noi.

Fenicienii au mers pe coasta Africei, unde au întemeiat cetăți vechi și apoi cetatea nouă, care este Cartaginea. S'au așezat acolo, au trecut apoi în Sicilia, — trei sferturi din Sicilia a aparținut Cartaginezilor, și la un moment dat, pe timpul războaielor medice, s'a dat în părțile acestea bătălia dela Himera, s'a dat o mare luptă între Grecii din Apus, Grecii din Italia-Mare și Sicilia, cari trăiau sub o formă regală împrumutată dela monarhia orientală și între Cartaginezi și biruința a fost câștigată de Grecii din Sicilia. Prin urmare, în ce privește expansiunea Cartaginei ca atare, politica orașului mergând numai până la marginile care trebuiau orașului, biruința aceasta a Grecilor a tăiat cu desăvârșire orice putință de întindere. Cartaginea însă a rămas un oraș foarte bogat; venea lume din toate părțile acolo, și o flotă foarte puternică era la dispoziția

acelor «sufeți», cari erau guvernatorii orașului. Era o republică, în fruntea căreia stăteau niște magistrați, mai mult sau mai puțin asemenea cu consulii dela Roma; în orașul acesta nu exista spirit militar, nu avea de ce să existe. Cartaginea, așa cum se așezase, nu putea fi dislocată de nimeni, dar în același timp se vedea că ea nu poate merge mai departe decât atâta.

Aceasta a fost situația în Cartaginea, în momentul când s'a ridicat Hanibal. Însă Cartaginea n'a putut să scape, deși ea făcea parte din lumea a treia, nu din cele două lumi care s'au ciocnit prin Alexandru-cel-Mare și pe urmă s'au îmbinat într'o sinteză, ea n'a putut să scape de influența spiritului elenic.

Alexandru-cel-Mare nu s'a gândit niciodată să atace această regiune; în regiunea Cirenaicei, a Tripolisului, nu s'a gândit să se ducă, era în afară de cercul acțiunii lui, de harta de cucerire ce-și crease în minte.

Însă ceea ce va fi mai târziu elenismul, forma aceasta de cultură pe care oricine o recunoaște ca fiind superioară tuturor celorlalte forme de cultură, a avut o acțiune și asupra Cartaginei. Hanibal știa și vorbea grecește, prefera chiar limba grecească. Mai târziu vom vedea că atâția dintre Romani știau perfect limba grecească și se inspirau din istoria elenică, din cugetarea, din filosofia Eladei și a fost o luptă mare în Roma, care voia să se păstreze neatinsă de acest spirit. Cei dintâi filosofi cari au venit în Roma au fost expulzați; erau considerați ca niște stricători de moravuri, erau oameni cari discutau, dar Roma era ceva care se sprijinea pe lucruri indiscutabile, — și aceștia pe urmă s'au strecurat ca preceptori în familiile aristocratice.

Scipionii au fost crescuți în spirit grecesc, ca și Hanibal.

Pe de altă parte, Hanibal venea dintr'o familie foarte ambițioasă. Desigur și tatăl său și fratele său Hasdrubal, omorât în tabără, — într'un moment în lagărul lui Hanibal s'a aruncat capul conservat al lui Hasdrubal ca să vadă că nu se mai poate sprijini pe ajutorul care trebuia să-i vină dela fratele său, — aceștia formau un partid în Cartaginea.

Și în felul cum înfățișează Plutarh pe Hanibal, Hanibal este în legătură cu partidul războiului. Pe de altă parte este Hanon, care în momentul când s'a discutat dacă trebuie sau nu război cu Romani, a fost împotriva ruperii legăturilor pașnice cu cei pe cari Cartaginezii îi considerau desigur ca pe niște semi-sălbateci și îi acopereau cu disprețul unei cetăți așa de strălucite, față de o lume de sate, de moștenire dela Etrusci, de împrumuturi făcute dela Greci.

Dar când Cartaginea a sprijinit politica familiei acesteia Barca, din care venea Hanibal, Cartaginea avea un scop, care era asigurarea unui monopol de comerț, — fusese mai înainte înfrângerea aceea din pustiu, înfrângere pe care o suferise dela Greci, dar Cartaginea continua mai departe să aibă hegemonia ei maritimă. Puțințel, atitudinea Cartaginei față de Roma este atitudinea Angliei din timpurile noastre față de noua Italie, și în aceleași ape.

Pe de altă parte, în lumea aceasta cartagineză, războiul era socotit, — numai este vorba de triumful zeului Melcart sau a celorlalți zei adorați la Cartaginea, — era socotit drept un mijloc de a căpăta materie primă și debușeuri. *Pentru întâia oară în formarea spiritului militar găsim războiul economic.*

Cartaginea era foarte bucuroasă să meargă acești doi frați în peninsula aceea așa de întinsă, plină de tot felul de materiale, plină și de mine și având la dispoziție oameni cari puteau fi întrebuințați în război mai bine decât cavaleria ușoară a deșertului, din care vin Maurii, Berberii din timpurile noastre. Incât era natural să i se dea lui Hanibal această misiune. El cucerea pentru comerțul cartaginez Spania, adică o parte din Spania, de oarece Cartaginezii nu s'au întins în interior, nu-i interesa interiorul. Romanii au mers în interior, Romanii cari fără Hanibal nu s'ar fi gândit nici la posibilitatea unei cuceriri în Spania, nici în Galia-de-jos. Romanii n'au făcut decât să umble pe urmele lui Hanibal. Hanibal, învins, le-a dat ceea ce el realizase.

Era pentru prima dată în istoria Romei, când ea imita un Stat anterior și înainte de a urmări moștenirea lui Alexandru-cel-Mare în Macedonia, și după aceea în Siria, în Pergam, în Egipt, în Bosfor, înainte de a se prezenta ca fiind un fel de moștenitori adauși pe lângă moștenitorii firești ai regelui-Impărat macedonean, înainte de aceasta ei au întâlnit o formă imitată după Alexandru-cel-Mare, în personalitatea acestui Semit frecat cu elenism și lucrând pentru scopuri economice, care este Hanibal.

Hanibal a intrat, și a cucerit toată coasta aceasta, unde și astăzi sunt urmele acestei dominații: este o Cartagină iberică, păstrând numele Cartaginei de odinioară, care a dispărut cu nume cu tot. Pe lângă aceasta, cum cele două povârnișuri ale oricărui munte sunt într'o legătură neconținută, căci dacă ai ajuns la versantul pe care-l sui și te găsești pe culme, trebuie să vezi ce este în vale, ce se deschide dedesubt, pe aici se leagă neconținut rasa iberică cu rasa celtică, din care cauză o parte din locuitorii Peninsulei Iberice se cheamă Celtiberi.

Portughezii sunt un amestec al unor Celți, foarte numeroși, cu elemente iberice și alte elemente venite pe urmă, și felul lor de a fi, și limba lor, care nu seamănă cu limba spaniolă, arată aceasta.

Pe de altă parte, în colțul Garonei, din Franța, se găsesc elemente care au venit de acolo, după cum Gasconii nu sunt decât Basci de pe un versant și celălalt al Pirineilor. Catalonia se continuă cu regiunea dela Perpignan, care este catalană și care se leagă în chipul cel mai natural cu Provența, și Provensalii seamănă mult mai bine cu Catalanii decât cu Francezii din Nord. Prin urmare, a intra cineva în Peninsula Iberică, este a fi invitat să intre neapărat în Galia-de-Sud, dar aici este iarăși o legătură geografică. Cine are Provența de astăzi, este dus în chip firesc către trecătoarea Alpilor și Gali se întâlneau de altminteri pe vremea aceea și în partea franceză și în partea italiană: erau Galii Transalpini de o parte și Galii Cisalpini de partea cealaltă, acei Gali cari într'un moment umblau după stăpânirea Italiei însăși.

Știți, Roma s'a găsit la un moment dat strânsă între Etruscii, împinși la rândul lor din Toscana de astăzi, împinși de Grecii din Sud și între Galii cari veneau din Nord. Se poate zice că tocmai presiunea aceasta a dat o putere de elasticitate extraordinară Romanilor, cari, într'o sforțare disperată, i-au aruncat pe unii în sus, pentru ca pe ceilalți să-i reducă în situația de inferioritate în care au trăit și mai departe, deși au fost învățătorii Romei.

Astfel Hanibal a trecut dincolo de ceea ce voia. El nu putea să-și închipuie că pentru scopul său economic, o stăpânire a Galiei-de-Sud, sau o stăpânire a părții din Peninsula italică dintre Alpi și Pad, putea să fie supravegheată din acea Cartagină unde era baza lui.

Vedeți, el se desrădăcinează încetul cu încetul: și-a întins întâi ramurile asupra Spaniei, dar au ajuns ramurile să fie prea puternice pentru rădăcina de acolo și cum se întâmplă că sunt unii copaci cari lasă o rădăcină din ramurile însăși, așa a făcut și Hanibal. Și Hanibal s'a găsit înaintea unei lumi care nu se lupta cu dânsul așa cum înțelegea el. Situația pe care a avut-o Hanibal cu armata aceasta permanentă, — și aceasta a fost nenorocirea lui: armata permanentă, care nu se putea înnoi prin nimic, — situația aceasta seamănă cu situația Sultanului Mohammed al II-lea, când a trecut Dunărea să lupte cu Vlad Țepeș, pe care nu știa unde să-l găsească. Fabius îndeplinea aceeași funcțiune pe care o îndeplinea Domnul român dela 1462. Romanii ofereau lupta numai când nu puteau face altfel, ei nu aveau niciun scop de glorie și câștig. Romanii erau o societate,

iar el era o armată: a fost lupta dintre o armată și o societate care era acasă la dânsa și îndată ce se întâmplă așa ceva, se vede unde va fi victoria.

În timpurile noastre meșteșugul este ca în locul unde este numai o armată, să crezi o societate care se poate apăra împotriva societății învinse, dar acestea sunt concepții care treceau cu mult peste inteligența și cunoștințele lui Hanibal.

S'a întâmplat că a biruit; față de Roma, aceasta nu avea importanță și nu avea importanță nici pentru Hanibal: nu existau poezii cari să-l cânte, istorici în Cartaginea cari să însemne biruința lui, nu avem nicio inscripție cartagineză de biruințe. Este o societate comercială, o societate pe acțiuni, pe care fleacuri de acestea n'o puteau interesa. El era sigur că poate birui, dar el nu putea trage niciun folos de pe urma biruinței sale. Armata biruitoare trebuia s'o pună într'un lagăr și de jur împrejurul lui se forma din nou o armată, prin urmare aici armata și cetățenii erau tot una.

Să se aștepte Hanibal să i se trimită ajutorul din Cartaginea era imposibil, pentru că în Cartaginea nu era dorința de a prelungi la infinit acest război, care, în ce o privește, nu avea niciun rezultat, Cartaginea neputând stăpâni teritoriile așa de întinse.

Pe de altă parte, armata aceasta, ca a lui Napoleon în Italia și Egipt, trebuia să se hrănească singură și se ridica populația împotriva ei, pentru că nu veneau casierii plători din Cartaginea, ca din când în când să aducă aur de acolo.

În felul acesta biruința a făcut ca situația lui Hanibal să fie disperată, neștiind încotro să se ducă.

Veți zice: să treacă înapoi în Cartaginea. Nu-l lăsa idealul lui Alexandru-cel-Mare. Aceasta însemna înfrângerea umilă, recunoașterea catastrofei și pe lângă aceasta este foarte posibil că dacă s'ar fi întors înapoi la Cartaginea, i s'ar fi cerut socoteală ce a făcut cu armata încredințată, care sunt foloasele marilor cheltuieli de oameni și de bani. El era un fel de izolat al propriei sale cetăți și de aceea pentru dânsul, atunci când s'a mântuit războiul, când s'a văzut că Roma nu se poate birui, n'are de unde s'o prindă cineva, pentru că se reface în fiecare clipă, e într'o continuă creație organică, atunci el a căutat un refugiu în ceea ce se lega de idealul lui, el imită pe regele ecumenic, pentru că pentru dânsul mai mult decât Cartaginezii de acasă, cu care nu se înțelegea, era Filip al Macedoniei. De aceea s'a dus el și a încheiat un tratat, care s'a păstrat de Polibiu, — cel mai sigur izvor în ce privește istoria Romei, un om de înaltă cugetare,

un filosof al istoriei, un om preocupat de adevăr, care n'are a face cu Tit-Liviu, — și pe urmă Hanibal, îndemnând la război oameni cari nu voiau să se bată, s'a dus în felul acesta în Asia, unde n'au știut cum să scape de dânsul, cu bănueli de otrăvire în ce privește sfârșitul lui.

Aici avem falimentul unei energii umane, ieșite prin cultură din cugetarea țării sale, ieșite prin ambiție din politica țării sale.

Iar pentru a vedea un astfel de om în Roma, nu ne vom duce la Cezar, ci la Mariu, luptătorul contra Cimbrilor și Teutonilor și cuceritorul părții de Sud a Galiei.

Fig. 6. — Monedă a lui Barca, cu chipul zeului Amon.

IV

M A R I U

Fiecare dintre biografiile acestea îmi dă ocazia să înfățișez un întreg capitol din viața, puțintel și politică și culturală, din domeniul ideilor, firește în legătură iarăși cu rosturile militare din deosebite epoci, așa încât, bine înțeles că nu-mi trece prin gând să vă fac o biografie a lui Mariu, și aceasta din mai multe motive. Un motiv este că informația pe care o avem noi cu privire la oamenii antichității romane este peste măsură de slabă și de nesigură. Când este vorba să cunoaștem pe cineva din evul mediu, din epoca modernă, avem mijloace de informație, care pentru antichitate lipsesc, dar cetitorii obișnuiți ai unei cărți de istorie nu sunt înștiințați, așa încât, necunoscând care sunt izvoarele, își închipuie că avem a face cu o informație care se sprijină pe același teren, dar nu este adevărat. Evul mediu are un fel de mărturisiri sincere, și pitorești și duioase uneori, cari lipsesc pentru antichitate.

În evul mediu scriu și oamenii cei mici și scriu așa cum este firea lor, și din cauza aceasta noi putem pătrunde la ceea ce am putea numi: umanitatea lor, și oamenii aceștia mici au și dreptul de a se exprima așa cum înțeleg ei.

În evul mediu fiecare scrie așa cum este felul lui; nu este un fel de formă de școală. În timpurile noastre este o formă de școală, care dă sau lucruri bine făcute, potrivit cu școala, sau dă lucruri caricaturale. De exemplu, raportul unui mic funcționar din evul mediu este foarte interesant, dar raportul unui jandarm din timpurile noastre este de cele mai multe ori ridicol. Pe de altă parte, pentru epoca modernă noi avem scrisori, dar din antichitate nu avem scrisori deloc.

Ceea ce ne informează pe noi cu privire la antichitatea romană sunt inscripțiile. Inscripțiile însă sunt făcute după un anumit tip. Este chiar și o limbă a inscripțiilor, care sunt mai mult din epoca imperială și limba aceasta s'a format pe vremea lui August, pe lângă faptul că limba aceasta latină este așternută pe forme sintactice grecești, așa încât este un alt element de falsificare. Dar avem

pe lângă aceasta și scrieri istorice. De pildă pentru Mariu ar trebui să recurgem în ceea ce privește lupta lui din Africa la vestita carte a aceluia mare scriitor și gânditor și moralist care a fost Salustiu, om de o viață foarte îndoielnică, dar mare apărător al virtuții și mai ales al virtuților publice, atunci când scrie.

Întâi, noi avem pentru epoca modernă și manifestarea deosebitelor partide, curente, interese, pe când aici, din lagărul lui Mariu noi nu avem nimic. Cum l-a considerat Mariu pe Sulla nu știm, noi știm cum l-a considerat Sulla pe Mariu, Sulla care a trăit mai mult și a ajuns dictator și și-a terminat dictatura prin aceea că a abdicat. Știți că umblau copiii după el pe stradă și râdeau de dânsul, și el a spus: « cine va face o greșală ca a mea, să pățească ceea ce pățesc eu în acest moment ». Memoriile lui Sulla nu le-am păstrat, însă ele au fost întrebuințate de Plutarh. Adăugiți însă un lucru: că în ceea ce spune Plutarh despre Mariu, este supărarea Grecului împotriva unui om foarte rustic până la sfârșit. Acesta este un țăran, care n'a ieșit niciodată din rosturile lui de țăran: așa s'a născut, așa s'a dezvoltat, așa a condus armatele, așa s'a amestecat în viața publică și așa a sfârșit. Și Plutarh se certa cu Mariu, că de ce a spus că nu vrea să învețe grecește, și este un întreg paragraf în biografia aceasta a lui Mariu de Plutarh, în care îl ține de rău, și în care spune: iată, pentrucă n'a intrat în contact cu geniul grecesc, care este așa de luminos, de aceea a isprăvit el atât de rău.

Dar dacă noi nu avem cu privire la dânsul nicio colecție de inscripții, niciun izvor care să se ocupe de dânsul în întregime, avem în schimb a face cu împrejurări din Africa, din Numidia, din punctul de vedere al lui Iugurta, prezentat ca un personaj curios și ca o manifestare a unui suflet cu totul străin, ale unor apucături cu totul asiatice. Prin urmare nu e vorba de conducerea lui, ci de biografia aventuroasă a omului acesta măreț, îndrăzneț, reprezentant al unei rase cu totul deosebită de rasa romană.

Asupra lucrurilor pe care le-a făcut acolo Mariu noi avem lămuriri foarte puține și lucruri de a doua mână; și aici vine meșteșugul istoricului, care trebuie să lege frânturile acestea în așa fel, încât să dea impresia unei vieți în dezvoltare deplină. Dar când el nu are note, nu poate înștiința pe cetitor și spune că legătura a făcut-o el, istoricul, când nu există un izvor care să prezinte lucrurile în legătură, nu este nicio spovedanie a lui. În afară de faptul că antichitatea nu ne-a lăsat arhive. Noi avem arhive, dar nu pentru toată lumea; pentru Imperiul bizantin nu avem arhive. Din cauza

cuceririi cruciaților, a Latinilor la 1204 și a cuceririi Turcilor la 1453, arhivele Imperiului bizantin au dispărut; așa încât și pentru vremea care merge până la 1453 este redus cineva să întrebuițeze aceleași procedee care se întrebuițează de obicei pentru istoria antichității.

Aceasta pentru ca să scuzați sărăcia lucrurilor care trebuiesc spuse cu privire la o personalitate desigur foarte interesantă, al cărei loc trebuie să-l găsim în dezvoltarea acestui spirit de oaste, care se formează încetul cu încetul și pe care îl găsim astăzi cu totul altfel decât odinioară.

Dar pentru a ajunge la Mariu trebuie să arătăm ce a fost războiul în vechea Romă, înainte de a ajunge la secolul acela, puțin înainte de Cezar, la secolul în care se formează această personalitate, care desigur că nu seamănă cu altă personalitate militară romană sau cu o altă personalitate din lumea grecească, care să poată fi apropiată de a lui Mariu.

Roma n'a pornit pe război. Roma este un sat de « moșneni ». Intre Sparta și Roma este foarte mare asemănare, cu deosebirea că pentru Sparta sunt doi strămoși, sau doi « moși »: moșia « umblă pe doi bătrâni », pe când Roma « umblă pe un singur bătrân », deși dacă ne gândim la legenda aceea, tot în doi: Numitor și Amuliu, Romulus și Remus; s'ar părea că și aici este un caracter dublu. Inșă dacă observă cineva cu luare aminte, vede că unele dintre numele acestea sunt create, nu corespund la nicio realitate. Numitor, ca și Numa Pompiliu, al doilea rege al Romei, acestea sunt nume formate, inventate, fiindcă « νόμος » înseamnă la Greci « lege », și dela « νόμος » s'ar fi creat o formă etruscă, fiindcă în Toscana de astăzi Romanii au găsit pe Etruscii, veniți din Asia cu o civilizație foarte interesantă, extrem de veche, dela care au împrumutat foarte mult. Cele dintâi forme de cultură romană nu sunt romane. Romanii sunt Etrusci și ca religie și ca demnitate și ca superstiții și ca idei politice; toate acestea vin dela Etrusci. Și sistemul acela de a înconjura cetatea cu un șanț, de a considera săritura, ca în legendă, peste șanț ca un fel de ofensă adusă zeului, aceasta n'are nimic a face cu prima cugetare romană.

Prin urmare Numitor și Numa Pompiliu, aceasta înseamnă: oameni cari orânduiesc societatea, cari îi dau un sprijin și o platoșă, o sprijinire de legi. Iar în cazul lui Pompiliu, acesta vine dela « pompa » etruscă, care este în legătură cu un cuvânt grecesc și acesta înseamnă: un om care a dat o solemnitate Statului.

În ceea ce privește pe Romulus, acesta nu înseamnă decât « Romanus », numele însuși al poporului, precum în Sicilia erau niște barbari asupra cărora s'au așternut și Cartaginezi și Greci și Romani, cari, barbarii aceștia, se numeau și Siculi și Sicani; « Romulus, Romanus » este același lucru cu « Siculus, Sicanus ».

La început avem a face cu un sat de moșneni, având un singur strămoș pentru această moșie a lor. Ei erau într'o situație foarte rea; colinele acelea n'au valoare militară, și niciodată nu s'a dat un război de apărare, sprijinit pe ceea ce puteau oferi colinele romane, dar din Roma se văd foarte bine munții Albani, cari sunt în legătură cu un întreg sistem muntos și acolo în munți stătea o populație care a purtat multă vreme război cu Romanii. Romanii s'au putut întinde în cetățile latine din Latium, fără a face Romani din acești Latini. Insuși Marius a avut să lupte într'un anume moment cu sufletul Italienilor, al plebeilor acestora cari nu erau Romani și cari disprețuiau și urau Roma. Când Roma a ajuns la stabilitatea din vremea lui Cesar, a lui August, ea ieșise abia din cele trei primejdii peste cari a trebuit să treacă.

Întâi, populația străină a plebeilor, cărora trebuia să li se facă un rol în Stat; aceștia nu veneau dela « moșul » întemeietor, nu aveau cultul strămoșilor. Fiecare casă dintr'un oraș din antichitate avea și cultul acesta al strămoșilor; la Roma sau aiurea, cea mai mare impietate era să profaneze cineva cultul strămoșilor. Plebeii nu erau în legătură cu acest cult, ei erau oameni de altă origine, de altă religie, de alte obișnuințe, de alt drept, care drept se sprijinea pe caracterul religios al descendenței.

Cea dintâi criză a fost criza plebeilor; cea de a doua criză după aceasta a fost a Romanilor față de Italienii cari voiau să întemeieze un Stat deosebit. Știți că erau și dialecte foarte deosebite de limba latină, dialecte pe care le învață filologii cu foarte multă greutate, dar a căror alcătuire se cunoaște: dialectul Oscilor, al Umbrilor.

Pe urmă a fost revolta sclavilor, condusă de un om din părțile noastre, de un Trac, Spartacus, al cărui nume seamănă cu dinastia Spartacizilor, din regiunea Nordului Mării Negre, din părțile Crimeii.

Numai după ce s'a trecut prin aceste faze și după ce s'a biruit războiul civil în toate formele sale, Roma a fost într'adevăr așezată. În faza aceasta dintâi, Roma numai când a fost provocată s'a luptat și provocarea i-a venit dela oamenii din munți. Cu Latinii i-a fost mai ușor la început; pe urmă numai s'au prezentat crizele acestea pe care vi le-am spus. Dar cei din munți năvăleau și aceia erau

Samniții, — Samniți, Sabiniți și Sabini, nu înseamnă decât același lucru.

La început, legiunea nu era decât chemarea obștei pentru apărare. Legiunea are un sens asemănător cu sensul verbului « a culege », « a aduna ». Am putea spune că această « adunare » și cu oarecare alegere a elementelor de luptă, seamănă cu ceea ce a fost în Peninsula Balcanică la începutul secolului al XIX-lea, mișcarea lui Caragheorghe, care se intitula: « velichi-vojd », și din care a ieșit Serbia contemporană. Și această adunare dela 1804 a lui Caragheorghe a fost copiată de Tudor Vladimirescu, care făcuse războiul ca ofițer în armata rusească, acolo în Serbia, cunoscuse mișcarea aceasta țărănească și prin urmare el se considera ca fiind conducătorul. Niciodată nu și-a spus altfel decât: Slugerul Theodor. Tudor Vladimirescu era un om cu învățătură, dacă voiți, era un ciocoi. El crescuse pe lângă un boier din Oltenia, care îl întrebuința și în afacerile lui și fiind în Ardeal l-a trimis la Viena.

Legiunea înseamnă acest lucru: oricine avea datoria, în orice moment, să meargă și să apere țara. Funcția civilă, funcția religioasă, funcția militară, acestea nu erau lucruri deosebite: ele mergeau împreună; de exemplu, August îndeplinea funcția sacerdotală, dar el era și dictatorul civil și conducătorul suprem al armatelor imperiale. Ceva din această totalitate a ramurilor de activitate a oricărui cetățean există încă din timpul dela început. Și Roma a mers așa, răspunzând cu rezistența ei la orice atac care venea din afară, dar fără nicio intenție de a se întinde. Roma n'a avut sensul teritorial și Roma niciodată n'a intrat cu adevărat în sensul acesta teritorial, la care a ajuns, dar care a mâncat Roma; din momentul în care s'a întemeiat Imperiul, Roma n'a mai fost ca odinioară și importanța ei a scăzut.

Acum două zile ceteam un articol cu privire la războiul cel din urmă cu Cartaginea și în acest articol se dovedește un lucru, care într'adevăr așa este, că Romanii au avut o strașnică frică de Cartaginea. Toată acțiunea Romei împotriva Cartaginei, la început, cu primejdia aceea mare de a lupta fără flotă cu oameni cari aveau una și trebuind să recurgă la mijlocul acela de a prinde cu cârlige corăbiile dușmane pentru a-și face un câmp de bătaie ca pe uscat. Pe urmă încercarea prin care a trecut Roma, de a avea pe dușman atâția ani de zile ca armată de ocupație, de a avea pe Hannibal acolo, deși Roma a îndrăznit să atace în Peninsula Iberică, de unde a rezultat înfrângerea și moartea, lângă râul acela, a lui

Hasdrubal, fratele lui Hanibal. Roma a fost pentru întâia oară deprinsă cu ideea aceasta, idee realizată în timpul Marelui Război de generalul Averescu, atunci când a trecut pe la Flămânda în Bulgaria. Ei bine, ceea ce a făcut generalul Averescu și n'a reușit, din motive care nu țineau de voința nici de pregătirea sa, același lucru l-au făcut Romanii atunci, atacând pe Hasdrubal în viitoarea Spanie. Romanii au trebuit să învețe lucruri pe cari nu le știau înainte, să întreprindă acțiuni la cari nu se gândiseră niciodată și au trebuit să sufere, dar nu chiar așa de mult, prezența unei armate de ocupație acasă la dâșii.

Iată de ce au putut trece prin aceste încercări: pentru că Roma era în Roma, în «ager romanus», care era în jurul Romei, unde nu aveau ce căuta acești soldați de toate națiile ai lui Hanibal. Hanibal se ducea la cetățile grecești. Vă puteți închipui că pe Romani nu-i durea inima peste măsură de faptul că se hrănește Hanibal la Greci, ba puteau spune că așa li se cuvine Grecilor, să plătească ei cheltuielile războiului. Capua nu zicea nimic unei inimi romane, pe vremea luptei cu Hanibal; mai târziu însă, Roma, din cauza lui Hanibal și din cauza piraților iliri de pe coasta occidentală a Peninsulei Balcanice, a ajuns să se amestece în moștenirea lui Alexandru-cel-Mare. Romanii aveau nevoie de Marea Adriatică, care înfățișează pe partea italiană un țarm unde nu se pot adăposti corăbiile, pe când Iugoslavia, astăzi, ar putea foarte bine să întrefină o flotă, fiindcă insulele care sunt acolo le pot folosi de bază.

Roma a trebuit să desființeze Statul acesta al regelui Agron, al reginei Teuta, să împiedece formațiunea unei puteri ilirice, dar a dat acolo de Macedonenii lui Filip, și pe aceștia i-a zgândărit Hanibal; când a trecut acolo, el a vrut să pună la dispoziția lui Filip toată experiența și geniul lui militar. Și pe de altă parte, la Roma veneau neconținți plângeri din partea orașelor grecești, care nu trăiau bine sub Macedoneni; era și o veche tradiție de ură de pe vremea lui Filip, tatăl lui Alexandru, de pe vremea luptei dela Cheroneea, și în afară de aceasta Grecii erau bucuroși să aibă drept stăpâni pe Romani. Pentru ce?

Pentru că Romanii erau dincolo de Mare, pentru că Romanii aveau rosturi și aiurea, și nu cereau să se hrănească din Grecia, pe când Macedonia săracă, evident că pune la contribuție orașele acestea ale Eladei. Și pe de altă parte, Romanii foarte multă vreme n'au făcut altceva decât să mulgă pușintel popoarele care le-au căzut în mână, luând darurile ce li se ofereau și lăsându-se uneori chiar înșelați-

Vă aduceți aminte când, după cucerirea Corintului, Romanii au început întâi cu măsuri de libertate: toată lumea este liberă în Grecia, toți să se adune în jurul nostru! — dar pe urmă s'a întâmplat de au atacat unele orașe, au luat statuile, dintre cari unele s'au și înecat pe coasta Africei, unde se pot găsi și acuma, și recomanda comandantul, ca nu cumva să se strice vreo statuie de acestea, că pe urmă trebuie să o facă la loc. Vă puteți închipui că statuile nu sunt lucruri care să se poată pune la loc, așa cum au fost! Așa încât, încet, încet, s'a găsit lumea aceasta romană prinsă în marea problemă a moștenirii lui Alexandru-cel-Mare, care și până astăzi există, fiindcă și Anglia și Rusia, pătrunzând în Asia și Italia aceasta nouă, înaintând în Eritreea și Libia, nu fac altceva decât să urmeze linia aceasta ideală trasă de Alexandru-cel-Mare. Și atunci, vedeți, *în locul oamenilor de odinioară, cari, aceștia erau apărătorii, acasă, ai cetății romane, au fost de aici înainte oameni cari au ieșit de acasă ca să adauge ceva la aceste cetăți, care erau acum un Stat.* Aceasta este formula. Vedeți două lucruri cu totul deosebite. Când era vorba de apărare, apărarea aceasta se făcea în formele normale, obișnuite, mecanismul de pe vremuri ajungea pentru aceasta, pe când dacă este vorba să mergi în Peninsula Iberică, în Africa, dacă este vorba să mergi în Asia Mică, împotriva lui Mitridate, este altceva.

Dorința cea din urmă a lui Mariu când avea șaptezeci de ani trecuți, era aceea de a avea el conducerea războiului împotriva lui Mitridate, dar i s'a răpit comanda aceasta de către Sulla, care nu s'a lăsat scos de acolo nici într'un chip.

Atunci când se făcea război civil în legiune, cel numit se ducea acolo și cel care fusese înainte nu arăta nicio dorință de a pleca, dar ridica pe soldați împotriva celui trimis. Așa era pe vremea rivalității dintre Mariu și Sulla și dintre Pompei și înlocuitorul lui.

Prin urmare, se cerea pentru aceste lupte o individualitate foarte puternică, un om care să ia lucrurile pe seama lui.

Oamenii aceștia au început fără gândul de a cuceri avantajii politice. Mariu n'a fost politician dela început și nici n'a înțeles el prea bine ce era mașina aceasta de Stat. În ea a vrut să intre, să aibă locul care credea că i se cuvine după talentul, după meritele lui, dar el n'a pornit ca Cezar. Cezar nu este chiar așa corupt cum poate să pară. Intre Cezar și Catilina, care zace și acum sub povara « Catilinarelor » lui Cicerone, — s'a zis că niciodată Cicerone n'ar fi avut curajul, înainte de zdrobirea lui Catilina, să vorbească așa cum a vorbit, — între Cezar și Catilina nu este mare deosebire. Dar Catilina era

un ambițios care voia să pună mâna pe puterea de Stat și Cezar un aristocrat din această aristocrație lăncezită, leșinată, elegantă, puțintel stricată, disprețuitoare de legi, tinzând să facă un lucru nou. Imitator al lui Sulla, fără doi oameni, fără Catilina și Sulla nu ar fi fost niciodată Cezar. Dela Catilina a învățat să conspire și dela Sulla a învățat să strivească pe adversarul său politic. Iar pe urmă victoria, victoria a ieșit dintr'o întreagă societate, care era pregătită canu pentru astfel de victorii.

S'ar putea spune că rezistența soldaților n'a creat nimic. Întâi trebuia creat soldatul. Crearea soldatului și impunerea unei discipline de fier acestui soldat, oricine i-ar comanda, aceasta a făcut-o Mariu. Incât vedeți, lista ar fi așa: Mariu, Sulla, Catilina, iar rezultatul, cu însușirile personale pe care le avea: Cezar.

Prin urmare, era vorba de omul care se duce într'un loc necunoscut, într'un loc unde nu are prieteni, într'un loc unde trebuie să descopere totul și să facă totul de la sine. Știți care a fost situația lui Metelus I-iu, pe lângă care a mers Mariu mai târziu, când a câștigat a doua biruință împotriva Cimbrilor și Teutonilor, la Vercele. Biruința, spune Plutarh, pare că adevărata biruință este a lui Catul, nu a lui Mariu și când a mers pe câmpul de luptă pentru a vedea cine a biruit, armatele lui Catul erau însemnate pentru a se putea recunoaște care sunt ale lui, săgețile, vărfurile de lănci și a. m. d.

Acolo trebuia trimis cineva, știți cum? Cum în secolul al XIX-lea Rușii, în Turkestan, trimiteau pe cineva pe propria lui răspundere: dacă ieșea bine îl aprobau, dacă nu, îl dezavauau; și întinderea rusesească s'a făcut în felul acesta. Sau cum făceau Englezii în India, când a dispărut Compania de comerț a Indiei și când în locul ei a venit dominația de Stat. Guvernatorii Indiei erau oameni cari plăteau cu situația lor dacă lucrurile mergeau rău.

Mariu era țăran dela Arpinum, Arpino de astăzi, dintr'o regiune muntoasă. El trebuie să fi avut foarte mult sânge de Samnit și strămoșii lui mă îndoiesc dacă aveau cel mai pur sânge roman. Pe tatăl său îl chema ca pe dânsul, iar mama sa avea nume țărănesc. Satul unde s'a născut el are înfățișarea unei moșii și al doilea sat de care se vorbește în cariera lui are aceeași finală; numele acesteia terminate în « arpinum », acestea înseamnă proprietatea cuiva pe care se găsesc țărani.

Multă vreme el s'a mulțumit cu rosturi foarte mărunte; desigur mult mai mult agricultor decât luptător. Și pe urmă a început acel proces care a ținut câteva decenii, de cucerire a Peninsulei Iberice.

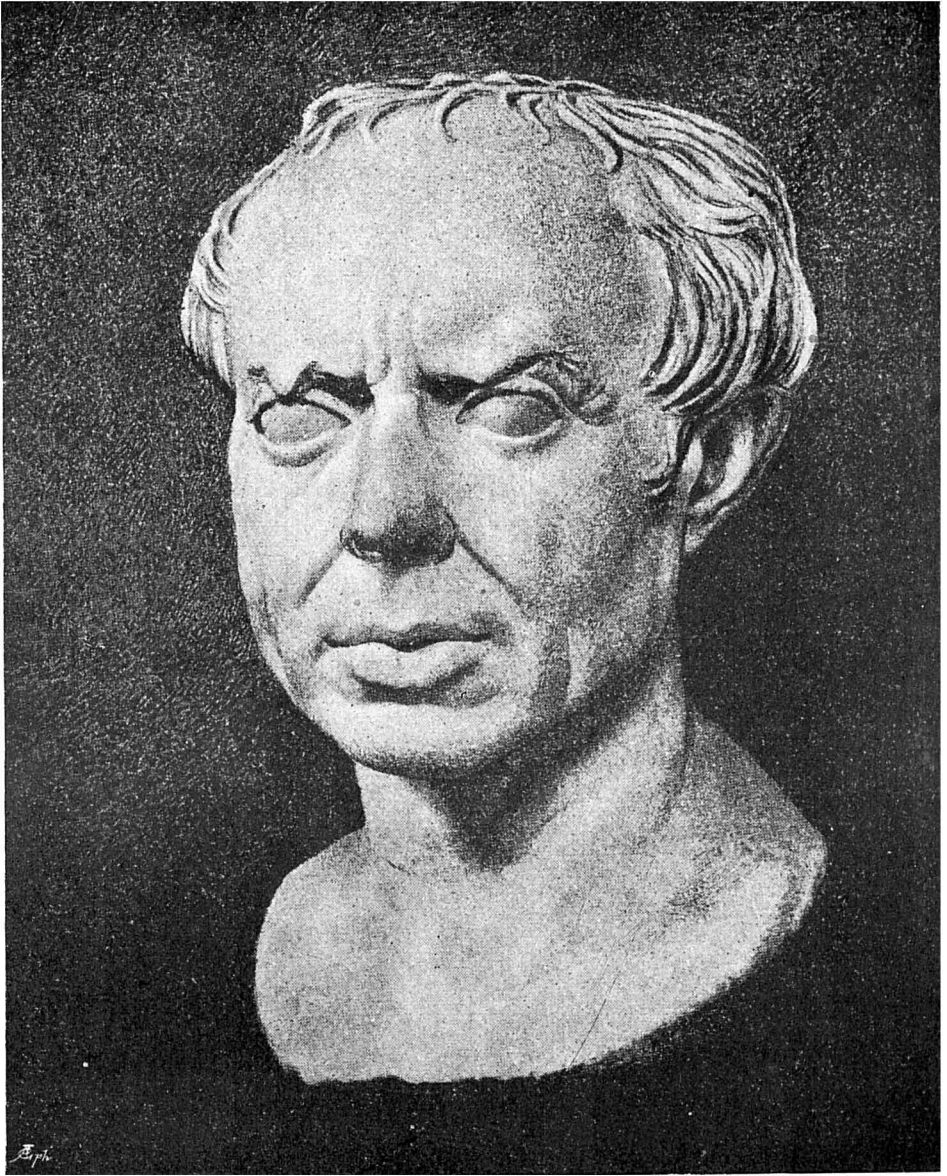

Fig. 7. — Mariu (bust in Museul Vaticanului, Roma).

Era relativ ușor în Peninsula Iberică să cucerească cineva malul Mării, acel mal al Mării unde s'au strecurat Cartaginezii, pe urmă Romanii și Bizantinii, și astăzi se găsesc urme bizantine; Bizantinii au fost acolo până la 600 și ceva, din vremea lui Iustinian, aproape un secol. Și este un întreg muzeu într'unul din orașele Cataloniei, la Tarazona, în care sunt urmele acestea ale stăpânirii bizantine.

Dar Romanii au intrat în adânc și au dat acolo de ciobani din rasa lui Traian și Adrian, oameni foarte săraci și dârji, de unde și ciobanul acela Viriat, un fel de Decebal rural, care a stat în calea Romanilor. Aici și-a făcut ucenicia întâi Mariu; dar deodată s'a pus în calea lui problema lui Iugurta, care era ginerele lui Bochus, era rege al Numidiei. Iugurta a avut un trecut de ucigaș și trădător, încât și-a meritat soarta mai târziu, când Bochus l-a vândut lui Sulla, — și Sulla avea obiceiul să înfățișeze pe unele obiecte de artă această scenă, și ea enerva teribil pe Mariu. Și mai târziu Iugurta știți că a fost adus la Roma, purtat în triumf, zvârlit, după ce i se rupseseră cerceii de aur din urechi, zvârlit în groapa aceea, unde a strigat: « Ce reci sunt băile voastre! », după ce își bătuse joc de Roma și spusese: « Oraș venal, și care ai pieri repede dacă ai găsi cine să te cumpere ».

Mariu a venit acolo și și-a făcut acolo o armată. Acesta este momentul când Mariu își face o armată, și armata aceasta a făcut-o cu oricine. Înainte armata era de moșneni, de oameni din neam bun, liberi, dar el a mers până la ultimul om care îl putea servi, creșd o armată de săraci, de oameni fără căpătâi.

Intr'un moment, un adversar al lui a fost sfătuit să înroleze până și sclavi și acesta a spus: nu.

Prin urmare, o oaste de adunătură, de venetici, cari nu aveau nimic de pierdut. Vă puteți închipui că față de astfel de oameni nu se pot întrebuița aceleași procedee ca pe vremea nobilă a războiului cu Hanibal.

Bandiții aceștia trebuiau ținuți în frâu. Intr'un fel, Mariu a fost un șef de briganzi, care lupta împotriva briganzilor, el însuși având pregătirea culturală și caracterul etic pe care îl avea Iugurta. A fost de fapt un barbar contra altui barbar, o adunătură contra altei adunături. Roma este un lucru foarte nobil și de câte ori se vorbește de Roma, noblețea Romei se coboară asupra tuturor Romanilor, dar acesta nu este un adevăr permanent: fiecare epocă și fiecare loc și fiecare împrejurare își au normele lor deosebite. Și el a mers pe urmele lui Iugurta, până ce Iugurta în urmă a trebuit să

alerge la socrul lui, și socrul lui în fața lui Mariu era aristocratul care venise să facă o caricatură dintr'un război, de fapt câștigat, și care pe lângă aceasta avea în buzunar banii cari îi lipseau lui Mariu, deși Mariu era de o lăcomie, de o zgârcenie și de o brutalitate fără pereche. A venit acest aristocrat grecizat și prin intrigile lui a făcut ca formula victoriei, prin trădarea lui Iugurta să fie în legătură cu persoana lui, nu cu persoana generalului care comanda. A furat victoria lui Mariu : acesta este adevărul, victoria pe care cu mijloacele cele mai barbare o câștigase Mariu. Trebuie să ne închipuim războiul acesta ca momentele cele mai rele din războiul pe care l-au dus Francezii pentru cucerirea Algerului, cu indigenii ascunși în cutare peșteră și cari nu voiau să iasă și au fost înăbușiți acolo cu fumul lemnului aprins la gura peșterii. Un lucru care a fost foarte mult criticat, și care constituie un moment neplăcut, constituie o pată pentru campania franceză din acel moment.

Când s'a întors înapoi Mariu, el era acum un om politic ; în jurul lui se adunaseră anume oameni. Era Cinna, care se alipise de dânsul și care i-a dat într'un moment mijloacele pe care nu le avea. El a fost totdeauna un om întrebuițat, omul sigur de sine, brutal, grosolan, care atunci când i se încredința un lucru, îl scotea la capăt, vechilul unor ambiții care nu erau ale lui și din care delă o bucată de vreme a trecut ceva și asupra personalității lui, care a devenit ambițioasă prin lăcomie și prin dorința de a profita.

Mariu n'a avut niciodată un program. În timpul din urmă, el era în cea mai mare parte omul fiului lui, pentru că el, ca orice aventurier ridicat de jos, și-a pus în minte să se lege de aristocrația romană și a făcut o căsătorie cu o femeie din vechea nobilime, încât fiul nu semăna cu tatăl, fiul exploata bătrânețea glorioasă a tatălui. Dar înainte de a ajunge la cele șapte consulat pe care le-a avut pe rând, — din care unul i-a fost anunțat chiar în momentul unei biruințe, și Plutarh spune că la început o carieră ca aceasta îi fusese vestită prin faptul că umblând, copil, prin copacii din munți, a găsit un cuib de vultur cu șapte pui înăuntru și s'a interpretat aceasta că i se hărăzește o astfel de soartă strălucită ; de altminteri el a păstrat superstiții de acestea țărănești până la sfârșit : avea o ghicitoare de origine siriană, îmbrăcată într'o rochie roșie, care în fiecare moment anunța ceea ce se va petrece, și aceasta avea o influență foarte mare asupra soldaților ; nu văd pe un Sulla sau Cezar, ținând lângă dânsul o astfel de vrăjitoare și lăsându-se condus de ea, — înainte de aceasta, el a dat lupta împotriva barbarilor din Răsărit, a

Cimbrilor și a Teutonilor. Întâi i-a bătut în Provența, fiindcă ei merseseră dincolo de Alpi și când s'a întors, i-a găsit în câmpia dela Vercele. Aici din nou Mariu ajunge omul care nu poate fi înlocuit prin altul. Pentru astfel de dușmani trebuia el, cum pentru un dușman ca Mitridate, care se considera ca un fel de Alexandru-cel-Mare, ca un fel de Impărat a toată lumea, care era plin de cultură elenică, era un reprezentant strălucit al elenismului, un om cu idealuri foarte vaste, în jurul căruia s'ar fi putut, dacă biruia, să se grupeze întreg Orientul până în Egipt, pentru un om ca acesta trebuia un adversar subțire, străbătut și el de elenism, cu idei superioare, cu studii de acestea reflectate, cum a fost Sulla.

Pe când pentru barbarii aceștia, cari strigau și urlau, cari veneau cu femeile și copiii, cari se aruncau asupra dușmanilor, omorau pe fugari și se sinucideau, strângându-și de gât copiii, pentru o astfel de hoardă trebuia tenacitatea lui Mariu, care s'a închis în lagărul lui, n'a dat voie nimănui să iasă și i-a deprins întâi cu toate felurile de a fi ale acestor sălbateci, și când nu mai puteau fi impresionați oamenii lui, atunci le-a dat drumul asupra Cimbrilor, întrebuițând sistemul acela de a-i întări într'o parte a oștii sale, așezată într'un ascunziș. Și în felul acesta el a biruit tot așa, cu mijloace barbare, pe barbarii aceștia cari amenințau întreaga civilizație a basinului occidental al Mării Mediterane.

Când a fost pe urmă lupta împotriva răsculaților din Italia, pentru populația aceasta desordonată, lucrând anarhic, trebuia același spirit de dârzenie neînfrântă. Așa încât neizbutind el, Mariu, în tendința lui de a face el războiul asiatic, neizbânda aceasta i-a răpit reputația, pe care politica făcută dela o bucată de vreme i-o atinsese.

Știți că el, când a fost condamnat de Senatul roman, care dăduse voie oricui să-l omoare, în rivalitatea aceasta cu Sulla, când s'a dus în Africa și a rătăcit acolo, părăsit de toată lumea, a înserat într'o localitate, unde se știa că oricine are dreptul să-l omoare, dar nimeni nu voia să ia aceasta asupra lui. Și legenda spune că s'a trimis un Cimbru din rasa învingătorilor de dânsul la el, și Cimbrul l-a văzut pe întunec, cu ochii aprinși și când a fost întrebat dacă vrea să omoare pe Caius Marius, atunci el a lăsat arma și a spus: « nu pot să omor pe Marius »; ceea ce s'a strămutat pe urmă de oameni crescuți în cunoștința antichității cu privire la Mihai Viteazul, prigonit de Alexandru-cel-rău.

Ei bine, când s'a întors de acolo, el a căzut în mijlocul unei colonii politice care îl întrebuința. El a fost un instrument al unor politicieni

din Roma, nu democratul luptând cu aristocratul; nici idee de așa ceva. Dacă ar fi fost democrat, nu căuta acea căsătorie, nu creștea pe fiul lui cum l-a crescut, nu grămădea neconținut asupra lui consulatului unul după altul, pentru a face ceea ce făcea oricare consul.

Si atunci, el, în Roma a fost de o deosebită cruzime. Când trecea pe stradă Mariu, toată lumea, ca pe omul ajuns la guvern, îl saluta și se știa că atunci când răspundea la salut, omul trebuia cruțat, iar atunci când nu răspundea, imediat se aruncau bandiții lui asupra aceluia și-l omorau. I-ar mai fi rămas să fie la șaptezeci de ani, în halul fizic în care ajunsese, gras, greoi, i-ar fi rămas să se găsească în fața lui Mitridate, recunoscându-și imediat inferioritatea lui umană, pentru ca sfârșitul lui să fie altfel decât acela pe care, din fericire pentru dânsul, l-a avut. S'a îmbolnăvit, și în ultimele lui vedenii el se credea pe pământul Asiei, luptând împotriva lui Mitridate, scotea furios strigăte de comandă în fruntea unei armate care nu exista și împotriva unui dușman care nu se prezentase. Așa trebuie să și-l închipuie cineva pe Mariu în agonia lui.

Paragraful acesta din Plutarh reprezintă fără îndoială o realitate. El a murit în furia aceasta care distruge pe bătrâni, așa cum a murit într'un acces de « delirium tremens » Petru-cel-Mare, care atunci când a fost desgropat de bolșevici, înfățișa o figură așa de înspăimântătoare în chinurile fizice și în turburarea aceasta care îl cuprinsese, încât aceia cari ridicaseră capacul au rămas încremeniți.

Mariu nu este fără îndoială o figură nobilă în trecutul roman, un om de mare ispravă, dar *este tipul caracteristic a ceea ce putea să dea Roma, fără cultura grecească, ceea ce era capabil să îndeplinească Romanul netransformat*. O societate întregă, transformată etrusc, roman, din care, deodată, iese acest primar, acest reprezentant al fundurilor antichității romane, pentru a îndeplini o sarcină uriașă, ce n'ar fi putut fi îndeplinită de nimeni altul.

Fig. 8. — Monedă a lui Faustus Cornelius Sulla (pe revers, grup înfățișând pe Sulla, Bochus și Iugurta; Cabinetul de medalii, Berlin).

V

A G R I C O L A

V'am făgăduit o conferință despre Agricola, care este socrul lui Tacit, vestitul istoric. D-voastră ați avea dreptul să întrebați: de ce el și nu altul?

Iată de ce. Pentru că în cazul lui Agricola, pe care îl cunoaștem foarte bine, din ceiace ginerele lui a scris, foarte mult și bine, despre dânsul, pe baza mărturisirilor lui Agricola, — încât pentru Tacit, care vorbește este însuși luptătorul din Bretania și alte regiuni, unde la un moment a fost întrebuințat, --- prin Agricola ne găsim înaintea unei probleme foarte interesante: problema militară a Imperiului.

Când a fost vorba de Mariu, și ați văzut cum în ultimele timpuri ale Republicei se înfățișa omul de război, cum, după ce acela care purtase războiul, fusese un magistrat al Republicei, un reprezentant a ceea ce numim noi puterea civilă și care, când avea nevoie societatea de apărarea lui, atunci se așeza din nou în fruntea armatelor, ați văzut în cazul lui Mariu că nu este așa, că atunci când Roma nu făcea numai război defensiv ci război de ofensivă, căutând să cucerească anumite provincii, pentru motivele arătate în rândul trecut, atunci trebuia un om, care acela să fabrice instrumentul însuși al războiului, imitând întru câtva pe Hanibal, care lucrează cu o armată, care armată era familia lui și întru câtva și armata lui personală. În privința aceasta este o asemănare care n'aș vrea să-mi scape, așa încât este bine să-i spunem pe nume în acest moment și să arătăm cine este acela care seamănă cu Hanibal. Este Belisariu, generalul lui Iustinian, care, Belisariu, reprezintă pe Iustinian și Imperiul roman din Răsărit, care căuta să-și refacă vechea hartă, tot așa cum reprezintă Hanibal Cartaginea, — adică l-a trimis pe Hanibal Cartaginea, dar nu i-a dat armată, nu i-a dat niciodată mijloacele trebuitoare pentru a susține această armată și nu l-a susținut prin nicio acțiune politică. Același lucru s'a întâmplat cu Belisariu. Armata aceea cu care lucrează Belisariu în Africa, în Italia înainte de toate și în Persia, armata aceea nu este a Imperiului, ci armata aceea o face el, este o întreprin-

dere particulară, întocmai așa cum au fost atâtea întreprinderi particulare și în secolul al XIX-lea, când cutare Rus a cucerit Turkestanul, care a revenit pe urmă Impărăției.

Și Belisariu este un om care lucrează pe cont propriu și pe care într'un moment Iustinian l-a retras de pe front. Dar Cartaginea nu putea să-l retragă pe Hanibal, fiindcă situația lui Hanibal era nesfârșit superioară și pe lângă aceasta nu era dator Hanibal Cartaginei, ceea ce era dator Belisariu Impăratului său.

Ați văzut cum Mariu, imitând pe Hanibal, care seamănă cu Belisariu, își făcea o armată și atunci Mariu este și el un om care își face o armată, numai cât Hanibal și-o făcuse adunând oameni din Africa, și Iberi din Peninsula Iberică, pe urmă Gali și cine a venit din Italia să se alipească la dânsul; el nu făcea nicio distincție națională.

După Mariu, și Sulla și Pompei și Cezar vin și văd ce a făcut Mariu și metoda lui Mariu, adică armata pe care o formezi și o ții, o plătești și te folosești de dânsa. Așa face și Sulla, cu deosebirea că Mariu a plecat dela țaran și a ajuns șef al unei armate, care îi aparține, pe când Sulla a plecat dela strălucirea familiei lui, dela legăturile lui și le-a întrebuițat, nu atunci, pe vremea strălucirii celor șapte consulate ale lui Mariu, — Mariu se mulțumea cu prestigiul pe care-l poate da o astfel de magistratură, — ci le-a întrebuițat pentru politica de partid în sensul cel mai strict, mai îngust, al cuvântului.

Pe urmă și Pompei, care era aristocrat și Cezar, care făcea parte din aceeași aristocrație, au imitat pe Sulla. Nu se poate înțelege nici Cesar, nici Pompei, altfel decât numai prin acest model pe care l-au avut înainte, creatorii de armată cari puteau să se servească de ea pentru a căpăta magistratura și magistratura la rândul ei putea servi pentru a întări situația comandantului de armată.

Dar în lupta dintre Mariu și Sulla nu este vorba de democrație de o parte, de aristocrație de altă parte, — ideile acestea moderne trebuiesc înlăturate, — nu este vorba de două programe care să stea față în față și grupuri militare care să susțină un program sau altul. Sunt oameni cari, ca în Africa, au luptat în acelaș loc, au urmărit aceeași biruință și s'au certat pentru întâietate în ceea ce privește câștigurile rezultate.

La Cesar și Pompei este altfel. Este necesar să se spună câteva cuvinte despre aceasta, pentru a înțelege pe August și pe ur-

mași și să ne dăm seama de necesitatea unui om ca Agricola, care vine la rândul lui după alți comandanți de armată, cari sunt membri ai dinastiei. August care a biruit, dar a biruit împotriva lui Antoniu, așa cum biruise Cesar pe Pompei, August care era un om bolnăvicios, care era și necesar la Roma, căci în condițiile în care s'a întemeiat Imperiul lui, trebuia să rămână acolo ca să aibă toată lumea sub ochi, — August n'a luptat și a întrebuințat întâi pe Tiberiu și pe Germanicus, dar ei sunt membri ai dinastiei.

Acum ajungem la neamul lui Agricola. El nu este un membru al dinastiei, el vine mai târziu, în timpurile lui Oton, Vitelius și Vespasian, chiar în timpul lui Neron, dinastia aceasta a Flaviilor din care face parte Domițian, și viața lui s'a întins până în apropierea domniei lui Nerva și Traian, sub care a trăit Tacit. Dar omul acesta care vine mai târziu este un auxiliar al Imperiului, într'un moment când Imperiul nu mai putea scoate pe prinții săi în luptă. Puțințel înaintea, Vespasian scosese pe Titus când a fost vorba de biruința asupra Evreilor, de dărâmarea Ierusalimului; Titus a mers acolo.

Domițian, el însuși s'a intitulat Germanicus, s'a luptat împotriva Dacilor, a mers și a luptat în regiunile acestea ale Mesiei și el a luat anumite măsuri militare care au întărit granița. Dela dânsul înaintea însă a fost nevoie, după dinastia Flaviilor și până ce Traian a însemnat iarăși întărirea Imperiului, de datoria pentru Impărat de a sta în fruntea oștirilor, datorie care s'a păstrat, chiar când Impăratul era un filosof. cum a fost Marcu-Aureliu, și care a ținut până la sfârșitul Imperiului.

Așezat acolo unde era așezat, între un anumit sistem militar și alt sistem militar care-i urmează, Agricola are interesul pe care i-l da tocmai această situație a lui.

Vă promisesem că înainte de a ajunge la dânsul, sunt de dat câteva explicații în două privințe.

Întâi, de ce lupta dintre Pompei și Cesar nu seamănă cu lupta dintre Mariu și Sulla, seamănă însă foarte bine cu lupta care se va da pe urmă între Octavian, viitorul August, și între Antoniu. Aceștia merg împreună, cum ceilalți merg iar, de partea cealaltă, legați unul de altul.

În cazul lui Pompei și Cesar, cine se luptă, — aici este marea însemnătate a deosebirii, — cine se luptă *nu mai sunt două armate romane, ci două jumătăți ale lumii*; s'a întins stăpânirea romană așa de departe, încât soarta celor două lupte, una în folosul lui

Cesar, cealaltă în folosul lui Octavian, soarta acestor două bătălii a fost determinată de atitudinea auxiliarilor, a regilor sprijinitori ai celor doi șefi de armată romană. Dacă Egiptul, prin urmare Cleopatra, ar fi susținut sincer, curajos și credincios pe Pompei, dacă flota egipteană n'ar fi plecat îndată ce a văzut că soarta bătăliei este nesigură, bătălia dela Actium nu se mântuia cum s'a mântuit. *Aceasta este o luptă între Orient și Occident*, pe când în cazul lui Mariu și Sulla, soldații sunt aceiași de o parte și de cealaltă. Aici se hotărăște între Răsărit și Apus, care este partea care va avea conducerea lumii, fiindcă într'un moment se păruse că Răsăritul, moștenirea lui Alexandru-cel-Mare va birui și pe teritoriul Greciei, care stătea ca pierdut între unii și alții, trebuia să se facă alegerea.

Și această îndoită biruință, a lui Cesar contra lui Pompei și a lui August împotriva lui Antoniu, aceasta înseamnă că Occidentul a biruit, aceasta înseamnă o hotărîre care va avea efect asupra întregii dezvoltări a omenirii. Dacă noi, astăzi, Răsăritenii, suntem sub influența Apusului, sub presiunea Apusului, dacă Apusul ne întrece, aceasta se datorește biruinței lui Cesar asupra lui Pompei și biruinței lui Octavian August asupra lui Antoniu. Altfel, acești moștenitori adevărați ai lui Alexandru-cel-Mare ar fi ajuns, cum aveau țara mai întinsă, mai bogată, cu civilizație mai înaltă, aceștia ar fi ajuns să stăpânească lumea.

Acum ajungem la cealaltă problemă, la problema Imperiului însuși, la ce a putut însemna Imperiul sub raport militar. Imperiul înseamnă supunerea societății civile la un prestigiu militar, care se găsește în afară de condițiile în care de obicei se capătă, pentru că Impăratul era acela pe care-l proclamau soldații și el după aceea se întorcea în lumea cetățenească. Înseamnă perpetuarea, fără o nouă victorie, a unei victorii care a fost câștigată într'un moment, *transformarea într'un element de bază a ceea ce nu era altceva decât răsplata morală a unui biruitor*, încât Impăratul adună pe rând toate magistraturile romane în favoarea lui, el este și « Pontifex maximum ».

Mai târziu, dacă Constantin-cel-Mare a sprijinit creștinismul, aceasta nu înseamnă că el era încredințat că este mai bun Isus decât zeii, ci pentru că el avea datoria de a-și însuși orice conducere a oricărui cult, care a ajuns să fie admis, sprijinit și servit de un număr mare din locuitorii Imperiului. Impăratul este omul care adună toate puterile la dânsul.

Fig. 9. — Din luptele Romanilor cu Celții (basso-relief în marmură, la castelul din La Granja, lângă Segovia).

Dacă Impăratul ar fi avut misiunea de a comanda totdeauna, — aceasta a fost problema cea mare a lui August, omul care nu avea gust să se lupte, și care mult mai bucuros era să creeze o stare de spirit în Roma, să ridice Roma la virtuțile de odinioară, — atunci un mare noroc a fost pentru dânsul, care nu avea fiu, fiul soției sale Livia, Tiberiu, care a ținut Imperiul pe umeri, și când acesta n'a mai putut-o face, a venit Germanicus. Au venit apoi împărați cari nu mai puteau lupta și cari nu aveau la îndemână oameni din familia lor pe cari să-i întrebuințeze, cum a fost Caligula, sau Claudiu, care a scris în grecește istorie, lăsând ca Imperiul să meargă cu prestigiul moștenit pe care nu-l putea crește, Neron care era așa îmbătat de talentele sale, încât nu voia să piardă scena Romei, unde era aclamat de cei cari îi datorau toată situația lor.

Și atunci au răsărit deodată, din mijlocul societății acesteia, oameni de felul lui Agricola, cari datorau toate calitățile lor unei anumite educații și este în educația aceasta un element care-i însușește pe dânsii.

August n'a fost un om de o extraordinară virtute, deși l-a trimis pe Ovidiu în exil la Tomis, pentru că văzuse anumite lucruri pe care era mai bine să nu le fi văzut și pe care nu le-a mărturisit niciodată, și la curtea căruia cele două Iulii s'au purtat foarte prost, fiind amestecate în tragedia lui Ovidiu. August nu era reprezentantul cel mai înalt sub raport etic al societății romane, dar tocmai fiindcă era așa și fiindcă după el au fost alții cari și-au bătut joc de situația lor sau de viața lor privată, *stoicismul grecesc a început să pătrundă în societatea aceasta romană, și atunci avem a face cu oameni ale căror însușiri războinice pleacă dela elementul acesta de cugetare, de filosofie, care a intrat într'înșii.*

Iată Agricola, era dintr'o foarte bună familie, — mama lui a fost omorită într'un anume moment de Ottoniani, cari veneau cu flota, au debarcat acolo unde era moșia mamei lui Agricola și bătrâna a fost omorită, — Agricola a învățat carte grecească la Marsilia, care era oraș elenic pe teritoriul Galiei, și el a transformat în virtute militară ceea ce era înainte de toate pentru dânsul o datorie filosofică. Vedeți, între Agricola, acolo unde este, în ajunul domniei lui Traian și între Marcu-Aureliu, care este la jumătate de secol după Traian, este o legătură: este cărturarul ideolog care intră în viață condus de sentimentul datoriei sale, și care vrea să înfățișeze înainte de toate eroul care se întâlnește în opera lui Plutarh. Nu mai este Alexandru-cel-Mare, — nici n'are o situație ca a lui Alexandru-cel-Mare, căci nu

este al lui Statul, — ci este eroul care vrea să dea exemple de virtute militară. El găsește un înaintaș, dar față de înaintaș el nu face ceea ce făcuse Mariu care luptase împotriva omului care fusese superiorul lui, pentru ca la rândul lui, Sulla, fiind inferiorul său, să lucreze împotriva lui Mariu.

Pe de altă parte, cât a omorât Mariu în viața lui este de speriat, dar aici, dimpotrivă, avem a face cu un om, cu un ideolog. Până atunci nu se văzuse aici un cuceritor care să întrebuințeze asemenea metode. El este un ctitor de țară, cu metodele pe care le-a dat cucerirea cea mai nobilă. Dar comanda lui se isprăvește, îl cheamă la Roma, și Agricola se întoarce ca un simplu cetățean; se duce acasă la dânsul, fără să facă zgomot. Când începe războiul în Asia, Domițian, foarte gelos de dânsul, îi oferă comanda acolo, dar se răzgândește și-l recheamă. Iși închipuie că ar fi foarte mult dacă Agricola și-ar câștiga o situație acolo și-i interzice să meargă la locul destinat.

Vă puteți închipui ce ar fi fost cu vechea mentalitate, — dar noua mentalitate este altfel. Este, dacă voiți, un fel de Washington care liberează coloniile engleze din America-de-Nord, și care fiindcă l-au ales președinte a fost președinte, dar trăia într'o mansardă cu coperișul care se întindea rotund dela un capăt la altul al odăii, și-și îngrijea singur de vitele și recoltele sale, fiindcă și la Washington este tot omul lui Plutarh, tot eroul.

Prin urmare el rămâne la Roma și moare neobservat acolo, și dacă n'ar fi scris istoria Romei și biografia lui Agricola ginerele său, Tacit, el s'ar fi pierdut în mulțimea deosebiților comandanți de armată cari erau în această vreme.

Cu aceasta ne oprim aici.

Data viitoare, trecând peste tot ceea ce a fost în Roma, pentru că nu mai găsim tipuri noi, tipul lui Traian continuă, amestecat în unele cazuri, cum este cazul lui Marcu-Aureliu, cu concepția eroului lui Plutarh și după Traian vin Impărați cari sunt ca și Traian întâi generali, și prin faptul că au fost generali ajung Impărați și aceștia nu înțeleg să întrebuințeze pe nimeni lângă dânsii. Așa au făcut toți, Probus, Decius, Aurelian, până la epoca lui Constantin-cel-Mare care și el, de altminteri, nu căuta să fie altceva decât înviatorul lui August. Ei nu dau ceva care să fie o creație a lor, un tip nou, ci fiecare dintre dânsii se așterne pe o anumită linie care a fost trasă dinainte. Așa încât în Roma, până la sfârșit, până în momentul când Impărații, urmașii lui Teodosiu sunt așa de mulți, până la Marcian care a fost iarăși un general, până în secolul al V-lea, până în secolul al

VI-lea, noi avem a face cu Impărați de acest tip de imitație și singurul lucru nou este că se întrebuițează barbari ca auxiliari ai Impăratului, cari barbari însă capătă dela o bucată de vreme, ori dacă îl cheamă Stilicon, ori Rufin, capătă dreptul de a-l face pe Impărat, de a-l tutela, de a-l răsturna și de a-l omorî cum vrea. Dar de oarece aceștia sunt, cu foarte puține excepții, niște barbari, se coboară prin urmare rolul de om de oaste la barbar și decât să-l observăm în faza dela început, în care barbarul domină de fapt Impărăția, dar păstrează familia romană și cu oamenii din Roma ai Impăratului de odinioară, este mai bine să facem o mare săritură, să ajungem la acela care incorporează și virtutea barbară și tradiția Imperiului de odinioară, adică la Carol-cel-Mare.

Fig. 10. — Monedă a lui Cesar (stânga) și moneda lui Pompei.

VI

CAROL-CEL-MARE

Și conferința aceasta despre Carol-cel-Mare va fi una mai mult de rectificare, de schimbare a părerilor obișnuite, de înlăturare a unei legende care se substituie adevărului.

Legenda este foarte atrăgătoare; ea a trecut și în povestirile populare și din povestirile populare în cântecele evului mediu. S'a creat astfel un Carol-cel-Mare, — pentru Francezi Charlemagne, pentru Italiani Carlo-Magno, — căruia i se pun în seamă o mulțime de lucruri pe care nu le-a făcut niciodată.

Mare războinic, se spune, dar veți vedea cum Carol-cel-Mare nu este un mare războinic, nu urmărește scopuri militare sau politice. El este în afară de dorința de cucerire și de lăcomia de a anexa, de a căpăta teritorii. Dorința aceasta de a avea cât mai mult, de a storce cât mai mult câștig din lucruri și din oameni, este un lucru din epoca noastră.

Atunci s'a făcut dintr'însul luptătorul neconținut, și se știe, — acesta este adevărul, aceasta o știe și legenda, care legendă știe lucruri care n'au fost și uită lucruri care au fost, — se știe că luptele acestea au fost lupte pentru cruce. Carol-cel-Mare este un strămoș al cruciașilor de mai târziu și cruciașii l-au avut ca un model înaintea lor: se inspirau dela dânsul, credeau că merg pe urmele marelui împărat. Și atunci unde nu l-au dus! El a luat în stăpânire o bucată din Spania care era necesară ca hotar natural, întru cât se mai crede astăzi în hotarele naturale ale țării lui. Partea dintre Pirinei, Ebru și Marea Mediterană, Catalonia aceasta este pe locul provinciei franceze a lui Carol-cel-Mare, de odinioară.

Dar dintr'însul s'a făcut un mare luptător împotriva Maurilor. s'a văzut o luptă strașnică între creștinătatea reprezentată de dânsul și între acești necredincioși, între acești așa-ziși păgâni, între închinătorii Islamului, cari, aceștia, n'au o căpetenie și mai ales o căpetenie care să i se poată pune în față.

Ar fi năvălit în Spania, ar fi vrut să distrugă credința aceasta care i se părea lui profană și ar fi vrut să aducă din nou teritoriul acesta în umbra crucii. Dar și aceasta este prea puțin. Carol-cel-

Mare trebuie să meargă la Constantinopol. Dar până la Constantinopol nu se ridică ambiția lui, care este cu mult mai modestă decât atâta; el avea mare respect pentru Impăratul din Constantinopol. Veți vedea d-voastră unde, în ce împrejurări a ajuns el Impărat, cine l-a făcut și pentru ce l-a făcut, care a fost misiunea care i s'a dat dela început și până unde putea merge această misiune, ce putea să aducă Bisericii și ce putea să-i aducă Biserica lui. Acestea sunt lucruri care dacă nu se înțeleg, Carol-cel-Mare este cu desăvârșire în aer, în fals. Dar pentru Constantinopol, pentru Bizanț, el nu era un adevărat Impărat. Bizanțul n'a recunoscut niciodată pe Carol-cel-Mare ca pe un fel de tovarăș, de frate-Impărat, cum s'a încercat mai târziu să se fixeze legătura dintre acești doi Impărați. Impăratul cel adevărat, legitim, autentic, singurul, Impăratul care poate să se găsească în creștinătate, — dincolo, în Islam, poate să se găsească un imitator cu pretenții mai mari și putere mai întinsă decât el, dar în creștinătate nu poate fi alt Impărat decât dânsul, — acesta este Impăratul *din* Constantinopol, și nu *de* Constantinopol; i se zice Impărat de Orient, dar este Impăratul din Orient, Impăratul roman din Orient. Expresia: Impărat de Răsărit, o întrebuițăm, dar este Impărat din Răsărit, cu pretenții asupra tuturor. S'a mai născocit într'un moment și ideea aceasta, pe care n'o poate înlătura nimeni, ideea că el ar fi primit solii bizantini cari i s'au anunțat și i-au spus: «Basileus», care înseamnă și rege și Impărat, că ar fi venit ambasadorii aceștia la dânsul pe Rhin, la Aachen și i s'ar fi închinat lui ca unui Impărat. Este adevărat că analele Franței vorbesc de faptul că a fost numit «Basileus». Aici sunt de observat două lucruri. întâi, un ambasador care vrea să fie bine primit, se poate întâmpla să treacă și dincolo de marginile misiunii lui; nu i se dă un text să-l repete și să nu mai poată pune nimic dela dânsul. Iar pe de altă parte, așa zice cronica francă, dar noi nu avem din partea Bizanțului niciun fel de mărturie de felul acesta. Dar Bizanțul, tuturor acestor Impărați din Apus le zice «rex», rege, mai departe decât atât, nu. Niciodată în Bizanț nu i s'a spus «Basileus», în sensul imperiāl. Dar, pe de altă parte, «Basileus» înseamnă și rege și Impărat, prin urmare s'a putut întrebuița acest termen, dar nu în sensul acela imperiāl. Dar nu numai atâta. În legătură cu Carol-cel-Mare, — care reprezinta toată mândria, toată trufia, toate pretențiile și toată insolența Apusului față de Bizanț, mult mai respectabil prin originile, dreptul, chemarea sa, — se mai spune: mai la urma urmei, nu era numai recunoașterea lui ca Impărat, dar era și un plan de căsătorie.

În Răsărit, pe vremea aceea, puterea o avea Irina, care avusese un soț care murise, avusese și un fiu pe care l-a răsturnat și l-a orbit și acum Irina, care restabilise ortodoxia peste iureșul iconoclasmului și care era în momentul acela adulată de Biserică, foarte bucurasă că și-a recăpătat situația de odinioară, Irina aceasta ar fi vrut se se mărite cu Carol-cel-Mare, sau Carol-cel-Mare ar fi vrut să se însoare cu Irina.

Acum, în ce privește planurile acestea ale lui Carol-cel-Mare, care a avut un mare număr de neveste și fiitoare, — toată familia aceasta francă apare într'un fel de promiscuitate, pe care o mărturisesc și izvoarele: a trecut și în legendă cutare fată a lui Carol-cel-Mare care primea vizita lui Eginhard, de care v'am vorbit, scriitorul, și aflându-se că s'a dat de urma acestor vizite și trebuind să iasă Eginhard din odaia princesei, princesa l-a luat în spinare; era zăpadă și drumul s'a însemnat numai de picioarele princesei, pe când acei cari trebuiau să dea de urma lui Eginhard, căutau picioarele mai solide ale lui, — Carol-cel-Mare nu avea mari ambiții în ceea ce privește legăturile lui legitime sau nelegitime.

Nu știm exact care era proporția între vârsta lui și a Irinei. Oricum, în anumită măsură se ține seama de oarecare potrivire de vârstă. Poate ca și aici să fie un impediment, în afară de faptul că nici Irina nu se putea muta la Aachen și nici Carol-cel-Mare să se așeze la Constantinopol. Ar fi fost o imposibilitate. În timpurile noastre, comunicația este mai rapidă, dar în timpurile acelea să pornească cineva dela un capăt la altul al Europei, era lucru imposibil. Căsătoriile acestea de formă cu cari epoca noastră de ipocrizie este deprinsă, căsătoriile acestea nu se obișnuiau pe atunci.

Dar este altceva: Irina nu era socotită acolo, la Constantinopol, ca o Impărăteasă, ci din moment ce nu era Impărat, guverna ea singură, în numele ei. Ea era Impărat, pe monetele ei se zicea: «Basileus» și nu: «Basilissa» și evident că doi Impărați nu se pot lua unul pe altul, oricare ar fi deosebirea lor în ordinea realităților.

Și în afară de aceasta, acea mărturie bizantină pe care se sprijină ideea căsătoriei între Irina și Carol-cel-Mare, pe care caut s'o înlătur de câte ori o văd înaintea mea, cuprinde cu totul altceva.

Înăuntru nu se spune alt lucru decât numai că a fost acuzat cutare consilier al Irinei, că s'ar fi gândit la așa ceva. Acesta era un punct din acuzațiile care se aduceau în această cronică unui om care avusese o mare situație politică și fusese răsturnat. Prin urmare, este cu totul altceva decât o mărturie oficială, venită din partea unui om care nu urmărește niciun scop de luptă. Și pasagiul acesta

mai are încă un element foarte folositor pentru explicația de care avem nevoie. Acolo nu se zice că este Impărat Carol-cel-Mare, ci: « Carol-cel-Mare, pe care Papa l-a făcut Impărat »; aceasta înseamnă că e Impărat pentru acela care l-a făcut, dar nu pentru acei cari nici nu l-au făcut, nici nu l-au aclamat, nici nu l-au recunoscut.

Dar mai mult decât atâta: va să zică, a fost prefăcut Carol-cel-Mare în luptător în Spania, prefăcut în luptător pentru cucerirea Constantinopolului, unde ar fi făcut un pelerinaj înarmat, prefăcut în peșitor pentru această teribilă Irină. Vă puteți închipui că multe lucruri din Constantinopol nu se vor fi știut în Apus, dar că ea i-a scos ochii lui fiu-său, aceasta se știa destul de bine, și Carol-cel-Mare ținea desigur să isprăvească cu ochii amândoi și în stare de a vedea. Dar pe lângă aceasta, el trebuia să fie prefăcut, tot din această mândrie occidentală, într'un ocrotitor al Ierusalimului, al Sfântului Mormânt și de acolo i s'ar fi trimis din partea Musulmanilor, cari erau stăpâni pe Ierusalim, toate semnele stăpânirii: un steag, cheile Sfântului Mormânt. Până astăzi este discuție în această privință. Natural, Apusenii, mai ales Apusenii catolici, de oarece Carol-cel-Mare a fost canonizat, trecând între sfinți într'o epocă mai târzie, aceștia doresc să se păstreze, și în vederea pretențiilor lor asupra Mormântului Domnului, doresc să păstreze aceste legături așa de vechi, dela începutul secolului al IX-lea, care ar avea mai bine de o mie de ani acuma.

Mie mi s'a părut totdeauna foarte curios ca stăpânitorul musulman al Ierusalimului să trimită cheile Sfântului Mormânt lui Carol. Toate silințele care se fac pentru a se păstra ceva din această legendă, privite de aproape, nu se pot sprijini. Pentru ca să se înțeleagă că această aserțiune, care se sprijină într'adevăr pe un text istoric care vorbește de această trimitere, cum se vorbește de elefantul pe care l-a trimis Califul din Bagdad lui Carol-cel-Mare, pentru ca să se vadă că lucrul este imposibil, trebuie să ne gândim, — la aceasta s'a gândit și altul, și un tânăr american, care a fost foarte aspru criticat de unii Europeni fiindcă încerca să dărâme această legendă, — trebuie să ne gândim ce putea să fie pentru Califul din Bagdad, (știți că șeful Islamului și-a mutat reședința: a fost cândva în Damasc, în Siria și din Siria a trecut în Mesopotamia, la Bagdad), ce putea fi Carol-cel-Mare pentru dânsul. Un foarte mic rege creștin, de foarte departe, de care Califul nu se temea deloc. Nu avea față de dânsul un respect deosebit. Am observat un lucru: că Musulmanii din Spania pe vremea aceea aparțineau altei ramuri a Islamului și

era o deosebire și dinastică și religioasă, încât Carol-cel-Mare era pentru Califul din Bagdad foarte bun pentruca să lovească în Califul uzurpator din Spania. Incât, sub acest singur raport, — ca un principe oarecare, care poate să supere în folosul Califului din Bagdad, numai sub acest raport era privit Carol-cel-Mare.

Carol-cel-Mare este mare pentru Apus, pentru Biserica romană, pentru catolici, dar pentru Bizanț nu este peste măsură de mare iar pentru Califul din Bagdad este încă mai mic și fiind creștin, se așează pe un plan inferior.

Aceasta este legenda lui Carol-cel-Mare, și legenda aceasta pe care o adoptă și biografii lui cei mai recunoscuți și mai autorizați, — profesorul Kleinclausz dela Lyon a dat acum o carte asupra lui, — legenda aceasta trebuie înlăturată aproape cu totul.

Pentru a vedea ce este Carol-cel-Mare într'adevăr, trebuie să facem dela început o distincție, care este esențială și pe urmă, dacă facem această distincție, înțelegem și rostul războaielor lui, care au fost făcute într'o singură parte, într'o singură regiune, și după ce au început războaiele în direcțiunea aceasta, a trebuit să meargă până la capăt și s'a oprit numai puțin în lumea noastră, pentrucă și înaintașii noștri au făcut parte din Impărăția lui Carol-cel-Mare. Numai că, nealipindu-ne la Biserica catolică, legătura aceasta n'a avut nicio trăinicie, dar toți acei cari erau catolici în Europa centrală și răsăriteană au fost legați de Statul lui Carol-cel Mare.

Vedeți, cetățile din Ardeal pe care Ungurii le numesc « văr », cetățile din lumea Slavilor răsăriteni și sud-estici, care se numesc « graduri », toate acestea nu sunt altceva decât « burgurile » lui Carol-cel-Mare, care a avut și un sistem militar. Putem zice că este *mai mult un organizator militar decât un cuceritor*. Dintre aceste două lucruri pe care le-a făcut: cucerirea și organizarea, lucrul cel mai important nu este cucerirea. Nu vi-l închipuiți pe Carol-cel-Mare călare, în fruntea oștilor sale, dând un formidabil asalt, ca în cutare bătălie a lui Henric al IV-lea, unde se vedea panașul său.

Carol-cel-Mare nu este un om cu panaș; vremea lui nu admite așa ceva. Dar toate cetățile pe care le vedem noi în Răsărit, cetățile lui Ștefan-cel-Mare, cetatea Romanului, a Neamțului, cetatea lui Crăciun, cetatea Hotinului, toate nu sunt decât pe o bază antică și preistorică, creată și pentru Slavi, și pentru Unguri, cari sunt imitatori ai cetățitorilor lui Carol-cel-Mare. De aici și legătura; de exemplu la Roman era episcopul și pârcălabul, — dar în alte cetăți n'a fost așa ceva. La Neamț era pe de o parte egumenul și de altă parte pâr-

călabul, cei doi pârcălabi, și aceasta făcea parte din sistemul lui Carol-cel-Mare, care cucerește pentru cruce și își așează acolo « burgravul », în ungurește « porcoláb », din care a venit « pârcălabul » nostru, care nu este decât « burgrav ». Așeza acolo « burgravul » și lângă el punea episcopul. Dar influența lui Carol-cel-Mare se poate vedea și altfel. Noi zicem: « rege », dar rege este un neologism, înaintașii noștri ziceau « rigă », după grecește, — de unde a rămas rigă la cărțile de joc, — iar în ceea ce privește numele cel vechi, acela este « crai », care « crai » este « kral » al Sârbilor, al Cehilor, al Polonilor, dar « kral », în ungurește « király », nu este decât « Carol », nu este decât « Carolus », — Carol-cel-Mare. Numele lui a ajuns să fie sinonim cu ideea regalității, precum numele lui Cezar, devenit « țar », a ajuns numele Împăratului, în Răsărit.

Dar pentru a înțelege linia aceasta a războaielor lui, trebuie să facem la început distincțiunea pe care v'o anunțasem.

Mulți își închipuie așa: Carol-cel-Mare a fost întâi rege, rege din dinastia nouă. Papa intervenise, răsturnase vechea dinastie netrebnică și pierdută în păcate a Merovingienilor și cu Pipin începuse dinastia nouă. După aceasta, se spune, el a înaintat și a ajuns Împărat.

Mulți văd între Domn, Rege și Împărat un fel de scară și din această cauză toată societatea românească a fost așa de bucuroasă atunci când Regele Carol, care fusese Domn înainte de aceasta, a devenit rege, crezând că prin aceasta țara s'a înălțat peste măsură, pe când « Domn » cuprinde ideea imperială. « Domn » este mult mai mult decât « rege » și ar fi fost bine dacă s'ar fi păstrat pe lângă titlul de « rege » și titlul vechi de « Domn ».

Dar nu numai că nu este o înaintare a lui Carol dela regalitate la Imperiu, dar el a funcționat după ce a fost Împărat, în amândouă calitățile: într'o calitate, într'un rost și în altă calitate, în alt rost. El a rămas rege al Francilor. Toată administrația lui a fost o administrație de rege al Francilor. El, ca Împărat, nu putea să cheme o armată, nu putea să strângă anume venituri; tot ceea ce a făcut, a făcut în vechea lui calitate de rege al Francilor. Și ca rege al Francilor, era în legătură cu regii cei vechi, înainte de cucerirea Galiei, era în legătură cu un trecut sacru, divin, era prin mila vechilor zei. Știți: « din mila lui Dumnezeu », titlu care a fost primit pe urmă de toți monarhii, nu este deloc ceea ce credem noi: este mult mai puțin decât atât; nu este contactul direct cu divinitatea dela care vine această grație, ci este o formulă care a avut odinioară alt sens.

Fig. 11. — Carol-cel-Mare. (Miniatură din secolul al IX-lea, Școală franco-saxonă. Codex 84, Gotha).

Pe de altă parte, el este moștenitorul cuceritorilor și pe vremea aceia a cuceri o țară sau a câștiga un cal de război, niște arme sau un inel, sau un lanț, era același lucru, din care cauză regii franci puteau tăia țara lor de moștenire în câte bucăți voiau. Sub Merovingieni, când erau mai mulți fii, împărțeau teritoriul național între dânsii. Așa s'a făcut de însuși Carol-cel-Mare, care și-a împărțit nu Impărăția, care nu se putea împărți, pentru că Impărăția dela început și până în timpurile noastre este un lucru unic și etern și absolut: ea nu admite salturi, ea nu admite întreruperi și nu admite niciun fel de împărțire.

Prin urmare, ceea ce face el, o face cu cucerirea lui, cu proprietatea lui, dar Imperiul nu este o proprietate ci o demnitate; mai mult decât atât, este o binecuvântare, este o misiune cerească venită prin Papă.

Acum, de ce s'a ajuns la ideea aceasta a Imperiului?

Din foarte multe motive. De multă vreme în Italia se ridicau așa-numiții antarți; cuvântul acesta s'a întrebuițat în sens de «răsculat», dar antarții nu erau altceva decât niște Imperatori proclamați de armată. Orice armată, din orice provincie, putea în anumite împrejurări, dacă câștiga o victorie, dacă avea iubire și admirație pentru șeful ei, putea să proclame un Împărat. Antarții aceștia nu sunt pentru Italia și Apus, ci pentru ca să ajungă să stăpânească Roma, unde este și Papa și, dacă se poate, să meargă și la Constantinopol, oraș mult mai mare decât Roma.

Carol-cel-Mare, când a fost proclamat Împărat la Roma, în condițiunile care le voi arăta, a fost proclamat și pentru Constantinopol, pentru Impărăția întreagă. Bizantinii credeau că au dreptul de a stăpâni și Franța și Italia și Germania și Spania. Tot așa Carol-cel-Mare, dacă ar fi fost împrejurări favorabile ar fi căutat să meargă la Constantinopol. Intre cele două Impărății a fost și o luptă de graniță: Veneția, Istria, Dalmația. Dar aceasta nu înseamnă un hotar fixat ca în timpurile noastre; fiecare este Împărat ecumenic, Domn al lumii întregi, după vechea concepție a monarhiilor orientale.

Prin urmare, *sunt două rosturi într'însul*: un rost vechi, moștenit, pe care nu-l părăsește, nu-l poate părăsi și care este baza lui, rostul lui; războaiele-lui-Carol cel Mare sunt războaie purtate de dânsul *ca rege franc*, cu mijloacele pe care le are un rege al Francilor, însă rezultatul nu trebuia să fie al Statului franc, ci *din punct de vedere moral, rezultatul acesta trebuia să fie al Imperiului, în el însuși*.

Urmaș al vechilor antarți, în legătură strânsă cu Impărății de odinioară, el a ajuns să fie făcut într'un moment Împărat, pentru a

face ca Biserica să capete întreaga moștenire a lui Iisus Hristos, fiindcă întreg evul mediu este dominat de o idee, de ideea lui Hristos, care domnește: « Christos regnat », cum se zice în Apus. Oamenii sunt numai înfățișările trecătoare ale unei idealități supreme, divine, căreia trebuie să i se supună lumea întreagă.

Biserica era deprinsă să nu mai țină seama de Bizanț de mai multă vreme, și motivul pentru care nu ținea seama de Bizanț era că acesta o bucată de vreme fusese contra icoanelor. Bizanțul era eretic și cum Papa avea nevoie de sprijin, l-a căutat la regele Francilor și regele Francilor, Pipin, într'un moment a fost socotit patriciu roman. Titlul acesta nu-l dădea Împăratul din Constantinopol; din moment ce Papa da titlul de « patriciu », aceasta însemna că Papa sorbea în el puterea care este a Împăratului și puterea aceasta, odată sorbită în el, putea s'o treacă, în ceea ce privește îndeplinirea materială a scopurilor Bisericii, cuiva. Știți, Papa trăia și în amintirea Imperiului dar și în cunoștința teoriei pe care o de Biblia. Dar ce este în Biblie? În Biblie este întâi Saul, care a fost împotriva poruncilor Domnului și din cauza aceea a înnebunit. Ar fi de asemănat cu Împăratul bizantin iconoclast, care este un fel de Saul, — prin urmare de Saul acesta nu se ține seamă. Apoi, în Biblie vine David, care cântă cu harfa și înseninează sufletul lui Saul cel nebun. Dar intervine profetul Samuil, — Papa se aseamănă cu el, — ia mirul sfințit și mirul acesta îl picură pe fruntea lui David, care nu ar fi fost rege dacă nu ar fi fost mirul de consacrare al lui Samuil.

Prin urmare, în legătură cu vechile concepții romane pe de o parte și pe de altă parte, având înaintea Biblia și înțelegând să intervie și să transmită puterea printr'un fel de hirotonisire, cum este hirotonisirea celui care intră în rândurile preoților, printr'un act solemn pe care îl face, prin punerea aceasta a mâinilor, prin aceasta poate să delege puterea asupra lumii întregi.

S'au adus și alte motive în chestiunea aceasta a proclamării ca Împărat și a încoronării lui Carol-cel-Mare; toate acestea sunt iar în discuție.

Unii vorbesc de o ambiție a lui Carol-cel-Mare, care n'a existat. Carol-cel-Mare venise în Italia, sfărâmasese regatul Longobarzilor, devenise el însuși rege al lor și după aceea era un fel de protector al Romei bisericesti, unde Papa, care în creștinătate avea un așa de mare prestigiu, era de fapt acolo la dispoziția oricărui intrigant și oricărui îndrăzneț, care îl putea răsturna, îl putea arunca în închisoare, îl putea orbi, după obiceiul bizantin, sau îi putea tăia limba.

El era pentru Papă un fel de păstrător al ordinii, un fel de răz-bunător contra acelor care îndrăzneau să se atingă de dânsul, și Carol avea reprezentanți cari îndeplineau funcția de asigurare a ordinii și a siguranței în Roma. În felul acesta el mergea, — cum mergeau Domnii noștri la unele mănăstiri, — el venea de Crăciun, de Paști la Roma. Când s'a făcut proclamarea și încoronarea lui, era de Crăciunul anului 800. Multă vreme anul s'a început dela Crăciun; a fost și anul dela Paști și anul dela Septembrie la Bizantini.

Prin urmare, el venea pentru a-și petrece sărbătorile acolo, fără niciun fel de ambiție. Iși închipue cineva că el se gândea la Impă-răția romană și că zicea: păcat că nu sunt decât rege! N'a avut niciodată această idee. El îndeplinea o funcție quasi-imperială, cu titlul de « patriciu » pe care îl avusese și părintele lui.

Este adevărat că el avea o Curte la care veneau învățați din In-sulele Britanice, din Anglia, Saxoni, cari, aceștia și Irlandezii cultivau învățăturile mult mai mult decât Francii. Pe de altă parte, misio-narii Bisericii catolice plecau de acolo: sfântul Columb, mergând până la Salzburg și sfântul Bonifaciu, înainte în Germania și deschizând în numele lui Isus drumul pentru Carol. S'ar putea spune că Bonifaciu a fost un fel de Ioan Botezătorul înaintea lui Hristos.

Era și un fel de Academie la Curtea lui Carol-cel-Mare, un om mai degrabă aspru, și în Academia aceasta era Alcuin, care era anglo-saxon, și aceștia gândeau roman, — dar mai era *conștiința populară care cerea Imperiul*. În cazul acesta, cereau și intelectualii cu deplină conștiință și cereau și clasele populare, prin instinctul lor, și în felul acesta se întemeiază lucrurile durabile, când ceea ce este limpede în cugetarea straturilor superioare se găsește și în instinctul durabil al claselor populare.

Desigur că și aceasta a influențat asupra proclamării lui Carol-cel-Mare ca Impărat.

Mai era și dorința Papei de a avea pe cineva care să-l apere, un fel de prefect de poliție al lui. Pe lângă aceasta mai era încă în Roma poporul roman, care își aducea aminte de tot trecutul și astfel el dorea să poată aclama, cum se aclama și la Constantinopol Îm-păratul de mulțime, cum se aclamau Domnii noștri, mai târziu, pe baza aceleiași tradiții.

Când a fost ales succesorul lui Matei Basarab, Constantin, când a fost ales Brâncoveanu, s'a adunat toată lumea și a fost un singur strigăt: « Intru mulți ani trăiască! ». Așa s'a strigat la Roma

pentru Carol-cel-Mare: « Mulți ani lui Carol Augustul, stăpânitorul și Împăratul lumii întregi ! ».

Dar poporul roman era foarte bucuros să-și aibă Împăratul, un Împărat făcut de dânsul. Și iată, din toate lucrurile acestea a rezultat Imperiul. *Misiunea Imperiului era să întindă creștinismul până la capătul lumii întregi*, dacă se poate să distrugă schisma constantinopolitană, întru cât se poate vorbi de schismă pe vremea aceea, să distrugă și acest Islam, pe care îl considerau ca o necredință și ca o păgânătate.

S'a întâmplat însă că această misiune și sensul monarhiei regale a Francilor se potriveau, așa încât regele Francilor, care nu fusese înlocuit prin Împărat, îndeplinea funcțiunea sa de rege al Francilor, pentru ca să închine pe urmă biruința Scaunului roman al Împăratului acesta creștin, s'a întâmplat că și Imperiul și regalitatea aceasta francă se puteau lega într'un anume moment ca să îndeplinească o operă care era a amândurora.

De Carol-cel-Mare contemporanii au vorbit în multe feluri. Eginhard a copiat pe Suetoniu, care reprezentase viața lui August și a înlocuit doar numele, dând numai un fel de contrafacere a unei cărți foarte mult cetite în antichitate iar după aceea, cutare călugăr dela mănăstirea Saint-Gall, din partea elvețiană, a prezintat tot felul de anecdote privitoare la dânsul. Analele au însemnat ceea ce se părea că are mai multă valoare istorică, dar nicăieri nu i s'au înălțat lui Carol-cel-Mare acele imnuri care în alte epoci, dominate de alte idei și având la îndemână alte mijloace literare, servesc pentru a legăna o ambiție.

Pe de altă parte, Carol-cel-Mare nu putea cuceri în sensul nostru, pentru că el nu avea mijloacele trebuitoare pentru aceasta. Armata lui erau oameni convocați, cari trebuiau să apară în câmpul lui Marte întocmai cum se adunau toți ostașii lui Ștefan-cel-Mare atunci când era vorba de o expediție. Nu era o armată permanentă: atunci când se mântuia expediția, armata se împrăștia. Aceasta este cauza pentru care Carol-cel-Mare ar putea servi mai mult pentru a arăta neexistența concepției militare. Carol-cel-Mare nu s'a putut împotrivi atacului neconținut, care a și distrus formațiunea lui politică, nu s'a putut împotrivi atacului neconținut al piraților din Scandinavia, a așa-numiților Nortmani, cari, aceștia, veneau pe luntrile lor, care puteau cuprinde o companie întregă de luptători, intrau prin gura râurilor, prădau în dreapta și în stânga și se așezau pe iarnă, pentru ca în primăvară să se întoarcă înapoi și când vor

avea nevoie de pradă să vină din nou. Un Stat care are o organizație civilă și mijloace militare, evident că poate rezista la așa ceva, pe când față de năvălirile Nortmanilor a trebuit să se recurgă la punerea la adăpost a populației de ea însăși. Se căuta cineva mai îndrăzneț, care avea o ridicătură de pământ și pe aceea se făcea un castel, sau o « mottă » și acolo se făcea întâi, cum erau cetățile muntene din secolul al XV-lea, se făcea un înconjur de lemn, mai târziu ajungându-se, sub influența bizantină, și la castelul de piatră. Și atunci alerga cineva la omul care era mai în stare să apere, pentru că nici Impăratul ca Impărat și nici regele ca rege nu erau în stare să apere.

Vedeți, o armată care poate să cucerească până foarte departe, dar care nu poate să apere nici măcar capitala lor; putea să vină o bandă de Norvegieni până în marginea Parisului! — care se ridica încet, încet la o situație de capitală. Dacă ar fi fost unul mai îndrăzneț putea să coboare pe Rhin, să dea foc palatului și bisericii dela Aachen, și nimeni nu-l împiedeca. Expedițiile acestea se făceau cu armată convocată anume, fără finanțe, fără intențență, și foarte multă vreme se pierdea astfel, iar populația era aceea care trebuia să dea mijloacele de hrană.

Saxonii pe cari i-a atacat el, aceștia au fost urmăriți, până când? Până în momentul când s'au botezat, de formă mai mult decât de convingere; ei au primit ideile de bune. Și din loc în loc se făceau cetățile acestea, care aveau mai multe comunicații între dânsele, care erau mai mult puncte de sprijin. Carol-cel-Mare nu avea niciodată funcționari: el făcea exact ceea ce au făcut Domnii noștri, pentru că sistemul a trecut și la noi, adică, atunci când aveau nevoie de un serviciu public, el însărcina pe unul dintre credincioșii lui să îndeplinească această funcțiune. Cum, la noi, dacă era vorba de clăditul unei biserici, de un lucru la o cetate, de deschiderea unui drum, de facerea unui pod, Domnul trimitea o scrisoare cutărui boier și acela își lăsa toate rosturile lui și stătea acolo până ce sarcina era îndeplinită. Așa făcea și Carol-cel-Mare, având pe lângă aceasta un fel de inspectori, acei: « missi dominici »; aceștia erau conții, ducii, cari îndeplineau funcțiuni asemănătoare cu cele dintâi funcțiuni ale ispravnicului. La început ispravnicul era în legătură cu o ispravă; făcea isprava, se întorcea acasă la dânsul și nu mai era ispravnic, misionar al Domnului său. Aceasta însemna un războiu al lui Carol-cel-Mare. Dar în felul acesta el a supus pe Saxoni; s'a coborât pe urmă în lumea slavă, unde și-a așezat aici oamenii lui. Dar erau în Panonia Avarii, cari îi aveau în mână pe toți Slavii

din părțile acestea, îi trimiteau unde voiau și se serveau de dânșii. Și atunci Carol-cel-Mare a mers și a făcut campania din Panonia, s'a luptat în aceste părți, și pe Avarii cari nu erau dispuși să meargă la cristelniță, pe aceștia i-a distrus, i-a împrăștiat și nu s'a ales nimic din lagărul de acolo.

Pe urmă, a încărcat toate bogățiile grămadite de câteva secole de Avarii din prada Imperiului bizantin, le-a suit în căruțe și căruțele acestea au scârțâit de-a lungul Europei, până ce și-a mutat acasă la dânșul aceste bogății. Ceva cu mult mai mult decât au putut lua Romanii din atât de exagerata pradă a Dacilor lui Decebal. Acesta este Carol-cel-Mare, acesta și nimic mai mult decât atâta.

Prin urmare, nu trebuie să strămuți într'o epocă ideile altei epoci și sensul acestor lecții este înainte de toate acela de a vă arăta, nu continuarea unui tip din alte vremuri și din alte țări, — aceasta este întotdeauna o greșală, — ci de-a vă arăta cum fiecare societate are anumite nevoi și ideile fundamentale ale societății se potrivesc după aceste nevoi și înțelepciunea cea mare este fără îndoială, păstrând unele lucruri care sunt un câștig pentru omenire, lucrurile acestea să le adaptezi realității pe care o ai înainte, fiindcă altfel, din lupta între formă și realitate, biruința o câștigă totdeauna realitatea. Numai cât, dacă realitatea aceasta nu este unită cu forma, rezultatul este un rezultat anacronic și prin urmare opera de creație trebuie luată dela început, peste foarte multă pierdere de vreme, de avere, de sânge omenesc.

Carol-cel-Mare reprezintă adaptarea, la începutul evului mediu, a tradițiilor venite și din Imperiu și din Biserică, înseamnă sinteza realizată de voința și deseori numai de instinctul său, între aceste două tradiții deosebite.

El deschide un drum și veți vedea cum tipul Carol-cel-Mare, după trecere de patru sute de ani, a ajuns să dea un exemplar istoric cu totul deosebit de ceea ce fuseseră înaintașii, dela cari își luase exemplul.

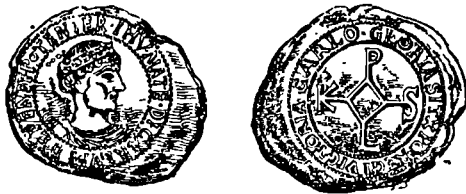

Fig. 12. — Bulă de plumb a lui Carol-cel-Mare (după o reproducere, în Biblioteca Națională din Paris).

VII

LUDOVIC-CEL-SFÂNT

În lecția de ieri d-voastră a-ți putut vedea că sunt două puteri cari o bucată de vreme merg alături, dintre cari una este puterea întâi și cealaltă este puterea care derivă dela cea dintâi. Imperiul este o grație a Bisericii, Biserica reprezentând pe Hristos, cum Petru a fost puterea pe care, spune Mântuitorul, se va întemeia Biserica; în felul acesta, Biserica Sfântului Petru este puterea pe care se va întemeia lumea. Așa încât ea primește numai de sus puterea ei, iar Impăratul este doar îndeplinitorul, în numele Bisericii, a unor lucruri pe care Biserica ea însăși, Biserica singură nu le putea face. Aceasta este deosebirea. El este sabia Bisericii, care pentru un moment nu crede că are dreptul de a tăinui această solie. Impăratul nu poate schimba Biserica, dar Biserica poate da oricând mandatul pe care-l are Impăratul, îl poate da altcuiva. Între deosebiții stăpânitori de popoare, Biserica romană are dreptul de a-și face alegerea sa.

Un timp, cele două puteri, dintre care una pleacă dela Hristos, iar cealaltă pleacă în ce privește puterea materială dela cucerirea francă, iar în ce privește puterea spirituală dela ungerea cu mirul cel sfânt, aceste două puteri au mers alături. În ce privește Biserica, ei nu-i poate porunci Impăratul. Biserica merge pe drumurile ei, nu-i poate porunci nimeni, — Biserica în ea însăși, nu persoana Papei, pentru că persoana Papei este supusă la Roma tuturor umilințelor și persoana aceasta a Papei trebuia să recurgă la sprijinul Impăratului. S'au văzut Papi dați în judecată, condamnați la moarte și rămășițele lor aruncate în Tibru; alții condamnați și după moarte, după ce au fost târați, scoși din morminte pentru judecată.

În evul mediu se face o deosebire între ceea ce este autoritate și între ceea ce este reprezentantul autorității; autoritatea rămâne neatinsă sus, deși cei cari o reprezintă pot fi supuși la tot felul de scăderi omenești, iar acestea pot să atragă acțiuni violente de pe urma cărora pot să sufere.

Imperiul nu suferă autoritate din partea Bisericii, nici nu exercită vreo autoritate asupra Bisericii, ci are a face cu Papa. Alte sunt raporturile dintre Biserică și Impărat. Impăratul are o misiune care trebuie îndeplinită de acest Impărat, care este regele cutărui popor, sau regele altui popor, care poate avea funcțiune imperială, însă aducerea lumii întregi în sensul singurei Biserici mântuitoare de suflet, socotită că este Biserica apuseană, Biserica catolică, — cea răsăriteană fiind socotită ca schismatică, — acesta este un lucru care trebuie să se facă. Biserica observă pe Impărat, îi ține socoteală de ceea ce face și înseamnă și succesele, pe care și le atribuie imediat, și înseamnă și scăderile, care, trec în contul Impăratului incapabil, sau care se găsește în împrejurări de acelea de nu poate lucra, nu-și poate îndeplini mandatul ce i s'a încredințat. Biserica intervine ca anchetatoare, și întâmplător și pedepsitoare, pentru că Biserica are mijlocul acela teribil, de care a uzat și a abuzat până ce s'a uzat în evul mediu, anume anatema. Cutare este anatemizat: este scos din tovărășia credincioșilor, i se face o ceremonie religioasă în care lumânările se pleacă în jos și se sting, după care nimeni nu mai datorește nu numai niciun fel de ascultare, dar niciun fel de legătură acelu anatemitat, care nu mai este soțul nevestei lui, nu mai este tatăl copiilor lui.

Mai târziu, către sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, Impăratul Henric al IV-lea, care a fost afurisit în felul acesta, nici nu este îngropat într'o biserică, ci așezat undeva într'o insulă, așa cum s'ar arunca un animal.

Biserica a încercat în unele momente să-și exercite controlul acesta, și ocazia de a-și exercita Biserica acest control s'a prezentat imediat după moartea lui Carol-cel-Mare. Biserica ar fi putut să-l întrebe pe Carol-cel-Mare în ce fel voiește el acea parte din stăpânirea lui Iisus, care este Franța și părțile vecine, și unde pot veni păgânii din Scandinavia, Norvegia, cari ar trebui admiși la creștinism și cari, în loc să fie admiși la creștinism, vin cu luntrile să prade pe credincioșii lui Hristos.

Dar Carol-cel-Mare era la sfârșitul unei lungi cariere, cu prestigiul lui extraordinar, care trecuse în legendă, încât nu era stăpânitorul căruia să i se poată cere socoteală. El însă împarte între fiii lui moștenirea lui de rege franc și fiii aceștia, cari nu erau din aceeași căsătorie, s'au luat la ceartă între dâșii și acela care era mai mare, după oarecari schimbări făcute prin moartea unora dintre moștenitori, în împărțirea moștenirii, acela mare a fost Impărat, însă n'a mers la

Roma să se încoroneze, nu s'a găsit în împrejurarea de a face drumul la Roma, ceea ce pentru ideile timpului acela era o foarte mare scădere. Una însemna Impăratul miruit, și miruit la Roma de Papă, și altceva era Impăratul prin moștenire. Probabil că acești Carolingieni au încercat să tragă lucrurile acestea către dâșii, mergând la Roma, nemergând la Roma, miruiți sau nu de Papă, să-și treacă autoritatea imperială, așa cum își treceau situația lor de regi franci.

Dar aceasta n'a mers, pentru că moștenitorul cel mai în vârstă, acela care, neîncoronat, are coroana imperială, Ludovic, căruia i s'a zis Pius, un om preocupat de Biserică, trăind în Biserică, supunându-se umil hotărârilor Bisericii, și Biserica putea să-l condamne, sau să-l ierte, — vedeți cât de mult este el intrat într'o rânduială care nu este a puterii laice, — acesta ajunge în ceartă nu numai cu frații săi, dar și cu fiii săi și atunci se dă lupta între acești fii. Cel din Apus vine împotriva aceluia din mijloc, Lotar, de unde vine Lotaringia, Lorena franceză, Carol-cel-Pleşuv intră în luptă cu acela care stăpânește pe teritoriul saxon, cu Ludovic Germanicul, iar Papa vine în calitate de șef suprem al creștinătății, de reprezentant al lui Hristos pe pământ, să hotărască. I se răspunde foarte neted să se întoarcă înapoi la Roma, fiindcă este și altfel de hotărâre a lui Hristos decât cea reprezentată printr'însul și anume rezultatul însuși al luptei, ceea ce este și la baza duelului dintre indivizi.

Acesta este falimentul autorității Papei. Carolingienii, urmașii lui Ludovic, cel evlavios, sunt liberi de acum înainte să facă între dâșii ce vor. Nu se face apel la Sfântul Scaun, și intervenția Sfântului Scaun, când se prezintă, este refuzată.

Dar Carolingienii aceștia cari n'au o autoritate personală, cari nu înțeleg să se folosească de autoritatea Papei, ei sunt de acum înainte la dispoziția împrejurărilor și împrejurările acestea le sunt de atâtea ori neprielnice. Ei au în fața lor primejdii foarte mari, cum e primejdia Normanzilor, primejdia Arabilor cari s'au întins dealungul Africei, cari trec în Sicilia, amenință Sudul Italiei, ocupă Sardinia, se fixează în anumite puncte din Provența franceză și pradă, intrând pe gura Tibrului, fac întocmai ca Normanzii mai la Nord, vin la gura Tibrului și amenință Roma, și se fac încercări în Roma pentru a împiedeca cucerirea sfintei cetăți, sfinte sub raport roman și bisericesc, de Arabi.

Pe de altă parte, Carolingienii sunt foarte mulți și sub dâșii este conștiința deosebitelor provincii că ele sunt tari, și ceea ce se desface din dezvoltarea lor organică, adică țările de viitor, nu se desființează

aşa ușor. Noțiunea unei țări trăiește dedesubt și influențează, peste suprafața aceasta a intrării într'o anumită legătură, și vine un moment când ceea ce a fost odinioară se întoarce.

Atunci atotputernicii sunt apărătorii cei adevărați ai deosebitelor regiuni, cei cari fiind puternici strâng pe ceilalți în jurul lor, cei cari au o cetate, mai multe cetăți, cărora prin tot felul de închinări care se fac dela om la om li se închină teritoriile, și oamenii cari au aceste teritorii rămân în legătura aceasta de închinare. Teritoriul mai slab se închină teritoriului mai tare și stăpânitorul teritoriului mai slab devine vasalul aceluia cu teritoriu mai tare. Și prin urmare credincioșii, cari se schimbă foarte adese ori, ai deosebiților Carolingieni din Franța, Germania, Italia, Lotaringia mijlocie, aceștia hotărăsc, însă aceștia nu pot forma o bază. Baza nu poate fi alcătuită din oameni cari fiecare lucrează local și personal, baza poate fi numai între autorități, sau între foarte mari puteri, care rămân neclintite. Dar vedeți, fiecare din acești credincioși pe cari noi îi numim vasali și cari sunt, unii vasali, alții suzerani, având anumite posesiuni încredințate în anumite condiții de cineva mai mare decât dânșii, dar care pe urmă le poate relua ca adevărata stăpânire, aceștia se numesc feudali pentru că au aceste feude, care, feuda, la început, are un caracter personal și trecător și pe urmă se preface într'un alodiu desăvârșit.

Dar oamenii aceștia sunt și ei la dispoziția altora mai mici, de sub dânșii, și ceea ce fac ei Împăratului sau regelui, pot să facă vasalii lor față de dânșii.

Cum vedeți, este o ordine de lucruri cu desăvârșire nestabilă.

Și astfel, după trecerea a mai puțin de un secol, căci stăpânirea aceasta carolingiană de caracter ecumenic, peste toată lumea, aceasta nu ține nici măcar o sută de ani, nici măcar până în anul 900, atunci este haosul care durează mai bine de o jumătate de veac.

Incearcă în momentul acesta să se ridice în toate părțile un fel de surogat de Împărat, regalitatea aceea care se ridică prin anii 900, și s'a crezut foarte multă vreme că între regi, așa cum se întâlnesc nu pe la 900 și ceva, ci până dincolo de jumătatea acestui secol, că între rege și Împărat este o deosebire, că alta ar fi esența unuia și alta esența celuilalt. Și de aici prejudecata aceea, inadmisibilă, — cugetarea politică nu se ridicase așa de sus, nu se poate asemăna cu cugetarea politică pe care o avem noi, — s'a crezut că Împăratul înseamnă o mare putere internațională și de partea cealaltă sunt regii, cari înseamnă națiunea. Părere care trebuie respinsă cu desăvârșire.

Dacă se caută să aibă cineva un rege în Franța, — și nu în toată Franța, fiindcă sunt și două Burgundii, fiindcă este și o Provență, care-și au regii lor deosebiți, o Burgundie care este în Franța și alta în Elveția romandă, și un ducat de Aquitania în părțile gascone, fără a vorbi de Bretoni, cari trăiesc independenți cu regele lor celt și în Nord de un duce al Normandiei, de origine scandinavă-norvegiană, primit de unii din Carolingieni la începutul secolului al X-lea și care de fapt guvernează cum vrea el, mult mai puternic decât regele, la 1066, care va cuceri Anglia, fără să aibă aceeași situație în Anglia și în Franța, dar este creatorul legăturii între cele două posesiuni ale aceleiași dinastii; regele Angliei, ca duce de Normandia, guvernează în Anglia și se întoarce să fie îngropat în Normandia, care rămâne la bază, — dacă este totuși un rege al Franței, pe care ceilalți toți îl recunosc ca acela care continuă vechea și legitima ordine de lucruri, aceasta pentru ce? Nu fiindcă exista o națiune, ci fiindcă pe baza vechii provincii a Imperiului roman, care se chema Galia, s'a alcătuit în creștinătate o formă bisericească sub același arhiepiscop, care este arhiepiscopul dela Reims.

Harta provinciei romane este harta Bisericii și tot ceea ce se va petrece acolo tinde să se potrivească cu harta Bisericii, care trimite la vechea formă romană. Nu este vorba de națiunea care crează ceva nou, ci de un grup de oameni cari intră în formele cele vechi și se modelează după ele.

Nu este niciun antagonism între rege și Impărat, ba mai mult decât atâta: regii aceștia pe cari necesitatea hărții îi cuprinde în anumite hotare, aceștia vor să fie Impărați; nu e niciunul care să nu aibă această ambiție. O putem constata la fiecare dintre dâșșii: un Berengariu, un Guido, un Lotar, aceștia toți ar dori să aibă întreg Apusul și dacă se poate să facă drum la Constantinopol, să refacă pentru dâșșii Impărăția romană. Ei se intitulează Impărați, «Basileus», și regele anglo-saxon, — acolo au fost șapte—opt regate, în Britania Mare, dar pe urmă a ajuns unul singur, — acesta ia titlul de «Basileus» și în Biserica Angliei este o influență a Bizanțului. Regele din Provența se duce în Italia cu orice risc, — unul dintre dâșșii a fost orbit acolo, după obiceiul bizantin, — iar Burgunzii nu doresc mai mult decât să coboare în Italia.

Mai târziu, regele din Germania, care nu este al Germaniei, — aceasta v'o arată și harta de acum: când cetiți Preussen, aceasta nu înseamnă Prusia, ci Prusieni, când zicem Saxen, aceasta înseamnă Saxoni și Bayern înseamnă Bavarezii, cari au avut un ducat deo-

sebit, — regele acestor teritorii, peste deosebirile¹ de trib, visa să ajungă în Italia. Intrebuințând o căsătorie cu o moștenitoare a coroanei italiene, Adelaida, ajunge Otto să coboare în Italia. Pentru apărarea drepturilor nevestei și într'o situație nesigură devine el rege acolo, nu ca cuceritor; cuceritor nu mai există.

Dacă a fost o împotrivire față de năvălirea Ungurilor, cari au pătruns până în fundul Franței, până în Italia, — cea dintâi vizită în Italia a fost vizita Ungurilor, pe la 900, cari prădau negustorii în Italia-de-Nord, — când au apărut Ungurii, natural că regele Germaniei trebuia să se apere și atunci a fost lupta lui Henric Păsărarul, lupta lui Otto împotriva acestei pătrunderi a Ungurilor.

Dar în afară de aceasta, nimeni nu căuta să ia pământ, pentru că nu se urmăresc decât două lucruri: sau forma cea veche a regelui, sau forma universală a Imperiului; nu se fac cuceriri de clasă, care să administreze direct, cum este în timpurile noastre.

Fiul lui Otto I-iu, acela reprezintă altceva: el moștenește drepturile Adelaidiei, dar Otto al II-lea ia o princesă bizantină și luând pe această princesă bizantină, ea aduce cu dânsa concepția Impărăției a toată lumea.

Otto al III-lea este iar altceva. Dacă el s'ar fi însurat și ar fi trăit mai mult, dar el a murit foarte tânăr, — ce avea el de gând se vede din faptul că s'a dus la Aachen, a deschis cripta lui Carol-cel-Mare, și s'a închinat înaintea lui, — dacă s'ar fi însurat Otto al III-lea bine, atunci s'ar fi stabilit o astfel de ordine de lucruri în Europa, încât războaiele n'ar mai fi fost necesare.

Însă cum în Germania erau deosebite regiuni, se succedau pe tronul regalității germane oameni cari mergeau la Roma să se încoroneze cu coroana imperială, oameni de multe feluri, cu puteri care nu erau aceleași, cu temperamente deosebite și de acolo a rezultat dela o lăcută de vreme falimentul și al acestei forme a Imperiului. Atunci Papa a căutat în dreapta și în stânga oameni pe cari i-ar putea înarma și i-ar putea trimite pentru îndeplinirea misiunii de a aduce la Hristos în forma catolică pe oricine. Din cauza aceasta Voievodul Ungurilor, — cari reprezintă ceea ce fusese Maghiarul la început, adică un amestec de Finezi și Turci, Turcii stăpânitori și Finezii supuși și cari primiseră forme bizantine și slave dela Slavii din Moravia; Ungurii nu reprezintă deloc o națiune: sunt un amestec de multe seminții și cultura lor este un amalgam confuz, care nu s'a lămurit nici până astăzi, — Voievodul acesta a fost prefăcut în rege, în rege apostolic în numele Papei, cu misiune de cruciat; am zice un fel de Impărat de mân-

țuire, care din secol în secol este dator să pândească unde este păgânul, unde este ortodoxul schismatic, să-i sară în cap.

Regalitatea aceasta ungurească n'a mers bine, pentrucă mulți Unguri nu s'au lăsat creștinați; s'au luptat un secol întreg ca să știe dacă să rămână creștini sau nu.

După ce s'a mântuit lupta aceasta internă între dânșii, pe bază religioasă, după aceea regele a trebuit să-și impună autoritatea șefilor de seminții.

Ungurii aveau trei direcții către care se puteau îndrepta: către Apus, unde întâlneau pe Germani cari le tăiau drumul, către Sud, unde întâlneau pe Bizantini cari le țineau calea, către Răsărit, unde au dat de Pecenegi și de cele dintâi forme de autonomie românească.

Iată ce s'a întâmplat cu noua încercare.

Toate lucrurile acestea vi le spun pentru a înțelege o personalitate ca a Sfântului Ludovic. Altfel nu-i puteți da de rost.

Dela un timp însă în această cădere pe rând a oamenilor cari vor să fie stăpânii lumii, pentrucă au binecuvântarea Sfântului Petru, urmașul lui Hristos, prin cele cinci degete ale mâinii drepte a Papei, o bucată de vreme acel rege dintre regii, odinioară barbari, cari erau mai vechi, a căror cucerire și împăcare cu societatea cucerită era mai veche, regele acela a crescut neconținut ca autoritate, însă bine înțeles regele german nu reprezintă decât aducerea la creștinism, prin sabia lui Carol-cel-Mare, a Saxonilor și Bavarezilor.

În ce privește regele italian, acesta este așa de strâns legat de regele germanic și crede așa de mult în regele germanic, încât nu se poate vorbi de cineva care să se formeze în Italia și care să înlocuiască insuficiența de prestigiu a regelui Germaniei.

De alții nu se poate vorbi, — nu din insula unde stăpânesc acum regii normanzi o să plece o astfel de stăpânire a toată lumea! Atunci rămâne Franția, regele Franciei care este nu un « rex Francorum », ci « rex Franciae », regele unui teritoriu bine stabilit și sub dânșul se formează din ce în ce mai mult, întâi ca instinct, pe urmă în ce privește conștiința, regele Franței. Și este și o vitalitate franceză extraordinară care se revarsă pretutindeni: este o vreme de mare putere franceză. Mănăstirea dela Cluny, din Burgundia, care a dat indirect și pe Grigore al VII-lea, care este crescut în spiritul acesta dela Cluny, mănăstirea dela Cîteaux, de unde au venit călugării Sfântului Bernard, cari au făcut mănăstirea Cârța din țara Făgărașului, acestea sunt domnițoarele ca spirit ale Bisericii. Atâtea legături de familie fac că și în Germania cutare regină, re-

gina Agnes, care este mama lui Henric al IV-lea și soția lui Henric al III-lea, este franceză, vine din Burgundia. Burgundia aceasta se apleacă tot mai mult către Germania, dar la bază este o bucată desfăcută din Galia de odinioară.

În felul acesta, prin influența bisericească, prin legături de familie, prin liniștea țării, prin numărul locuitorilor, prin calități de rasă, ajunge regalitatea franceză să fie cea dintâi, și împreună cu dânsa poporul francez, în Europa.

Dar regalitatea franceză nu datorește situația ei Papei. Pe Papă nu l-a consultat, legătura nu este cu Roma depărtată, ci cu Scaunul din Reims, unde se face încoronarea. *Este o ridicare prin Biserică, dar în forma locală, care se îndreaptă către o formă națională.* Dar regele acesta francez, fără să fi pomenit pe Sfântul Ludovic, — dacă ați urmărit ați putut vedea cum se așterne încetul cu încetul puterea aceasta din a cărei legături se desface rostul politic și militar al Sfântului Ludovic, — regele acesta francez s'a ridicat dela o bucată de vreme peste puterea nu numai a țărilor vecine, dar peste puterea Bisericii, după nereușita marelui plan al lui Grigore al VII-lea, care n'a putut să stăpânească lumea, a provocat cruciata, a luptat împotriva Impăratului, și a murit în exil, — și urmașul lui, Urban al II-lea, este tot Francez din Franța.

Până pe vremea Papei Pascal, la 1220, refugiul acestor Papi este în Franța. Cruciata întâia a fost predicată și în sinodul dela Piacența, dar a fost hotărâtă în sinodul dela Clermont: papalitatea însăși ajunge a se sprijini pe Franța; din Franța vin cele mai multe venituri, regele Franței este fiul cel mai mare al Bisericii.

Prin urmare, prin aceste legături domină Franța și Biserica, acei cari reprezintă universalitatea, legătura firească, indestructibilă dintre popoare.

Dar în acelaș timp când Franța câștigă această însemnătate față de Biserică, regele Franței intră tot mai mult în rosturile bisericești și vine vremea aceea când, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, Biserica este oprită în loc, cum este oprită în loc și lupta dintre aceste două puteri de caracter universal.

Pe de o parte este Frederic al II-lea. Acesta, dacă se uită cineva bine, este și el în legătură cu vitalitatea și expansiunea franceză, fiindcă tatăl lui este fiul lui Frederic Barbă-Roșie, Henric al VI-lea, iar mama lui este o princesă normandă, Constanța, din Normanzii aceia cari au cucerit Sudul Italiei, cu pretenția de a domina toată Italia. Este lupta aceasta teribilă între Papalitate și între Frederic

Fig. 13. — Ludovic-cel-Sfânt (statuetă
dela Sainte-Chapelle, acum la Museul
Cluny, Paris).

al II-lea. Papii Inocențiu, Grigore al IX-lea, hotărâsc să isprăvească odată cu ceia ce se numea la Roma « cuibul de năpârci », acești Hohenstaufeni. Intr'adevăr Frederic al II-lea isprăvește oarecum învins, dar Papalitatea este prea slabă ca să ia stăpânirea. Și atunci deodată, ieșind din formele tradiționale ale evului mediu, răsare Franța și energia franceză, dar răsare în prima linie ceea ce se vede mai mult, *răsare regalitatea franceză, care trăiește întregă în Biserică*. Și aici este însăși drama lui Ludovic, drama aceea pe care mulți o văd sub o formă de comedie; zic: iată un om neînțelegător, un om bolnav, un fanatic care pentru Francezi nici nu corespunde cu rasa lor, cu felul cum își înțelege rasa, pentrucă el este fiul Blancei de Castilia, o Iberică, o Spaniolă, și desigur în făptura lui Ludovic al IX-lea trăiește mai mult mama lui.

Evident că se poate admite această transmisie străină în ființa morală și fizică a lui Ludovic al IX-lea. Dar Francezii cari, prețuindu-l ca relativ mai puțin Francez decât alții dintre stăpânitorii lor, l-ar critica pentru faptul că el n'a purtat război Angliei, aceștia greșesc, pentrucă el se găsea în astfel de condiții nu prin el însuși, ci prin moștenirea primită dela înaintași. Intr'adevăr regele Angliei, din dinastia aceasta normandă, acum din dinastia Plantagenetilor, care este de două ori franceză, Gulielm Cuceritorul era duce de Normandia. Pe urmă tronul, prin femei, a trecut la Plantageneti, cari sunt din Anjou, Angevini. El este un rege francez mai puternic decât regele din Franța, care este legat de cucerirea de odinioară, — și a avut dinastia cea veche binecuvântarea Papei, — dar el atârnă de anumite forme, iar cucerirea este tocmai în fund. În Anglia cucerirea este dela 1066, și pe vremea lui Ludovic al IX-lea sunt numai 200 de ani de când regele a cucerit această țară, a cucerit-o cu un număr de baroni de cari trebuie să se țină seama.

De aici vine origina Parlamentului, adăugindu-se pe urmă și orașele, într'un rol mult inferior. Dar regele acesta are la dispoziție o nobilime dărză care trăiește până acum și el are puterea de a smulge mai mult din Anglia decât regele Franței din Franța.

Ludovic al IX-lea când a mers la război a trebuit să se împrumute în condiții foarte grele, a trebuit să lucreze ca un particular. Ludovic al VII-lea a cerut bani de acasă, unde pe cine lăsase el ca regent? Pe abatele dela Saint-Denis, Sugerius. Ajunge aceasta ca să vedeți cât de mult regele era legat de Biserică. Ce ați zice d-voastră dacă Ștefan-cel-Mare ar fi lăsat ca regent pe un egumen dela Mănăstirea Neamțului și acesta ar fi primit scrisoare dela Ștefan-

cel-Mare ca să-i ceară bani? Inșă în Franța s'a petrecut în secolul al XI-lea acest lucru. Dar ceea ce era în secolul al XI-lea este cu atât mai mult în secolul al XIII-lea.

Intr'un moment este lupta între regele Franței și regele Angliei, care păstrează feudele din Franța, și din lupta aceasta între regele Angliei, care este vasal al regelui Franței și între regele Franței, care ține acum de chică prin situația de suzeran pe regele Angliei, iese un război. S'au dat două bătălii. Ludovic al IX-lea biruie, și după aceea? După aceea el își face socoteala ce i se cuvine și ce nu, și dă înapoi regelui Angliei ce nu i se cuvine.

Este un caz unic în istorie restituirea aceasta de teritoriu.

Dar nu trebuie să uităm un lucru. Nu numai că regele Franței este un rege legat de Biserică, dar mai este și altceva: este legat de un anumit drept, care este în legătură cu conștiința creștină și cu anumite obiceiuri mai mult decât cu dreptul roman. Ioan fără-de-țară a aruncat în închisoare pe nepotul său Artur, care a dispărut și atunci, fiind sub bănuiala că l-a omorât, este dat în judecată și condamnat. Până foarte târziu niciun rege al Angliei nu s'a ridicat împotriva unei sentințe date în forma medievală.

Dar Ludovic simte în el virtutea ostășească a înaintașilor săi, el este un om venit dintr'o rasă obișnuită să poarte sabia. Prestigiul francez nu se poate susține decât prin asemenea oameni. El este un rege călăreț, trecător de hotare, cuceritor erou, — și atunci ce face Ludovic al IX-lea? Se duce la Locurile Sfinte, îndeplinește funcțiunea pe care trebuia s'o îndeplinească Impăratul, ține loc de Impărat prin aceea că se duce și face campania din Răsărit. În Răsărit, Ierusalimul, Locurile Sfinte pe care le luase printr'un tratat, dar le pierduse imediat Frederic al II-lea, aceste Locuri Sfinte trebuiau recâștigate și acela care era dator să conducă această expediție de recâștigare trebuia să fie regele, cu caracter imperial, al Franței. Când a întreprins această expediție, el s'a găsit înaintea unei politici pe care o urmase Imperiul bizantin față de Soliman și politica aceasta îndreaptă tot mai mult către Egipt, pentru că pe vremea vestitului Saladin din Egipt venise marele stăpânitor Soliman. Și atunci s'a spus: lovitura n'o dăm numai acolo unde sunt dregătorii și ofițerii Sultanului din Egipt, ci lovitura trebuie dată în Egipt. S'a dus în Egipt și acolo s'a găsit în țară străină, fără conducere, fără călăuzire, fără hrană și a fost prins; Ludovic al IX-lea a căzut în robia stăpânitorilor Egiptului, cari pe vremea aceea erau Mamelucii.

Vă-închipuți d-voastră în timpurile noastre ce lucru grozav este un Suveran care ajunge să capituleze, să fie prizonierul dușmanilor săi! Napoleon al III-lea capitulând la Sedan, aceasta a însemnat dărâmarea unei împărății, înlăturarea unei dinastii, — o imensă durere pentru Franța.

Dar Ludovic al IX-lea este altfel de om: el este omul Bisericii, este dator să lupte pentru Hristos, și este foarte bucuros când primește suferința pentru Hristos. Idealul nu mai este Alexandru-cel-Mare, ci însuși Hristos pus pe cruce pentru binele omenirii și ca să se îndeplinească voința Părintelui său care este în ceruri.

Se întoarce acasă, găsește țara pe care o cărmuise destul de bine mama lui, Blanca de Castilia, dar una este stăpânirea deadreptul a regelui și alta a regenței. Franța aceasta este pe cale de prefacere, ea se îndreaptă către o puternică autoritate regală, dar pentru aceasta regele trebuie să rămână acasă. Pe dânsul însă îl scormonește ideea că el totuși nu și-a făcut toată datoria și că poate Dumnezeu fi rezervă ceva mai mult decât atâta. Intr'adevăr Dumnezeu i-a rezervat din punctul nostru de vedere o mare nenorocire, o mare catastrofă, dar pentru dânsul era a doua fericire și fericirea supremă, dincolo de care n'a mai avut decât fericirea cerească.

De obicei se prezintă lucrurile așa: cum fratele lui, Carol I-iu înlocuise pe Hohenstaufeni în Italia-de-Sud și întemeiase acolo aspra stăpânire de caracter roman, cum exista Carol de Anjou în Neapole și Sicilia, pe care urmașul lui a pierdut-o, cum el căuta să ia Albania, Peninsula Balcanică, să se facă Impărat în Constantinopol, să aibă și coasta de Nord a Africei, să refacă Mediterana romană de odinioară, — vedeți ce superb vis! — și avea la dispoziție o țară bogată, baronii aceștia normanzi pe cari îi supusese cu totul autorității sale, cu legi, cu decrete, întocmai ca Cesar de pe vremuri, când Carol de Anjou l-a invitat pe fratele lui să vină să-l ajute să ia Africa, Ludovic al IX-lea a primit, Judecata obișnuită zice: a primit pentrucă l-a încurcat fratele lui ambițios în planuri de acestea de stăpânire. La Carol de Anjou nu erau planuri de stăpânire obișnuite, ci era Roma care învia.

Carol de Anjou ar fi fost toată viața lui un senior francez oarecare, dar când a venit aici, solul roman l-a prefăcut în urmaș al Cesarilor. În acelaș timp Ludovic al IX-lea a văzut ocazia bine venită de a face a doua cruciată.

Dumnezeu îl îndemna, pe Carol de Anjou, de a-l pofti pe fratele său la această nouă încercare. Este concepția creștină: cu cât te

bate Dumnezeu mai tare, cu atât va fi mai mare răsplata în ceruri. Acesta se duce și debarcă la Tunis, unde dușmanii nu însemnau nimic, însă a venit ciuma și s'a îmbolnăvit, și a avut mare bucurie că s'a îmbolnăvit.

A pus să i se facă un pat de cenușă, și pe patul acesta și-a dat sufletul, iar armata întregă s'a retras din această operă, care nu putea fi dusă mai departe. Și aducând rămășițele regelui pentru a le depune în Paris, ea a străbătut sub ochii nemulțumiți ai lui Carol de Anjou, care vedea că alegerea lui nu s'a terminat, a străbătut Italia, punând capăt unuia dintre capitolele cele mai interesante din istoria evului mediu.

Iată ce înseamnă război, cucerire, un mare căpitan de armată pentru concepția europeană din anii 1260—1270, sau dincolo de această margine.

După ce am văzut ce înseamnă un luptător în această vreme, data viitoare trecem la un luptător cum se înțelegea în secolul al XIV-lea, după trecere de un secol, și vom avea pe conetabilul lui Carol al V-lea, pe vestitul Bertrand du Guesclin.

Vom vedea câtă deosebire este între el și ceilalți și cât de mult schimbarea vremurilor a adus și o schimbare a oamenilor.

Fig. 14. — Pecetea Sfântului Ludovic (Arhivele Naționale, Paris).

VIII

BERTRAND DU GUESCLIN

Trecem astăzi dela o situație la una cu totul deosebită, și prin urmare și tipul care iese din situația aceasta nouă n'are asemănare cu tipul care se desfăcea în chipul cel mai natural din situația cea veche.

Ați văzut pe Sfântul Ludovic, care este nu în serviciul Bisericii, ci în serviciul religiei, pe care poate în cutare moment el și-ar fi închipuit că o reprezintă mai bine decât Papa însuși, pentru că nu Papa, — în deosebire de cei dintâi Papi cari au pornit cruciatele și cari au predicat cruciatele; știți că întâia cruciată a fost predicată de Papa Urban al II-lea la Clermont și Piacența, — nu Papa l-a învățat pe Ludovic al IX-lea să facă o astfel de expediție, nu el i-a indicat cari sunt dușmanii, nu el i-a pus la dispoziție mijloacele Sfântului Scaun.

Nu numai atât, dar cred că nu există măcar o corespondență urmată între Sfântul Scaun și Ludovic cu privire la ideea aceasta de cruciată. De altminteri, aceasta ar fi în legătură cu ceva care se întâmplase puțintel în urmă și care a zguduit legăturile care fuseseră până atunci între Papalitate și cruciate.

Trebuie să ne întoarcem deci puțintel în urmă pentru ca să ne dăm seama de ruptura aceasta dintre inițiativa pontificală și fenomenul cruciatei și dintre neîndemânarea regelui franc de a face o expediție, de a face o expediție de un anume fel și nu o alta, de un fel deosebit.

La 1204 s'a făcut o expediție cruciată, care se numește de obicei cruciata a patra, deși socotelile acestea sunt mai mult sau mai puțin relative, fiindcă de fapt cruciatele acestea erau în serie și mici expediții puteau fi calificate tot de cruciate. Au pornit un număr de cavaleri, mai ales Francezi, în legătură cu Venețienii și cavalerii aceștia, suiți pe corăbiile venețiene, — erau și trupe venețiene, și dogele Dandolo, — trebuiau să meargă în Locurile Sfinte, în momentul când ceea ce mai rămăsese din regatul de Ierusalim și din feudele lui era în plină desfacere. În loc de aceasta, în drum, cu

sau fără înțelegere prealabilă, au întâlnit cruciații aceștia pe un fiu de împărat bizantin, pe Alexe, fiul împăratului Isaac, care fusese răsturnat și orbit de fratele său și acesta i-a angajat să meargă la Constantinopol, să-l așeze pe dânsul și pe tatăl său orb pe tron. Și atunci au făcut expediția, au mers și l-au așezat pe Isaac și pe Alexe pe tron și cum trebuiau plătite aceste servicii și acești împărați nu aveau cu ce, atunci armata aceasta de cruciați s'a așezat în lagăr, așteptând să li se plătească.

La sfârșit, cum nu se suferea lumea latină cu cea grecească, s'a ajuns la luptă și Constantinopolul a fost cucerit și prădat. Vasele bizantine au fugit în Asia Mică și Epir, iar aici s'a întemeiat așa numitul: Imperiu latin de Constantinopol, adică un Imperiu bizantin ca orice Imperiu bizantin, care avea însă în frunte seniori din Apus, ca marchisul de Montferrat sau, pe urmă, Balduin de Flandra; o serie de împărați cari au ținut până pe la 1261. Papa binecuvântase această cruciată, dar nu pentru cucerirea Constantinopolului; aceasta cu atât mai puțin cu cât Papa în momentul acesta negocia pentru unirea Bisericii și cu Bizanțul și cu Statul acela care se numește bulgăresc, dar care era sprijinit pe o clasă militară valahă și avea o dinastie de aceeași origine, dinastia Asăneștilor: Petre, Asan, Ioniță. Prin urmare, Papa urma o politică și în mijlocul acestei politici a intervenit această deviere a cruciatei.

Aveți astfel, la 1204, o cruciată pe care Papa o predică, o susține, căreia Papa este gata să-i dea anumite ajutoare și care deodată este îndreptată altfel, și Sfântul Scaun se înțelege foarte greu cu lumea aceasta nouă care se întemeiază pretutindeni pe vechile ruine ale Imperiului bizantin.

Acum înțelegeți de ce, după o trecere de jumătate de veac, legăturile dintre Papă și cruciate nu mai sunt cele de odinioară. După ce unii, plecând dela drumul pe care îl fixase Papa, au luat drumul lor, potrivit cu anume spirit de aventură, cu anume capricii ale lor, după aceea este foarte ușor să vină cineva care nu întrebă pe nimeni, și cu atât mai puțin pe un Papă, care în lupta cu Frederic al II-lea se bucură de așa de puțin prestigiu.

Pentru a preciza ce reprezintă tipul militar al lui Ludovic al IX-lea în ideea cruciatei: el nu lucrează ca un rege francez, ca un rege teritorial, am zice chiar, — întru cât se poate zice așa ceva, — ca un rege național, și nu lucrează nici ca un Suveran laic, ci lucrează în așa fel, ca și cum toată ideea creștină, toată creștinătatea, cu toate tendințele, cu toate drepturile, cu toate speranțele ei s'ar fi întrupat

în el. S'ar părea că regalitatea franceză mănâncă Biserica și întrebuințează anumite lozinci ale Bisericii și anume tradiții ale Romei pontificale pentru niște scopuri care nu sunt nici ale Franței, nici ale teritoriului francez, nici ale națiunii franceze, nici ale grupului de Suverani laici cari erau acolo. În momentul acesta este însă un oarecare antagonism între regalitate și Biserică. Biserica ar fi cerut ca această cruciată să fie făcută cu voia și pe linia ei. Dar antagonismul acesta, care există prin însuși felul cum Ludovic al IX-lea înțelege cruciata: de sine stătătoare, autonomă, antagonismul acesta se desemnează și mai tare când Ludovic al IX-lea își face cele două expediții. Expedițiile s'au făcut foarte cu greu. El a trebuit să-și facă o armată pe care s'o adune om de om, grup de grup, pe care s'o plătească din veniturile Statului francez. Pe de altă parte, Papalitatea are și ea nevoie, în lupta pe care o poartă cu dușmanul său, cu Impăratul, are nevoie de venituri cât mai multe. Să se mai adauge încă un lucru, pentru ca să înțelegeți de ce legătura aceasta dintre Biserică și regalitatea franceză a ajuns să se prezinte cu totul altfel. Dintr'o, nu ascultare a regelui de Papă, dar dintr'o colaborare, fiecare pe linia sa, dintre rege și Papă, s'a ajuns la o dușmănie, la un conflict, la ceea ce se socoate de obicei sechestrarea, stabilirea Papei pe teritoriul francez. Veți vedea îndată că aceasta nu înseamnă sechestrare, un act de violență și situația de umilință, dar aparența este aceasta.

S'a întâmplat încă un lucru. În Italia-de-jos s'a așezat fratele lui Ludovic al IX-lea, un om teribil ca egoism, ca violență, ca lăcomie; pe de altă parte, v'am spus că acest Carol de Anjou reprezintă un Suveran ca pe vremea vechei Rome, oarecum păgân; chiar Frederic al II-lea, predecesorul lui la Neapole, se socotea ca un Cezar și se înfățișa ca Impărații de odinioară ai Romei, și evlavlia lui era foarte îndoelnică, însăși credința lui a fost suspectă. Se spune că într'un moment, el, care se înconjura și de Saracini, și de Musulmani, pe cari îi așeză la Lucera, în Sudul Italiei, se spune că ar fi făcut gluma aceea impie și de foarte rău gust, care seamănă cu limbajul lui Frederic al II-lea, din secolul al XVIII-lea, celălalt Frederic, — cum vedeți, și unul și altul își corespund în această atitudine față de Biserică și religie, — i se atribuie lui Frederic al II-lea, regele Neapolului, această glumă, că « au fost trei înșelători: Moise, Iisus și Mohammed ». Prin urmare, judecând în felul acesta, Frederic al II-lea, rostul lui în creștinătate, acolo, în Italia-de-Sud, se întemeiease o tradiție pe care Carol de Anjou, cu spiritul lui rece, calculat, crud, nenulos,

a adoptat-o imediat și Papii au fost aleși după voia lui, după designarea lui, cardinalii fiind siliți să se pronunțe pentru cine voia el.

Adăugindu-se toate lucrurile spuse până acum, înțelegeți cum s'a putut face că la începutul secolului al XIV-lea, — când, să nu uităm, ideile de drept roman, care se răspândesc întâi în școala dela Bologna, în Italia-de-Sud, ideile acestea pătrund pretutindeni, — s'a ajuns prin urmare acolo, încât și din cauza întinderii acestor idei de drept roman, Filip-cel-Frumos, regele Franței, nu departe în ce privește seria cronologică de Ludovic al IX-lea, a înfruntat pe Papa Bonifaciu al VIII-lea. Papa a încercat să-l trăsnească de două ori cu două bule al căror efect scontat nu s'a produs, iar trimisul regelui, un legist dela Curtea lui, a insultat pe Papă la Anagni, lângă Roma, în casa care se păstrează și acum. Eu am fost, într'o călătorie recentă, chiar în odaia în care a pățimit această supremă jignire Bonifaciu al VIII-lea, — tristă odaie pentru un trist act! În istoria desvoltării morale a omenirii, omenirea este cu atât mai sus cu cât respectă mai mult autoritățile și în rândul întâi, nu autoritățile cele noi, care n'au trecut prin experiență, ci autoritățile cele vechi, care au suferit încercarea secolelor.

În decadența aceasta romană, Biserica vine sub Imperiu, — în « Istoria Românilor », a mea, chiar reproduc un pasagiu foarte caracteristic și frumos ca fel de exprimare din Optat din Mileva, care spune că: Biserica este în Imperiu, nu Imperiul în Biserică. Vedeți, tocmai punctul de vedere contrar, acela care a dat naștere monarhiei imperiale a lui Carol-cel-Mare, spune: Biserica este în Imperiu, pentru că mai presus de Imperiu nu poate să fie nimic.

Evident că Filip-cel-Frumos este stăpânit de această idee.

Toate regalitățile acestea nu sunt decât o formă recunoscută, și împiedecată de a se desvolta, a Imperiului. Nu cunoaște evul mediu altceva decât « Christus regnat » și pe acela care a primit prin miruire dreptul de a exercita o autoritate imperială. Mai este însă și altceva. În timpurile acestea moderne autoritatea nu ajunge; trebuie puterea, trebuie *elementul material al puterii*: elementul acesta material sunt soldații și tezaurul care servește pentru plata soldaților. Și banii regatului francez, ca și banii atâtor țări, mergeau în parte la Roma, care își rezerva anumite venituri, dar Filip-cel-Frumos vine cu teoria aceasta: Eu nu dau; ceea ce este în țara mea este pentru țara mea și în primul rând pentru mine, care sunt regele acestei țări.

De aici lupta, și Papa se mută la Avignon, care este proprietatea lui, așa încât el nu era pe pământul regal, regele era dincolo de

Rhon. Este foarte interesant să viziteze cineva regiunea: se vede Avignonul, cu ziduri înalte, — contra regelui franc, întâmplător, dacă ar voi să se amestece, — și cu biserica frumoasă, în stil gotic, Notre-Dame-des-Doms și cu bisericile Papilor, care sunt niște catedrale în miniatură. Iar dincolo de apă se vede cetatea nouă Villeneuve-les-Avignon — adică cetatea cea nouă de lângă Avignon, fiindcă « les » este « lângă », ca în italienește.

Acum regalitatea, îndrumată în felul acesta de Filip-cel-Frumos, nu continuă conflictul, fiindcă a biruit, fiindcă nu mai dă bani, fiindcă Papii aceștia, cari sunt așezați într'un punct încunjurat de toate părțile de posesiunile regelui franc, Papii aceștia nu pot să ceară, nu se găesc în situația de a cere ceea ce puteau cere Papii cari se găseau în Roma, cari puteau fi ocrotiți de alte puteri. Regele Franciei nu poate să intervină în rosturile acestea pontificale și, în același timp, nu poate cineva de aiurea să vină să apere pe Papă, în locul unde s'a mutat fiind de toate părțile pământuri care aparțin regalității franceze.

Așa s'a dezvoltat această regalitate a Franței. Deodată însă, intervine un lucru nou, care și-a avut efectul timp de un secol, ale cărui urme se întind până foarte departe, și care formează unul din evenimentele cele mai importante ale acestui sfârșit de ev mediu. S'a produs lupta pentru coroana Franței între descendenții prin femei ai lui Filip-cel-Frumos, și după moartea celor trei fii ai lui Filip-cel-Frumos, o rudă îndepărtată, care a fost încoronată, Filip de Valois a început dinastia de Valois. Descendenții prin femei ai lui Filip-cel-Frumos sunt regii Angliei, care Anglie, nu trebuie uitat, pe vremea aceasta este o țară de limbă franceză, literatura este în franțuzește, abia în secolul al XIV-lea se fac cele dintâi încercări de literatură în limba țării. Este vestitul Chaucer, cu « Povestile dela Canterbury », care, Chaucer, arată prin numele lui ce mult rost francez era în Anglia, Chaucer este « chaussier ». Și debaterile Parlamentului sunt în franțuzește, discursurile solemne ale regelui, atunci când nu sunt făcute în latinește, sunt în aceeași limbă franceză și până astăzi anumite formule franceze au rămas la regalitatea engleză din acest moment; se vor auzi cuvinte franceze și în ceremonia aceasta, apropiată, de încoronare.

Țin să spun lucrurile acestea pentru a înlătura opărerere foarte răspândită, aceia că în acest secol al XIV-lea, prin ce se numește « Războiul de o sută de ani », ar fi fost lupta între Francezi și Englezi: de o parte Francezii, cu conștiința franceză și de altă parte Englezii, cu conștiința engleză. Nu luptă Anglia și poporul englez, ci *luptă Coroana*,

dinastia engleză, pentru un drept pe care îl crede superior dreptului acestei rude depărtate a dinastiei capețiene, care este din casa de Valois. Și când s'a întâmplat că biruința regelui englez i-a dat Franța la îndemână, — prin urmare pe vremea lui Henric al V-lea, a lui Henric al VI-lea, care, Henric al VI-lea, fiul unei princese franceze, fata lui Carol al VI-lea, a fost salutat în leagăn ca rege și al Angliei și al Franței, — nu-și închipuie cineva că s'a introdus acolo cine știe ce stăpânire militară engleză, cine știe ce administrație corespunzătoare, că limba franceză ar fi cedat limbei engleze, că ceea ce numim astăzi idealurile naționale ale Englezilor, ar fi înlocuit idealurile naționale ale Francezilor. Nimic din toate acestea. Franța a rămas tot Franța, Anglia a rămas tot Anglia, cu toate elementele franceze pe care le avea dinainte și care se puteau și întări. Să nu uităm încă un lucru. Normandia a fost pierdută, cum au fost pierdute și alte stăpâniri ale dinastiei engleze pe pământul Franței, dar toată Gasconia, cu Bordeaux, a fost până foarte multă vreme, și din cauza Războiului de o sută de ani, stăpânire engleză. Și cum astăzi este o legătură foarte strânsă între Anglia și Portugalia, pentru că Portugalia face vin și Englezii îl beau sau îl vând, tot așa, odinioară, Bordeaux era legat de Anglia, fiindcă vinul de Bordeaux trecea la Englezi, cari îl consumau. Când Bordeaux a devenit francez, a fost o mare lovitură pentru interesele orașului; orașul era dezolat că a trecut sub stăpânirea regelui Franței, care nu putea acorda toate avantajile pe care le acorda regele englez.

Intr'o carte de istorie, foarte bine făcută, a lui Anatole France despre Ioana D'Arc, o carte foarte solidă, în două volume, cu întrebuințarea izvoarelor înăuntru, el spune, sub o formă care pare paradoxală, în fond însă era îndreptățit, că Ioana D'Arc a adus un foarte rău serviciu luptând împotriva Englezilor și contribuind la izgonirea lor din Franța; ea care, de altminteri, pornise în rândul întâi dintr'un fel de sentiment țărănesc, țărănul căruia nu-i place ca armatele cu caii lor să strice semănăturile. Prin urmare, era rezistența plugarului împotriva acelor cari calcă în picioare rodul muncii lui. Dar Anatole France spune, și cu foarte multă dreptate, că Ioana D'Arc a luptat contra adevăratelor interese ale poporului francez, fiindcă altfel Franța ar fi rămas stăpâna Angliei, dar în felul acesta, prin plecarea armatelor engleze din Franța, prin pierderea provinciilor gascone, canalul acesta, care nu însemna decât o linie de apă între două posesiuni ale aceleiași dinastii, normandă-angevină, canalul acesta a devenit într'adevăr un șanț separator.

Acela despre care v'am făgăduit să vă vorbesc se așează în acest mediu pe care îl crează Războiul de o sută de ani. Și dacă acest războiu ar fi avut caracterul acela național, care i se atribue de obicei, dacă ar fi fost într'adevăr un război de o sută de ani, care să fi durat din an în an, timp de un secol, dacă ar fi fost un plan, dacă s'ar fi urmărit o țintă, dacă ar fi fost o singură acțiune chibzuită, atunci un om cum a fost conetabilul Bertrand du Guesclin n'ar fi putut să se producă și să formeze un tip nou. Dar tocmai fiindcă Războiul de o sută de ani este ceea ce este, el nu putea să ridice la suprafață decât un om așa cum a fost acesta. Dacă fi observăm cariera, dacă în fiecare moment raportăm ceva din această carieră la mediul în mijlocul căruia se desvoltă, vom înțelege cât de puțin ne aparținem nouă și ce mult aparținem mediului, pe care uneori îl disprețuim. Bertrand du Guesclin este Breton și în afară de Prințul Negru, fiul lui Eduard al III-lea, care a fost un biruator, într'un anume moment, și în afară de regele Henric al V-lea, care a fost fără îndoială unul din cei mai mari luptători ai dinastiei engleze, în afară de aceștia doi, cari sunt de așezat în istorii de acestea regale și cronici, desigur că Bertrand du Guesclin este un tip caracteristic. Dar el *n'are nimic național într'însul*, nu are sentimentul francez pe care ați văzut că Ioana D'Arc îl are, numai în legătură cu o anumită clasă și cu aspirațiile acestei clase. Are tot așa de puțin sentiment francez, cât are sentiment spaniol o altă figură a evului mediu, care este Cid Campeador, pe care îl cunoaștem mai puțin din « Romancero » — cântecele epice spaniole — decât prin Corneille, care nu face altceva decât imită pe povestitorul spaniol care luase și subiectul și spiritul dela aceste « Romancero ». Cidul, al cărui nume nu înseamnă decât « senior », în limba arabă, Cidul era socotit de poporul spaniol, pe vremea aceea, ca reprezentând o operă de întărire împotriva Arabilor. De fapt însă nu era așa: uneori Cidul a servit pe Arabi împotriva regelui de Castilia; când se supăra, trecea la inamic și de acolo se întorcea înapoi la acela care era numai foarte aproximativ regele său, pentrucă regalitatea nu avea caracterul de mai târziu. Gândiți-vă d-voastră că și Le grand Condé într'un moment a trecut de partea regelui Spaniei, și aceasta în prima jumătate a secolului al XVII-lea, nu în evul mediu. Du Guesclin este un Breton ca făptură, ca temperament, un Breton izolat, așa cum este țara sa, rasa sa. Știți, Bretania, ducatul acesta de Bretania, s'a păstrat până la căsătoria Anei de Bretania cu Carol al VIII-lea și, după el, cu Ludovic al XII-lea, prin urmare până la începutul

secolului al XVI-lea și Bretania s'a socotit ca într'adevăr legată de Franța numai atunci când fata, născută din a doua căsătorie, a Anei de Bretania, o mică princesă bătrână și șchioapă, când fata aceasta, Claude, s'a măritat cu Francisc I-iu și deci urmașii lui Francisc I-iu au fost și continuatorii ducilor de Bretania de odinioară.

Noi avem a face cu omul unui anume ținut, care este și omul unei anume rase, omul unei tradiții milenare. Când într'un moment s'a luat o măsură împotriva ducelui Ioan de Bretania, urmașul acelui duce de Bretania pe care la începutul carierei sale l-a servit Du Guesclin, — era lupta între Jean de Montfort și Charles de Blois, cari amândoi erau concurenți la moștenirea ducatului de Bretania și cele dintâi arme le-a făcut Du Guesclin acolo la dânsul, nu pentru lupta dintre coroana franceză și cea bretonă, ci pentru lupta dintre doi concurenți la această coroană mică a Bretoniei, — când s'a dat o lovitură Bretoniei, atunci seniorii bretoni au ieșit de sub steagurile Franței ca protestare și Du Guesclin a făcut tot așa, refuzând să servească mai departe pe rege.

Să se mai adauge încă un lucru, care și acesta trebuie știut și subliniat foarte apăsător ca să-l înțelegem pe dânsul. Evident că războiul acesta a fost un proces cu armele, în deosebire de vechile procese, ca acela prin care Ioan-fără-de-țară a pierdut Normandia, și care se pierdeau fără să fie nevoie să se întrebuițeze armele. Dacă voiți, era un duel între regele Franței și regele Angliei. Dumnezeu trebuia să hotărască pentru victorie; nu era niciun fel de dușmănie, de ură, între o tabără și altă tabără. Regele Ioan-cel-Bun, — care « bun » nu înseamnă bunătate, ci înseamnă că era un bun cavaler, un loial cavaler, un om care își ținea cuvântul, care își risca viața pentru cauza pe care o servea, — Ioan-cel-Bun, când a fost prins în bătălia dela Poitiers, s'a dus la Londra și a fost ținut acolo în condițiile cele mai onorabile. Era vorba să se încheie un tratat între regele Franței și regele Angliei, și tratatul s'a făcut, totuși reprezentanții deosebitelor clase ale regatului, care se adunau pentru a hotărî în chestiuni politice și de subsidii, n'au vrut să primească pacea dela Brétigny și atunci Ioan-cel-Bun a rămas de bună voie în captivitate, în care a și murit, și ducele de Normandia, fiul său, viitorul Carol al V-lea, a rămas să guverneze regatul.

Războiul fusese pornit, prin urmare, pentru niște drepturi, care nu puteau să treacă înaintea unui tribunal de pe pământ și trecea cauza, prin luptă, înaintea tribunalului suprem al lui Dumnezeu. Inșă luptătorii, și mai ales cei francezi, — fiindcă regele Angliei avea

Fig. 15. — Bertrand du Guesclin (după statuia funerară; sec. al XIV-lea, Saint-Denis).

arcașii lui de origină rurală, cari erau astfel începutul infanteriei moderne, și cari reprezentau o altă armată decât cavaleria, dar în Franța nu exista așa ceva; abia mai târziu au început să se creeze Companiile de ordonanțe, așa numiții « franc-archers », cari nu plăteau contribuții și cari nu sunt decât imitația arcașilor genovezi, pe cari regii Franței îi întrebuițau înainte de aceasta ca să aibă oameni cu arce, pentru a sta în fața arcașilor englezi, — cavaleria, care reprezintă o întreagă armată franceză, care nu era amestecată cu elemente rurale de infanterie, s'a îndulcit la război. Lor le era absolut indiferent dacă biruie regele din Londra sau dacă biruie regele din Paris, care Paris, de altminteri, foarte multă vreme a avut sentimentele engleze cele mai pronunțate și toată Burgundia a fost pentru Englezi. Ducii de Burgundia, deși se coborau dintr'un fiu al lui Ioan-cel-Bun, au rămas strâns legați de Anglia, iar cronicarul Războiului de o sută de ani, cronicarul francez Froissart a stat o bucată de vreme din viața lui în Anglia, cu atât mai mult cu cât regina Angliei era din Țările-de-Jos și el era în acelaș timp și un băiat sentimental, și pentru frumoasa tânără regină a Angliei ar fi sacrificat el multe legături de dincolo, din Franța. Nu era cineva rău patriot prin faptul că striga: « trăiască Henric al V-lea, rege al Franței și Angliei! », sau că se ținea de copilul lui Henric al V-lea în loc să se țină de Carol al VII-lea, fiul unui rege nebun și al unei femei fără niciun fel de socoteală și scrintită, pe care l-a înviat pușintel legenda Ioanei D'Arc. Un om slab de picioare, care a murit bănuind că este otrăvit: ca să combată otrava s'a hotărât să nu mănânce nimic și atunci a murit. Altfel de rege era Henric al VI-lea și altfel era acest Dauphin, pe care Ioana D'Arc l-a adus să-l încoroneze după vechea tradiție în care depe vremuri era cuprins tot roștul regatului francez.

Lor le plăcea războiul, doreau să nu se mântue, erau încântați că ține. Ei vedeau lupta din fiecare zi ca întâlnirea în fiecare zi a unui grup de luptători sub un steag, cu alt grup de luptători, sub alt steag. Ei se rugau lui Dumnezeu ca această situație, așa de plină de distracții, să nu se mai isprăvească niciodată. Inșă într'un târziu, din partea regelui Angliei, din partea lui Henric al IV-lea și a lui Henric al V-lea s'a adaus un sentiment mai înalt; aceștia, nu numai că aveau cunoștințe de drept, dar misticismul Ioanei D'Arc se întâlnește și de partea cealaltă. Și atunci Henric al V-lea pornea la războiu în credința că sfinții protectori ai Angliei îi cer această luptă pentru drept și că aceștia sunt totdeauna lângă dânsul și-l povă-

țuesc să meargă înainte, fiindcă întreg Olimpul creștin stă la spațele acestei lupte.

Insă foarte multă vreme înainte de acest început al secolului al XV-lea este *marea petrecere a timpului războiului*, acest război în mai multe etape, care se poate strânge sub două perioade. Așa îl înțelege, războiul, și Bertrand du Guesclin.

Intr'un anume moment regele îi cere să scoată din țară, nu pe soldații străini, ci pe proprii săi soldați de care nu știa cum să scape, așa numitele *grandes compagnies*, pentru că pe vremea aceea erau oameni cari se așezau în orice țară; se strângeau luptătorii în jurul lor, unii se încâierau, lucrau pe seamă proprie, aveau și pierderile luptei și toate avantajile care puteau să rezulte din pradă.

De exemplu, în Italia nu era un singur om care să nu se cutremure când auzea numele lui Giovanni Acuto, — s'ar zice că este vorba de un Italian, dar îl chema Hawkwood, — un Englez, al cărui nume s'a popularizat în Italia, unde a jucat un rol foarte mare.

Aceste *grandes campagnies*, dacă erau cerute în cutare țară, se duceau acolo.

În Spania, în acel timp luptau Englezii, fiindcă era o legătură între regalitatea castiliană și între regalitatea engleză, legătură de familie, dar în acelaș timp erau legături mult mai vechi și mai strânse între regalitatea franceză și regalitatea aceasta de Castilia. Mama lui Ludovic al IX-lea era Blanca de Castilia. Cum astăzi se bat anume țări europene pe socoteala Spaniolilor, ceva asemănător se petrecea pe vremea aceea și cum astăzi sunt două partide înverșunate, unul împotriva celuilalt, tot așa erau doi frați cari se luptau pentru tron: era Petru-cel-Crud și Henric de Transamare, cari au mers până a-și înfige arma unul în trupul celuilalt.

Și atunci Bertrand du Guesclin, dacă a văzut că nu are de lucru în Franța, s'a dus să lucreze în Anglia. Acum, și în Franța fusese prins cândva, într'o bătălie, plătise și îi dăduseră drumul. A fi cineva prins, a ieși din captivitate prin suma pe care o aduna, a petrece împreună după ce s'a vărsat partea de răscumpărare, pe seama chiar al acestui preț de răscumpărare, așa încât acel care se răscumpăraseră mânca banii lui împreună cu cel care îl prinsese, acestea erau lucruri obișnuite, se făceau cu o foarte mare politețe. Când s'a dus în Spania întâi a fost învins și prins, apoi i-au dat drumul și la rândul lui i-a bătut pe ceilalți.

Se găsea în toate lucrurile acestea o foarte mare plăcere, și toți le admirau. Ceea ce căutăm noi astăzi la cinematograf aici, se găsea

acolo în realitatea lucrurilor; era un public încântat să vadă așa ceva. O armată învinsă nu însemna nicio durere pentru societatea căreia îi aparținea această armată. Știți când erau bucueroși? Când atitudinea era frumoasă. Da, cutare a biruit ca un mojiç, dar ce bine îmi sta mie, în momentul când am fost învins și prins, ce figură bună făceam! A face « bună figură » cavaleriească, acesta este lucrul de căpetenie și, în afară de aceasta, a întrebuiința câștigul din luptă pentru micile avantagii ale vieții. Du Guesclin ar fi putut continua pe orice câmpie de luptă: îi era tot una. A trecut, este adevărat, și într'un cânt epic francez, care s'a citat foarte multă vreme.

Francezii și l-au adoptat, conștiința franceză a Francezului de-mai târziu l-a adoptat, dar el n'a adoptat niciodată ideile franceze. Și de altminteri, cum el nu avea legăturile acestea cu națiunea franceză și regele de atunci, Carol al V-lea, nu și-a simțit niciodată datoria să conducă o armată, fiind un om de o sănătate slabă, care a trăit destul de mult dar n'a ieșit din palatul lui, războiul nu-l privea pe dânsul, ci pe Bertrand, acela era însărcinatul de afaceri al regatului francez pentru continuarea procesului, cu armele în mână, între el și vărul său din Anglia, cu care nu era supărat deloc; relațiile rămăneau cele mai bune și nimeni nu l-a putut clinti pe Carol al V-lea din palatul lui.

Carol al VI-lea, care dela o bucată de vreme a fost nebun, nici el n'a comandat vreo armată franceză.

Eduard al III-lea și Henric al IV-lea și Henric al V-lea comandau armatele, și în războaiele civile din Anglia și Henric al VI-lea a comandat armata, toți regii aceștia englezi până la Henric al VIII-lea, ale cărui aplecări în ordinea conjugală și numărul de femei pe care le-a lăsat, — pe unele le-a trimis la eșafod sau le-a gătit, — toate ocupațiile acestea, care bănuesc că trebuie să fie destul de absorbante, l-au împiedecat de a conduce o armată.

Dar toți ceilalți regi englezi se bat. Regii francezi nu se bat.

Carol al VI-lea a fost odată în primejdie de moarte, dar la un bal. Era un bal mascat și se îmbrăcaseră cu un fel de costum vătuit, acoperit cu tot felul de substanțe inflamabile, ținând torțe în mâni și apropiindu-se torțele acestea de haine, hainele au luat foc. Și el a înebunit din cauza unui sunet de arme. Intr'o pădure, el era numai cu ai lui și cum îi intrase în cap că vor să-l omoare, când s'au ciocnit două arme la spatele lui, a socotit că acesta este momentul să-și piardă mințile, dar nu ca ostaș.

De fapt, Franța trebuia s'o apere țărâna aceea care răsare dela Domremy și fiindcă era curentul mistic, dar și fiindcă nu era alt-cineva să îndeplinească acest rol.

Iată unde se ajunge cu tipul războinic. Tipul războinic, de data aceasta, se întrupează într'o femeie care are viziuni, care este stăpânită de o nobilă manie liberatoare, care se crede sub influența puterilor cerești și îndeplinește o misiune care îi este încredințată ei. Nu are Franța un alt războinic, în adevăratul înțeles al cuvântului, decât pe dânsa; toți ceilalți sunt oameni cari fac *sportul războinic*. Evident că atunci când lupta ajunge să fie la un popor un sport, aceasta este una din cele mai teribile nenorociri.

După ce am văzut ce înseamnă un luptător din această vreme, facem iarăși o mare săritură în timp, și ajungem la cineva pe care, ca Români îl cunoaștem foarte bine, fiindcă el a stat în fața celui mai viteaz dintre Domnii români, care Domn român nu este un războinic de vocație, ci un admirabil instinct îl face într'un anume moment să dovedească însușiri militare la care nu s'a gândit niciodată.

Mihai Viteazul nu s'a născut pentru a fi un viteaz; lui i s'a impus într'un moment sarcina aceasta de apărare a țării și a văzut înainte idealul care înviase prin Alexandru, prin cărțile populare despre Alexandru Machedon, dar adversarul lui, acela este un soldat care dela început a fost soldat și care se coboară din soldați, Gheorghe Basta.

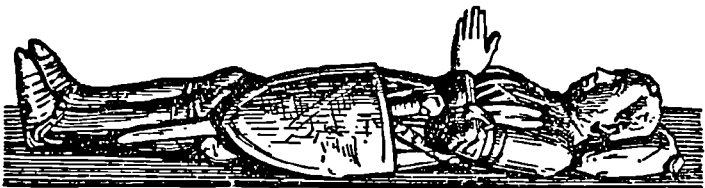

Fig. 16. — Statuia funerară a lui Du Guesclin (sec. al XIV-lea, Saint-Denis).

IX

GHEORGHE BASTA

Tipul pe care vreau să vi-l prezint astăzi este cu totul deosebit de acel reprezentant desăvârșit al evului mediu, pe care l-ați văzut în lecția trecută și pe care, acum un secol și jumătate, l-au putut vedea profanatorii mormintelor dela Saint-Denis, unde se îngropau regii Franței și unde era îngropat și Du Guesclin.

Dar omul de care este vorba acum nu s'a înscris în nobile și deși a avut situație foarte înaltă și a terminat înconjurat de cele mai mari onoruri din partea Habsburgilor, pe cari i-a servit și al căror instrument a fost într'un anumit moment, Gheorghe Basta reprezintă în fizionomia lui o formă cu totul deosebită în viața societăților europene, în viața lor publică și morală și tot așa și în ceea ce privește organizarea militară.

Dacă l-ar fi întrebat cineva pe Du Guesclin ce știe în ce privește războaiele antichității, n'ar fi putut da niciun răspuns. O fi știut să cetească, să iscălească, dar cunoștințele lui nu mergeau mult mai departe decât aceste elemente indispensabile pentru un om care trăiește într'o astfel de societate și îndeplinește astfel de rol.

În epoca lui Carol al V-lea însă antichitatea începe să fie cunoscută: este un fel de Pre-Renaștere, un fel de pregătire a Renașterii. Pe când Renașterea cealaltă este înainte de toate un fenomen italian, aceasta se petrece în Franța secolului al XIV-lea.

Acolo, pe vremea lui Carol al V-lea, se adunau biblioteci, se împodobeau frumos cărțile, se cetea în latinește, — în grecește era să se cetească mai târziu. Pe lângă aceasta, pentru ca la îndemâna oricui să fie cugetarea oamenilor antichității și pentru ca să aibă și oarecari noțiuni de forma superioară în care își îmbrăcau scrierile, începuse o operă de traducere, și atunci s'au tradus și «Economiile» lui Aristotel de Nicole Oresme, s'a tradus și din Tit-Liviu și din Valeriu Maxim, cu privire la anumite personalități și anumite elemente din viața acestor personalități, care sunt adunate din mai multe izvoare.

Dar fără îndoială că nici în politică, nici în război, în acest secol al XIV-lea nu pătrundea nimic din cugetarea antichității. Antichitatea

era un obiect de curiozitate, ceva cu care te puteai lăuda atunci când întâmplarea sau sforțările îți permiteau să cunoști ceva dintr'însa.

În secolul al XV-lea a fost altceva. În acest secol al XV-lea s'a cetit foarte mult în Italia, care n'a făcut decât să imite literatura clasică. Ceva de felul acesta a trecut și în Franța, unde nu se poate zice că era același lucru ca la Italiani, unde toată lumea era pătrunsă de iubire pentru antichitate și toată societatea se transforma după normele antice.

Dacă ia cineva nu numai cutare scriitor, care introduce cuvinte din latinește cari nu se vor păstra, cuvinte cari erau cu totul nepotrivite cu spiritul limbii și cari prin urmare s'au dus, întâlnește cineva însăși gândirea politică a antichității în această vreme.

De exemplu, puțintel înainte de momentul când în Florența scria Machiavel, care face considerațiile lui cu privire la «Decadele» lui Tit-Liviu și face un fel de tip de Prinț, care poate să se impule și să câștige biruința împotriva oricui, să-și creeze o stăpânire și s'o apere împotriva oricărui dușman, în vestita lui carte: « Il principe », care nu înseamnă o recomandăție morală, — în această carte el spune: cine nu este așa, nu reușește; e liber să primească cineva a nu reuși, fiind om de treabă, sau să adopte această metodă, care până atunci s'a dovedit folositoare, — pe vremea aceasta în Franța scrie, după Froissard, care umblă numai după aventuri, care se încântă de dânsule, care este marele romancier al timpului, după dânsul scrie Philippe de Commines, care împarte critica sau lauda după cum cineva se ține de principiile antichității, și face o teorie cu privire la națiune și rege, că regele trebuie să se supună voinței națiunii, întocmai așa cum anumiți declamatori filosofici prezintau lucrurile în antichitate.

Dar pentru moment acestea sunt teorii care rămân în cărți și dacă Ludovic al XI-lea a ajuns, ajutat de un noroc extraordinar, să cucerească toată Franța, pentru că adversarii lui au murit atunci când îi trebuia lui, dacă Ludovic al XI-lea a ajuns acolo, nu este pentru că s'a inspirat din aceste principii ale antichității; lectura lui trebuie să fi fost destul de restrânsă, deși acum în urmă am văzut o scrisoare a lui Ludovic al XI-lea, care în ceea ce privește ortografia și stilul îi face mare onoare.

Antichitatea aceasta, care fusese un obiect de curiozitate în secolul al XIV-lea, care fusese, — și mă gândesc înainte de toate la Franța, — fusese în secolul al XV-lea cetită în original și trecută în teorie politică, ceea ce nu era cazul înainte, antichitatea aceasta este hrana

de toate zilele a oamenilor din secolul al XVI-lea. Oamenii din secolul al XVI-lea fac lucruri științifice; se gândesc întâi asupra lor, caută model, se inspiră din acel model și caută ca acel model să fie în realitate, ceea ce era pentru Machiavel o experiență umană pe care o prezintă și pe care poate conștiința lui o desaproba. Aceasta formează însăși esența sufletească a oamenilor din secolul al XVI-lea. Acest secol al XVI-lea minte și înșală și cel care știe să întrebuițeze aceste mijloace cu mai multă răbdare și cu mai multă finețe acela este socotit ca mai corespunzător menirii lui politice și situației lui în viața politică. Nu este o epocă de chinuri de conștiință, de muștrare de cuget; nimeni nu caută să semene cu eroii din vremea lui Plutarh, cari și aceștia, dacă se uită cineva mai bine la dânșii, și aceștia deseori au întrebuițat ceea ce mai târziu va forma o teorie pentru scriitorul florentin Machiavel.

Este o epocă pe care noi o condamnăm. Cât de largă ar fi judecata noastră în ce privește unele slăbiciuni morale, cât de mult am fi dispuși să întrebuițăm criteriul istoric, să nu ne ținem la unele adevăruri absolute, care, ori de ținem seama de dânsele ori de nu, ele există și se răzbuună împotriva acelor cari lucrează împotriva lor, cu toate acestea nu se poate împiedeca cineva să aibă un sentiment de profund desgust. Oamenii din această vreme nu aparțin încă trecutului; ei se mențin cu apucăturile de odinioară în anumită perioadă din viața lor și în unele împrejurări, dar chiar și aceștia, dacă îi cercetează cineva în alte împrejurări și alte momente, vede imediat cum a pătruns spiritul timpului. Iată un caz: cazul lui Francisc I-iu, care a avut multe păcate în viață și a murit de pe urma lor.

Dar în afară de aceasta, Francisc I-iu, un om de o talie înaltă, foarte viguros, foarte frumos, foarte sprinten, excelent cavaler, gata totdeauna să se pună în fruntea trupelor sale, să primească o înfrângere așa cum a primit-o înaintașul lui, Ioan-cel-Bun, bunul cavaler dela Poitiers, în cea mai mare parte din viața și acțiunile lui face impresia cuiva care aparține altei epoci. Nu se simte nicio influență a acelei părți din antichitate, care nu este virtute, acea virtute, în italianește «virtù», care nu înseamnă altceva decât colecția tuturor mijloacelor prin care poate cineva să reușească. «Virtù» este făcută înainte de toate dintr'o mare inteligență, dibăcie și tot ce trebuie ca lipsă de scrupule, pentru ca omul să treacă puntea.

Când a fost învins în lupta dela Pavia, ați cetit scrisoarea, așa de răspândită în toate cărțile de istorie, în care a anunțat mamei, care

îl crescuse în tradiția italiană, Luisei de Savoia: « Tout est perdu, fors l'honneur ! ».

Până aici avem a face cu perfectul cavalier. Însă iată ce se întâmplă cu el: prins la Pavia, a fost îmbarcat pe un vas cu toate onorurile, trimis în Spania și așezat în castelul dela Madrid. Din cauza aceasta el și-a făcut la Paris un mic castel care poartă numele de Madrid, una din cele mai frumoase case ale Renașterii.

În lipsa lui s'a încheiat un tratat cu adversarul său, Carol al V-lea, care îl prinsese, tratat asemănător cu tratatul lui Ioan-cel-Bun, după bătălia dela Poitiers și prin acest tratat își ceda drepturile lui asupra unei provincii lui Carol al V-lea, urmașul lui Carol Cutezătorul, ducele Burgundiei, a cărui personalitate politică este mult mai mult franceză; deși era rege în Spania, tradiția politicii lui era mai mult burgundă, prin urmare franceză.

Cum s'a încheiat în secolul al XIV-lea un tratat cu părăsirea unor provincii, așa se face și acum, dar este o deosebire: când Statele regatului francez n'au primit tratatul dela Brétigny, ați văzut că Ioan-cel-Bun a rămas în închisoare, de unde n'a ieșit până la moarte, pe când Francisc I-iu a iscălit, i s'a dat drumul, s'a întors acasă și n'a cedat nimic.

Vedeți, ni se strică puțințel figura unitară, de caracter medieval, cavaleresc, de mare cuceritor în căutare de aventură a lui Francisc I-iu.

În ce privește Carol al V-lea, el a întrebuințat în largă măsură mijloacele ce i se păreau că ies din cetirea antichității clasice. Au fost condamnări la moarte în Spania, în Castilia, după răscoala așa numiților « comuneros », — nu știu ce le-a făgăduit, dar multe capete au căzut, — pe urmă coroana imperială a fost câștigată. Fiecare dintre concurenți plătea: a plătit și regele Franței și Carol de Castilia și de Aragon, pe vremea aceea mai mult de Aragon decât de Castilia, pentru că n'a fost rege singur în Castilia, decât când a murit mama lui, Ioana Nebuna, pentru că murise tatăl ei, soțul vestitei regine Isabela. Prin urmare Imperiul acesta nu l-a câștigat prin însușirile lui personale sau prin cine știe ce propagandă ideologică. În Imperiu s'a înțeles uneori cu protestanții, alte ori nu s'a înțeles, uneori a izbutit să-i întrebuințeze, alte ori i-au scăpat de sub mână. Când a fost să se manifeste ca Împărat, n'a făcut-o. El nici nu avea o capitală, — aceasta era și în esența acestui Imperiu german, — nu avea o capitală a lui acolo, nu avea o Curte, nu erau ceremonii imperiale. Nu era ca în Franța, unde totul era în legătură cu

regele: regele dispunea de toate veniturile țării, regele putea să facă și cu orice avere și cu orice persoană ce-i plăcea lui. Nu avea tezaurul lui; împrumuta dela vestiții bancheri din Augsburg, cari au luat anumite înscrisuri ale lui și, aprinzându-le, au dat lumină odăilor. Nu avea o armată a lui; era silit să întrebuințeze trupe spaniole.

Când s'a produs ridicarea pretendenților împotriva lui, și Mauriciu de Saxonia nu era lângă dânsul, el a fugit în Tirol.

Acesta nu este un Suveran din evul mediu.

Intre Ioan-cel-Bun și între Regele Ioan al Boemiei, care era orb și în bătălia dela Crécy a pus să-i legé calul lui de calul unuia care vedea și a murit astfel, luptând alături de prieteni, de rude și de suzeranul lui, cu totul altfel este Carol al V-lea! Carol al V-lea, în împărțirea țărilor sale lasă Germania lui Ferdinand și lasă Spania, cu posesiunile italiene și cu descoperirea de dincolo de Ocean, fiului său Filip al II-lea, un om foarte rece, foarte ascuțit, aspru catolic, căutând să aducă toată lumea la catolicism, și urmărind pe baza catolicismului stăpânirea lumii întregi. El a luat în căsătorie pe urîta regină a Angliei, Maria. Amândoi sunt socotiți regi ai Angliei, dar el stătea în Spania și ea stătea în Anglia. Inșă acest reprezentant al credinței vechi, acest urmăritor de stăpânire universală, este capabil să întrebuințeze oriunde merge acțiunea lui de rege foarte muncitor, primind raporturi necontenit, trimițând din Escorialul acesta, bătut de tunuri acum, trimițând în fiecare moment ștafetele lui, care mergeau până în părțile noastre. Pe atunci erau trupe spaniole în Ardeal, trupele lui Castaldo, generalul lui Ferdinand, care căuta să păstreze numai Ardealul, dar așeza pretendenți ai regelui și în Muntenia și în Moldova, pe cari nu i-a putut menține. Regele acesta nu avea niciun fel de scrupul și cei cari îl înconjurau tot așa.

Politica pe care a urmat-o el în Țările-de-Jos a dus la răscoala acestor posesiuni ale Casei de Burgundia, care pe urmă s'au împărțit în două: pe de o parte au fost provinciile olandeze, care, acestea, rămânând în erezia calvină, au ajuns să formeze un Stat care a fost recunoscut numai la 1648, — Olanda este numai de atunci, — pe când părțile din Apus, care au fost aduse cu sila la catolicism, acestea au rămas în stăpânirea Habsburgilor din Austria și mai târziu, trecând prin Revoluția franceză, reunite din nou cu Olanda prin Tratatul dela Viena, au ajuns să fie, la 1830, Belgia de astăzi.

Olanda este din 1648 de drept public. Noi suntem printre cei vechi ai Europei față de astfel de State.

Ei bine, în Țările-de-Jos ca să se ajungă la acest rezultat, mărginirea înstrăinării de catolicism până la granițele dintre actuala Olandă și Belgia, pentru aceasta s'au întrebuițat mijloacele cele mai crude. Atunci seniorii cari stăteau în fruntea mândrei nobilimi din aceste locuri, un Egmont și un Horn, cari au intrat în poezia lui Goethe și în expunerea poetică a lui Schiller, aceștia s'au suit pe eșafod. Atunci era ducele de Alba, a cărui casă a fost distrusă acum, în luptele ce s'au dat în Spania. Eu am văzut casa ducelui de Alba și între tablourile lui era și unul, strălucit, care-l reprezintă pe dânsul: figura aceea prelungă, osoasă, palidă, vârfurile acelea de barbă albă. Ducele de Alba, cu tribunalul lui de sânge, cu călăii cari așteptau condamnații la moarte ca să le zboare capetele, acesta înseamnă fără îndoială unul din momentele cele mai urfite caracteristice ale secolului al XVI-lea.

Acolo s'a format Gheorghe Basta, acela care a înșelat pe Mihai Viteazul, care a fost înșelat și el de Mihai Viteazul și nu se poate ca însuși Mihai Viteazul să scape de acest spirit al vremii, care pătrunsese și în Orient, la Constantinopol, unde a trăit o parte din viața lui, care pătrundea prin Ardeal, și ajungea să stăpânească și țările noastre, unde fusese un om al Renașterii, umblând și el pe o lungă cale de trădare, ca Despot-Vodă.

Dar Gheorghe Basta, Albanez de origine, *s'a format după practicile acestea occidentale, pe care le-a reprezentat în regiunile noastre într'o formă cu totul caracteristică.* El a făcut o politică de înșelare, de trădare, a pândit pe Mihai, l-a părțit în toate părțile, dar s'a sărutat cu dânsul atunci când după Mirăslău și după pierderea campaniei contra Polonilor în Țara Românească, Mihai Viteazul s'a dus la Praga, la Viena și când contra lui Sigismund Bátorhory, în așteptarea răzbunării dela Gorăslău, i s'a cerut lui Mihai să comande împreună cu Basta, fără să se fixeze rolul unuia și altuia, ceea ce însemna discreditul pregătit anume de Habsburgi. I s'au pus la dispoziție mercenari, cari nu-l puteau nici apăra nici răzbuna, și la început au trebuit să se îmbrățișeze, fără să se înșele contemporanii în ceea ce privește sinceritatea lui Basta, pe când firea violentă, aplecată spre uitare, a lui Mihai Viteazul a crezut că a descoperit în dușmanul lui de odinioară un bun tovarăș pentru o campanie menită să-l răzbune împotriva necredinței nobililor din Ardeal, ridicăți împotriva lui.

Basta a intrat încă de tânăr în serviciul lui Filip al II-lea și cum era un om foarte priceput și un om învățat, care a scris și două cărți:

Fig. 17. Mihai Viteazul la Curtea lui Rudolf al II-lea (după tabloul lui Franz Francken II, «Cresus arătându și bogățiile lui Solon», copie dela Roma, Galeria Corsini).

una despre cavaleria ușoară și alta despre: « Il maestro de campo », el a înaintat foarte repede și s'a luptat ani de zile în Țările-de-Jos. Tot ce a făcut el în cursul vieții lui nu este decât *transpunerea în realitatea contemporană a poveștelor luate din antichitate*. Toți făceau așa. Mihai Viteazul n'a făcut așa și pentru aceasta a pierdut bătălia dela Mirăslău, pentrucă nu avea experiența lui Basta, experiența aceasta care se poate rezuma în: a-și păstra cineva sângele rece și a nu se supăra deloc. Bătălia dela Mirăslău a fost pierdută pentrucă Mihai Viteazul a crezut că retragerea lui Basta este adevărată și a strigat: « Fuge câinele de Italian ! » și s'a aruncat asupra unui om care aștepta numai atât ca să-l înlătore și să-i distrugă armata.

Dar ca dânsul sunt toți și dacă ia cineva o istorie a luptelor din Țările-de-Jos, o să găsească o mulțime de exemplare de generali de aceștia, cari n'au nicio credință: servesc când pe unul, când pe altul. Au fost Francezi cari au servit pe Turci, și au făcut carieră acolo. Și dacă citește cineva istoricii luptelor din Țările-de-Jos, vede că lucrurile acestea sunt judecate din acest punct de vedere, al unei perfecte tehnice militare și a unei desăvârșite indiferențe morale, care întrebunțează orice mijloc pentru a ajunge la țintă.

Mihai Viteazul nu știa aceste lucruri. El își închipuia că dibăcia lui bizantină este tot ce poate fi mai rafinat, și ajunge să se supere odată pentru a striga cum a strigat: « Rudolf, și verii, și frații lui nu sunt decât Sași fără omenie ! », și altă dată: « Dacă o să continue așa, se va vedea unde o să ajungă Praga și Viena ! ». Basta n'ar fi desvăluit niciodată ceea ce este în fundul sufletului său. El a venit după ce făcuse o frumoasă carieră la Filip al II-lea, a venit în părțile răsăritene, doi ani după biruința lui Mihai Viteazul la Călugăreni. Indată după aceasta, cum în Ardeal se retrăsese Sigismund Báthory și retragerea se făcuse în folosul fratelui Împăratului Rudolf, arhiducele Maximilian, care fusese ales rege în Polonia și nu se putuse impune acolo, — s'a impus Sigismund de Suedia, — a încheiat, iar potrivit cu morala timpului, tranzacția dela Bedzin, ca să nu ajungă prizonier al Poloniei, dar de a doua zi a întrebunțat toate mijloacele pentru a căpăta Polonia, și-l îndemna pe Mihai Viteazul în sensul acesta. Era vorba ca arhiducele Maximilian să vie în Ardeal, dar el nu era om de voință, și atunci trebuia să fie tutore Basta. Acesta era planul, însă Sigismund a revenit, a înlăturat pe reprezentanții Împăratului și din nou hotărîrea să plece a căzut pe tânărul lui văr din Polonia, pe cardinalul Andrei, care, acesta, s'a instalat acolo

împotriva dreptului lui Maximilian. Pentru Habsburgi chestiunea era aceasta: cât mai repede afară cu Andrei, fiindcă Andrei, în loc să urmeze politica de cruciată a lui Sigismund, intrase imediat în negociații cu Turcii, cari erau amicii Polonilor, și el, venind din Polonia, nu făcea decât să continue în Ardeal politica tradițională a regatului polon, iar Basta stătea sus, în Ungaria superioară, gata să cadă asupra Ardealului. Mihai Viteazul trebuia să ajute și desigur că Basta înțelegea lucrurile așa: el să pornească acțiunea, el să cucerească Ardealul, să se instaleze ca guvernator al Ardealului, el să țină locul arhiducelui, care nu se grăbea să vină, iar « Valahul » — cum i se zicea — să facă o diversiune acolo în Carpați, pentru ca pe urmă să i se dea o recompensă oarecare, să-l trimită înapoi acasă să lupte împotriva Turcilor, ajutând la cucerirea Ardealului și la cruciata începută de multă vreme împotriva Turcilor.

Din anumite motive, lipsa de bani, insuficiența trupelor, spiritul acesta coreligionar al oamenilor cari învață arta în cărți și cari înțeleg să meargă la sigur, Basta nu riscă.

Mihai Viteazul era îndreptat întreg către risc. Primejdia, riscul, îl atrăgeau, pe când toate acestea i se păreau mare păcat eruditului general care era Basta.

A intrat Mihai și a luat Ardealul. De aici ura cumplită a lui Basta, căruia Ardealul îi scăpa din mână, de aici pârlile pe care neconținut le-a strecurat, prin agenți cari erau exact ca și dânsul, crescuți în aceeași școală, cu aceeași deprindere de a minți și aceeași ușurință de a intriga. De aceea denunțările acestea neconținute la Praga și Viena, de aceea lipsa de bani pentru Mihai, de aceea Mihai lăsat să facă, numai cu mijloacele sale, o politică pe propria sa răspundere, în credința că va fi bătut în Moldova, — și l-ar fi amestecat ușor și bucuros într'un război cu Polonii, ca să-l înfunde acolo.

De altminteri, acolo era un om întru toate asemenea cu Basta, dar incapabil de a întrebuița neconținut minciuna și care s'ar fi dat înapoi înaintea unui act de trădare, figură cu mult mai nobilă decât aceea a Albanezului italianizat și grecizat: este vorba de Ioan Zamoyski, care a învățat la Padova, adânc cunoscător al cărților de tehnică militară din antichitate.

Mihai s'a găsit de două ori, el, cu spiritul lui oriental, medieval, cu dorința de a imita pe Alexandru-cel-Mare, s'a găsit înaintea acestei precise tehnice antice pe care au întrebuițat-o pe rând contra lui, odată, înaintea lui, Basta, a doua oară, înaintea lui, Zamoyski.

Din cauza aceasta a fost învins.

Răbdarea, calculul de fiecare clipă, meșteșugul de joc de șah al lui Zamoyski a câștigat victoria, în afară de faptul că, fără în-
doială, trupele de care dispunea cancelarul și hatmanul polon, erau
trupe cu mult mai pregătite, de multă vreme, în vederea unei cru-
ciate împotriva Turcilor, decât trupele de boieri, țărani, mercenari,
nu totdeauna sigure, toată adunătura aceasta, în mare parte neplă-
tită, de care dispunea Mihai. Mihai a căutat totdeauna o armată
și n'a putut-o găsi. El a fost un mare general *prin geniul lui in-*
stinctiv, care n'a avut nici sfătuitori și nici luptători sub steagurile
sale. Dar experiența aceasta îndoită nu i-a servit, pentru că one-
stitatea și generozitatea spiritului său îl făceau să creadă că
dacă a putut cineva să fie neloial față de dânsul, acesta este un
moment, o întâmplare, dar pe urmă, purtându-se cum se poartă
el, va izbuti să-l schimbe și pe adversarul său. De aceea a con-
simțit la enorma greșală pe care a făcut-o în momentul când i s'a
dat o armată de oameni cari nu erau ai lui și nu atârnav de dânsul,
nici măcar prin faptul că soldații erau ai lui, pentru că soldații erau
la Praga și Viena și, evident, nu se trimiteau în rândul întâi către
dânsul. A fost ușor să se câștige biruința copleșitoare contra lui
Sigismund, care a fost strivit, desființându-se armata lui. Mihai
voia să se întoarcă pe urmă în țară, ceea ce arată, nu că el pără-
sise drepturile pe care le câștigase asupra Ardealului, dar arată că
în momentul acesta el nu se prezinta ca rival, ca concurent al lui
Basta, în ceea ce privește luarea în stăpânire a Ardealului.

Era vechea noastră concepție: dacă este cineva în serviciul unui
Domn mai mare, ca Impăratul, Impăratul este marele judecător,
el va fi acela care într'un anume moment îi va recunoaște dreptatea;
acelaș Impărat care nu i-o recunoscuse înainte de Mirăslău, i-o va
recunoaște acum. Mihai a vrut să plece în jos și atunci Basta a făcut
ceea ce învățase în Țările-de-Jos ale ducelui de Alba: interpretarea
oricărui gest de surprindere ca un gest de rezistență, care ar da
dreptul ucigașilor, trimiși cu lecția învățată, de a-l arunca la pământ
din cea dintâi lovitură de halebardă.

Iată ce reprezintă un conducător de oaste din timpul lui Basta.
Dar pe urmă? Dibăcia aceasta învățată din cărți și experiența câști-
gată în Țările-de-Jos, aceea poate folosi în altă lume decât în lumea
de dibăcie asiatică a nobilimei unghrești, care până în timpurile
noastre a continnat tradițiile din epoca nobiliară, așa încât împo-
triva înșelătoriei au fost oameni cari erau în stare să înșele cu

mult mai bine decât dânsul, și într'un moment Basta a pierdut Ardealul; l-au luat și l-au dat afară din provincia aceasta. Vă puteți închipui că o astfel de ispravă, după ce el înțelesese să pecetluiască printr'un congres succesul lui, distruge un om și ultimele zile ale lui Basta, întrebuințat în servicii secundare în Apus, au fost fără îndoială o pedeapsă.

După ce am văzut generalul care lucrează pe baza exemplelor antice, în serviciul unui rege care nu luptă, fiindcă niciodată Filip al II-lea nu s'a suit călare să conducă armatele sale și Rudolf al II-lea împungea prin perdele pe dușmanul lui închipuit, — nu este imposibil ca această apucătură a lui Rudolf al II-lea să fie în relație cu scena din «Hamlet», — și Basta, ca în general conducătorii de oaste din această vreme, lucrează personal ca un tehnician, chemat cum se cheamă un chirurg să facă o operație, veți vedea cum îndată după aceasta vine altceva. Vine o regalitate mândră, căreia îi place prestigiul militar, care și când întrebuințează pe cineva, înțelege ca pe omul acesta să-l țină în mână, dar care preferă ceea ce a făcut și Ludovic al XV-lea în tinerețea lui, ceea ce a făcut în anume moment și Ludovic al XIV-lea, preferă ca ea, regalitatea, să apară din nou pe câmpul de luptă, pentru ca gloria marelui cuceritor să fie gloria monarhului. De aceea pentru secolul al XVII-lea, vom recurge la personalitatea cea mai nobilă din această vreme, care este a lui Gustav-Adolf, regele Suediei.

Va rămâne să vedem, trecând peste secolul al XVIII-lea, războiul din afară, când ofițerii de o parte și de cealaltă se învață care să tragă întâi, vom ajunge la oamenii ridicați de jos, care în cei dintâi ani ai Revoluției franceze au creat alt tip de război.

Fig. 18. — Gheorghe Basta (după o medalie comemorativă. Muzeul național maghiar).

X

GUSTAV-ADOLF

Ați văzut în lecția trecută războinicul științific, războinicul de teorie, care s'a format prin lectura lui, nu prin școală, fiindcă școală de război nu exista. În tot trecutul omenirii există numai o încercare de a face școală de război, a lui Alexandru-cel-Mare, care nu era făcută din punct de vedere al învățăturii, cât din alt punct de vedere: ca să se întâlnească ostașii din toate națiunile și în felul acesta să se creeze aceeași rasă comună, de același fel de cultură, care mai târziu a susținut acea civilizație așa de impunătoare, mai impunătoare decât civilizația armonioasă a elenismului, care a trecut pe urmă la Romani.

Prin urmare, aceștia sunt oamenii lecturilor lor, sau dacă au mers la o școală înaltă, școala aceasta înaltă nu putea avea specialitatea războiului. Ați văzut că Zamoyski a fost la Universitatea din Padova, dar această Universitate era pentru tot felul de studenți, se învăța acolo și medicină și drept și ceea ce numim noi astăzi litere, așa încât între litere și între specialitatea aceasta, în parte istorică, în parte de tehnică, a războiului, era o legătură care nu există în timpurile noastre, și care nu era chiar așa de rea, pentru că în timpurile noastre se scriu cărți foarte groase, de oameni cari habar n'au de ce înseamnă lupta și se întâmplă iarăși de se fac foarte competente critici militare, cu privire la popoare care sunt necunoscute în esența lor criticului și se vorbește de oameni cari sunt priviți numai pe latura aceasta militară, dar întregimea psihologiei lor, proveniența lor, legăturile lor, care, acestea, au o influență asupra felului cum se manifestă în momentul în care se arată participarea militară, rămân lucruri necunoscute.

Am adus înainte pe Basta, dar el nu este singurul. Este o lume întreagă care seamănă cu dânsul, unii dintre dânsii cari s'au distins, alții cari au rămas oarecum obscuri, al căror nume se întâlnește când este vorba de o acțiune locală, mai mult sau mai puțin strălucită.

Este, prin urmare, un tip de acest fel și cum în această serie am căutat să înfățișez tipuri, ne-am întâlnit și cu tipul acesta, din care

face parte și Zamoyski și vestitul general Tilly, care a fost adversarul lui Wallenstein: mai mult decât atât, aproape înlocuind în ceea ce privește comanda armatelor pe Electorul de Bavaria.

Tilly, care a stat în fața lui Gustav-Adolf, Tilly care avea șaptezeci de ani trecuți prin anii 1630—1632, când s'a făcut marea încercare între soldații suedezi, cari erau de un fel sub raportul școalei și între soldații ceilalți, cari erau de un alt fel, Tilly este un om care s'a format în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar este mai tânăr decât Wallenstein, este simțitor mai tânăr decât Gustav-Adolf, care s'a suit pe tron în primele decenii ale secolului al XVII-lea, având șaptesprezece ani. Tilly a luat parte la războiul din Ungaria, la acea acțiune de cruciată care s'a făcut în numele Papei Clement al VIII-lea, în numele Impăratului Rudolf și cu ajutorul lui Mihai Viteazul, el însuși, și în care Basta a avut rolul pe care l-ați văzut. Pregătirea lui Tilly n'o cunoaștem așa de bine cum o cunoaștem pe a lui Zamoyski. Invățătorii lui ne scapă, iar în ceea ce privește amănuntele vieții lui, înainte de a juca un rol așa de mare în Războiul de treizeci de ani, fiindcă am ajuns acum la Războiul de treizeci de ani, partea aceasta dinaintea marelui rol pe care l-a jucat atunci este mult mai puțin cunoscută decât partea dela început din cariera lui Basta, despre care vorbește toată seria aceea de izvoare privitoare la luptele din Țările-de-Jos. Tilly este fără îndoială de aceeași speță; generația care vine îndată după generația lui Basta, Zamoyski, Tilly, generația care vine pe urmă, aceasta păstrează foarte multe lucruri dela generația cea veche. Războiul sfânt nu se părăsește și chiar va veni un moment când oamenii cari cunosc războiul sfânt vor domni: aceasta este după 1650, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Este puțințel romantism, individualism, spirit de aventură, *este vechiul eo mediu care se întoarce pentru un moment*, fiindcă niciodată o epocă nu moare dintr'odată: moare, învie după câțiva ani și de multe ori învie și a treia și a patra oară. Sunt întoarceri de acestea ale trecutului, care trebuiesc totdeauna deosebite, pentru că, dacă nu-ți dai seama că este o întoarcere a trecutului, atunci fără îndoială că multe lucruri nu se pot înțelege.

Dar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sunt iarăși generalii sfinți, de exemplu: Montecuccoli, ale cărui atât de interesante memorii lămuresc și lucrurile din părțile ardelenesti. Am observat acum în urmă, că în legătură cu războiul acesta pe care îl poartă Imperialii contra Turcilor pentru stăpânirea Ardealului, snnt ob-

servații extrem de interesante cu privire la un alt general sfân din această vreme, din marea familie italiană Caraffa, și anume acestea se găsesc într-o carte a vestitului cugetător filosofic și istoric Giambattista Vico, ale cărui opere cu privire la perioadele, la ritmul istoriei sunt foarte bine cunoscute, dar partea aceasta nu se găsește decât în ediția complectă a operelor lui. Din punct de vedere militar este foarte interesantă, pentru că el a avut notele dela Caraffa. Este vremea când tot în Ardeal se manifestă un Francez, generalul de Souches, care a răsărit în părțile acestea; tot atunci sunt doi, unul German, celălalt Francez, cari stau în serviciul Austriei și de cari, în alt an, o să am prilejul să vorbesc. De o parte este marchizul de Baden, de altă parte este vestitul duce de Lorena, care a și iscălit acea convenție, prin care Ardealul a fost părăsit prin abdicare de cei doi Apaffi, tatăl și fiul, ultimii prinți ai Ardealului, și a trecut în stăpânirea Impăratului. Vine un șir întreg de astfel de oameni, cari reprezintă războiul studiat în carte și aplicat la fața locului. Inșă tipul, exemplarul pe care îl găsisese cineva în literatura precedentă, nu este acum, în secolul al XVIII-lea; în afară de oameni extraordinar înzestrați prin darul lui Dumnezeu, cum a fost Frederic al II-lea, în afară de câte un general ceva mai bun al Casei de Austria, în afară de aceștia, războiul îl fac seniorii cu manșete de dantelă, cari nu se supără prea mult când sunt învinși, nici poporul nu se supără atunci când armata lor n'a reușit. De atâtea ori Francezii, când se întâmpla o înfrângere a armatelor, ori dacă luptau împotriva lui Frederic al II-lea, ori dacă lupta se dădea împotriva Austrieilor, scorneau cântece, iar la Paris făceau un haz extraordinar pe socoteala generalului învins, fără să aibă deloc sentimentul pe care-l avem noi de a simți fiecare ca un fel de înfrângere personală, ca un fel de adâncă umilință tot ceea ce atinge forța armată a țării.

Când se va isprăvi această perioadă și războiul va redeveni serios, războiul acesta, redevenit serios, este prin ridicarea altei clase; clasa nobiliară nu putea face alt război decât acela. După cuceririle cele mari ale lui Ludovic al XIV-lea, în epoca lui Ludovic al XV-lea, așa este eroismul: se călătorește, amestecându-se nobilii cari se duc să se lupte în America-de-Nord, ca Lafayette sau cutare German, care a mers și el acolo, cari, aceștia, au cel puțin un sentiment oarecum sincer, deși războiul acela de unde a ieșit libertatea Americii-de-Nord nu este decât o glumă. Cea dintâi mare bătălie care s'a dus, nu contra Englezilor, ci contra trupelor de mercenari germani pe care le închiria

Anglia dela prinții germani, — prințul încheia contractul prin care vindea un număr de ostași, — cea dintâi biruință a rebelilor americani s'a petrecut cam în felul următor: se dăduse ordin de arestare pentru cei cari erau în fruntea mișcării de eliberare și atunci au umblat noaptea să-i prindă și s'a auzit, și cum era o vale adâncă, lumea s'a adunat sus ca să vadă ce se petrece. Și în alergarea aceasta după oamenii cari trebuiau arestați, — și în America, în împrejurările de atunci, fiecare era înarmat; nu numai că era obiceiul de a purta sabie, dar aveau și câte o pușcă la îndemână, — a tras cineva cu pușca de sus sau de jos, — nu se va ști niciodată cine a tras întâi, — a fost un fel de târmozeală și la urma urmei Germanii aceștia a căror piele a fost vândută nu aveau nicio dorință să și-o găurească și atunci s'au retras, și astfel s'a câștigat marea victorie care se înscrie în fruntea tuturor victoriilor americane.

Când va veni războiul serios, războiul serios se datorește faptului că se ridică oameni de jos: aceștia sunt generalii Revoluției franceze. Generalii Revoluției franceze sunt interesanți pentru războiul Revoluției franceze, dar și prin viața lor înainte de a ajunge generali, la o vârstă de multe ori foarte tânără, cum a fost cazul cu Hoche; oameni cari veneau din cine știe ce oraș din Acvitanian, pentru a ajunge regi ai Suediei și Norvegiei, sau cutare Evreu, cu numele italian, care a devenit unul dintre cei mai importanți generali din vremea lui Napoleon.

Este un război de *sans culottes*, de oameni cari de fapt nu știau nimic, cari n'au învățat nimic, cari nici n'au avut vreme să învețe și cari izbutesc să biruie armata mecanizată a lui Frederic al II-lea și a generalilor austrieci, tocmai fiindcă în orice război sau în orice întrecere fiecare își închipuie ce va face adversarul, dar când adversarul este neexperient, prost sau nebun, se poate să câștige biruința tocmai din cauza aceasta, pentru că nimănui nu-i poate trece prin minte ce va face celălalt. Cele dintâi biruințe au fost câștigate astfel.

Armatele acestea permanente erau comandate de oameni deprinși a se cruța, pentru cari războiul era o carieră, pe când aceștia erau desperați cari se aruncau cu tot avântul lor revoluționar și cu toată lipsa lor de experiență.

Nimeni nu este mai viteaz decât cine nu știe ce este primejdia. Războiul cu picioare și lovituri a lui Bonaparte a trebuit pe urmă, când nu mai era geniul lui la îndemână și împrejurări favorabile pentru ca geniul lui să se manifeste, a trebuit să fie regularizat,

să intre într'o anumită formă, pe care în cea mai mare parte i-au dat-o Germanii, învinși de loviturile acestea cumplite ale străluciților aventurieri ai războiului, pe cari îi produce revoluția.

V'am făcut tot acest tablou al deosebitelor epoci, pentru ca în mijlocul lui, la locul care i se cuvine, să putem așeza acum pe regele Gustav-Adolf.

Intâi trebuie făcută o observație. Șefii de armată din alte timpuri urmăreau într'adevăr un scop militar, sau dacă serveau un scop politic, acela nu era al lor, era al țării căreia aparțineau, ori al aceuia care îi luase în serviciu. Mercenarii jucau un rol foarte important în secolul al XVI-lea, și sub un anume raport și Gustav-Adolf și generalii suedezi și prinții germani, cum era prințul de Saxa-Weimar, unit cu un Wranghel, Baner, aceștia îndeplinesc în serviciul lui Richelieu și al Franței o funcțiune de mercenari, cari își așteptau salariul. Se poate repeta formula cea veche a Elvețienilor, întrebuițați în războiul Franței și cari, atunci când li se plătea, mergeau la război, când nu, rămâneau pe loc: « pas d'argent, pas de Suisse ».

Avem a face cu oameni cari se angajează, cari sunt urmașii, bine deosebiți, fundamental deosebiți, ai condotierilor de pe vremuri. Cuvinte care în timpurile noastre se iau foarte ușor, de oameni necompetenți; de exemplu, dacă spui că într'un moment Mihai Viteazul avea situația unui condotier, — la Gorăslău el avea această situație, cu bani străini și soldați cari nu erau ai lui, — se sperie, zic: aceasta este o gravă insultă. Nu este așa, dar condotierul în serviciul lui Rudolf era una și Domnul românesc, când călca pe pământul românesc, era altceva: era în marile noastre tradiții istorice, pe care le-a întrupat. Dar condotierii erau oameni cari umblau pentru propria lor glorie, oameni cari doreau să imite pe eroii antichității, cari erau bucuroși când într'o frumoasă expunere latină se vorbea de ceea ce au făcut ei, un Sforza sau un Piccinino, atâția alții cari și-au lăsat numele în analele războaielor.

De data aceasta nu este așa. Este un timp când omul face negoț cu știința lui de război și cu vitejia lui, nu are niciun fel de ideal, nu există nicio responsabilitate, îi este absolut egal dacă este bătut. Moare un rând de oameni, cumpără alții, precum acela care întrebuițează pe comandant, când comandantul trece la celălalt, — și treceau foarte des dela unul la altul, — atunci, natural, se adresează la altcineva.

Peste perioada aceasta a mercenariatului, care dă și pe Elvețieni și pe așa numiții « reitres » din Franța, cari nu sunt decât « reiter », cavaleri germani, cari stau la dispoziția oricui, — Mihai Viteazul

cerea « raitări » de Silezia, și el ținea grozav să aibă o astfel de cavalerie, să aibă arcebusieri, dar și « raitări »; în urmă a luat și Cazaci, dar aceea era cavalerie ușoară. Mai târziu Radu Șerban a câștigat una din bătăliile dela Brașov, prin faptul că erau călăreți de aceștia de origine germană, cari serviseră la Poloni, — după epoca aceasta de simplu mercenariat se observă la unii generali un lucru pe care, natural, n'o să-l căutăm la Zamoyski, care este un mare nobil polon și are moșiile sale. Este omul care aparține regelui Poloniei și care nu caută să întemeieze un Stat pentru dânsul, dar Basta caută, Basta umblă după Ardeal, cheia rosturilor lui Basta este pofta aceasta de Ardeal. El înțelege situația așa: undeva e arhiducele Maximilian, care întinde protecția lui asupra regimului pe care, în folosul său personal și pentru mărirea sa, îl introduce și-l menține Basta în Ardeal.

Ceea ce se observă dela o bucată de vreme este *generalul care vrea să facă un Stat, care vrea să conducă un Stat*. Vedeți, Tilly se găsește în situația în care Basta voia să fie față de Maximilian.

El nu voia să ia Bavaria, nu avea dreptul, nimeni nu l'ar fi acceptat, nici nu visase de alt Stat, dar Electorul de Bavaria fără Tilly nu putea face nimic. Tilly comanda trupele plătite de Electorul de Bavaria. În ceea ce privește pe Wallenstein, care, cum știți, voia să învie Statul Boemiei de odinioară, după ce înainte de aceasta își căutase, și a căpătat, un titlu de duce, — el căutase teritorii în părțile dela Marea Baltică, — acest mic senior boem voia să fie întemeietor de țară. Într'acolo mergeau toate visurile lui și de aceea a devenit așa de suspect Casei de Austria, care obișnuia să ucidă în chip trădător pe toți cei cari îi stăteau în cale. În secolul al XVI-lea, Austriecii au omorât pe călugărul franciscan, care era de fapt și stăpânul Ardealului, cu multe legături și la noi, pe fratele Gheorghe Utjesenovici, Barata, cum îi spuneau oamenii noștri, — « barat » înseamnă « frate » în ungurește, — Barata a fost ucis din ordinul lui Ferdinand, chiar cu îngăduința lui.

Tot așa Mihai Viteazul a fost ucis cu îngăduința, și cu oarecare pregătire a lui Rudolf al II-lea și când chestiunea uciderii lui a ajuns la Curtea din Praga, — niciodată Basta n'a fost tras la răspundere pentru ceea ce făcuse, — știți care a fost răspunsul dat de acolo? « Nu ne supărăm ». Și tot așa a fost omorât, atunci când situația lui era mai strălucită și visurile lui mai îndrăznețe, așa a fost omorât Wallenstein, care n'a putut fi înlocuit niciodată. Casa de Austria s'a găsit într'un moment lipsită de cei doi oameni care îi sprijineau

războiul. Unul moare de vârstă și de oboseală, Tilly, celălalt moare de sabia austriacă a aceluia care a venit noaptea și l-a omorât în castelul lui.

Ce s'a întâmplat însă cu exemplul acestor generali învățați, îndrăzneți, cu planuri mari, cari voiau să întemeieze un Stat?

Cineva nu se lasă înlocuit ușor; poate să uite de situația și dreptul lui cât nu vede pe concurent, dar când îl vede, atunci revine la însușirile pe cari le neglijase până atunci. Și Suveranii cari stăteau acasă la dâșii, cari nu purtau război, cari se făceau înlocuiți prin acești comandanți, au băgat de seamă că aceștia umbă să le fure ori Statul întreg ori o parte din acest Stat. Suveranii de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea nu apar pe câmpul de luptă. Ludovic al XIII-lea a fost un bolnăvicios, a murit uitat de toată lumea în marginea Parisului. Veți zice: dar Henric al IV-lea? El este altceva. Este un om din provincie, un om care aduce o psihologie de îndepărtat trecut, nu este un contemporan, este un vânt proaspăt de ev mediu care a intrat în atmosfera aceea de pe vremea fiilor Ecaterinei de Medicis, dintre care niciunul n'a mers la război, nici Francisc al II-lea, nici Carol al IX-lea, care împuşca pe sub uşă pe protestanți, nici Henric al III-lea, care a fost omorât, nu călare pe calul lui de luptă, ci așezat pe un anumit scaun cu o anumită destinație. Și în atmosfera aceasta în care regii și prinții și curtezanii purtau cercei și aveau spânzurată la gât un fel de lădiță în care era un fel de castel de aramă, mic, vă puteți închipui, când a apărut Henric al IV-lea a fost altceva: erau timpurile eroice care reveneau și de aceea și planul care l'a manifestat.

Henric al IV-lea este altceva, dar cei cari au venit pe urmă, aceia nu merg la războiu și nu numai că nu merg ei, dar n'au un ministru capabil de a face acest lucru. Richelieu este un cardinal care nu face ceea ce făceau șefii religioși în evul mediu, nu încalcă și nu pleacă la luptă; el caută oamenii pe care să-i angajeze și să-i plătească să meargă la luptă și este în stare să plătească un Stat întreg, o armată întreagă și un rege, și dacă se prezintau mai mulți regi îi plătea pe toți cu punctualitate, dar și cu oarecare zgârcenie franceză. Cred că nu totdeauna au fost mulțumiți Suedezii de sumele pentru care semnau în actele de angajament.

Prin urmare, *regii încep a deprinde războiul, văzând cum comandantii de armate încearcă a deveni prinți, și dacă se poate și regi*: aceasta este explicația pentru Gustav-Adolf.

Gustav-Adolf mai are și altă explicație: regalitatea aceasta suedeză aparține unei dinastii noi; dinastia aceasta s'a ridicat la începutul secolului al XVI-lea cu Gustav Vasa, care este de origine țărănească, moșnenească. Gustav Vasa este un fel de răzeș, și așa a rămas tot timpul. Ceva din caracterul lui Gustav Vasa s'a păstrat o bucată de vreme, pe urmă însă au venit prinți cari nu aveau însușirile și mai ales nu aveau măsura lui; cutare dintre dâșii a fost închis o viață întreagă, — și astăzi se arată închisoarea unde și-a trecut atâția ani din viață, — rudele înlocuindu-se, cutare răsturnându-și ruda de aproape ca să-i ia locul. Un prinț de Suedia, Sigismund, a trecut în Polonia și a fost rege acolo, nu fără speranța de a rămâne și dincolo, în Suedia, și Vladislav, fiul lui Sigismund, a visat că s'ar putea întoarce, fără a părăsi Polonia, unde regele reprezintă așa de puțin, în țara strămoșilor săi, unde regalitatea reprezintă nu numai un lucru foarte solid și respectat, dar în același timp un lucru popular; dinastia aceasta este o dinastie de folklor. Acum este o dinastie de origină franceză, dinastia Bernadotte, care este cu totul altceva decât vechea dinastie Vasa, care a păstrat calitățile întemeietorului, chiar dacă în cutare generație aceste calități au fost umbrite de vreo stare bolnăvicioasă a câte unuia dintre dâșii.

Dar acolo mai este ceva. Această eroică dinastie Vasa, care va da pe Carol al XII-lea, — Carol al XII-lea poate fi luat ca model, dar pentru altceva: pentru tipul de Alexandru-cel-Mare înviat, care se întâlnește într'o formă mult superioară la Carol al XII-lea, care este rege suedez, dar într'însul nu trăiește sufletul însuși al Suedezului, sunt însușirile Suedezului, dar el nu se simte legat de interesele de Stat ale Suediei, — este gata în orice moment ca interesele acestea de Stat să le sacrifice. Și știți că moartea lui Carol al XII-lea este foarte suspectă: el a murit înaintea unei fortărețe din Norvegia care era unită cu Biserica, ori el era în război cu Biserica și acolo, stând înaintea zidurilor, l-a nemerit un glonte. El a fost desgropat acum câțiva ani; capul este admirabil păstrat, pielea este aderentă, afară de partea care este ruptă în toate părțile de intrarea glontelui, dar glontecele acesta a fost tras foarte de aproape, a fost tras de un preot suedez, care înțelegea ca Suedia să nu fie legată de spiritul aventuros al acestui mare erou, care o putea duce până cine știe unde, poate până la ruina completă. Este în dinastia Vasa o tendință, care la urmă dă un tip ca a lui Carol al XII-lea, dar în Gustav-Adolf este moștenirea cea dreaptă, moștenirea întreagă a întemeietorului dinastiei și întemeietorul

Fig. 19. — Intrarea lui Gustav-Adolf în München (după o gravură contemporană).

dinastiei este un protestant, un foarte bun și credincios protestant și în ceea ce privește disprețul față de catolicism, dar este în același timp și un fel de misticism protestant, care s'a pierdut încetul cu încetul.

Astăzi nu mai există. Astăzi protestantismul este un fel de creștinism aproape laic, cu frumoase discursuri folositoare care se țin din amvon, cu adunări în care se discută cu privire la administrație, cu considerarea Mântuitorului ca un eveniment istoric.

Rămâne cineva nimit când vede anumite cărți despre creștinism, care vin din tabăra aceasta protestantă și în care Isus aproape dispăre; atâta filologie și atâta istorie există înăuntrul, încât partea religioasă aproape s'a evaporat.

Pe atunci însă era un totu altceva. Protestantismul încălzea de o furie războinică și întărea printr'o încredere absolută dreptatea cauzei pentru care se dădea lupta, și de aici puteau să iasă eroi.

Gustav-Adolf este în mijlocul armatei sale și un fel de mare preot: acolo el face rugăcini, precum și în Parlament se citează Sfânta Scriptură. El făcuse până atunci trei războaie: contra Danemarcei, contra Rușilor și Polonilor; el este acela care a căpătat celălalt mal baltic, regiunea aceea unde Petru-cel-Mare a făcut Petersburgul și tot el este acela care a voit să aibă toată Marea Baltică, mergând până la Stettin, în jos, și dacă se poate până la Danemarca, dacă se poate și peste Danemarca și peste Norvegia legată de Danemarca. Danemarca și Norvegia au fost până la începutul secolului al XIX-lea o singură țară și limba norvegiană a trebuit să se formeze cu amintiri istorice și afinități populare, înlocuind dialectul danificat, care se întrebuințează până la 1830—1840 în Norvegia. În Norvegia au schimbat, ca să înlăture amintirea Danemarcei, numele capitalei, au scos din fundul evului mediu numele de Oslo în loc de Cristiania, care vine de la un rege al Danemarcei, a cărui amintire trebuia să dispară neapărat.

Când pleacă Gustav-Adolf pentru războiul lui cel mare, atunci, în 1630—31, el ține un mare discurs în Parlament, prevăzând că poate nu se va întoarce niciodată și, chemând binecuvântarea lui Dumnezeu asupra celor cari vor rămâne, după aceea citează de două ori Sfânta Scriptură; ultimele cuvinte rostite de el în țara lui, au fost cuvinte luate din Biblie. Înainte de fiecare bătălie, se făcea un serviciu divin, care dădea pe această cale un eroism neînvingător ostașilor. Știți că într'una din bătălii, — sunt trei bătălii: la Lützen, Lech și

Leipzig, dar înaintea fiecăreia dintre aceste bătălii, era o slujbă religioasă și aceasta le dădea înverșunarea, — în cutare din aceste bătălii au fost șapte atacuri și după ce Gustav-Adolf a căzut, asupra trupului lui s'a dat o luptă cumplită; el a fost găsit amestecat cu ceilalți morți și în așa fel zdrobit de acele neconținute șarje de cavalerie, încât ai lui abia l-au recunoscut.

El nu purta cuirasă din cauza unei răni și avea un fel de apărătoare făcută din vată, acoperită cu piele, pe care am văzut-o într'unul din muzeele Nordului și care este încă pătată de sângele lui. El a fost rănit la braț și apoi a primit a doua și a treia lovitură după ce căzuse de pe cal. Ei bine, astfel de hotărâri nehiruite, astfel de îndărătnicesiliniți, disprețuitoare de moarte, acestea nu se capătă nici prin nota bună pe care a avut-o cineva la o școală militară, nu se capătă nici prin însemnările favorabile pe care le-a făcut superiorul pe un anume registru și nu se capătă nici prin dorința de a face o carieră, ci se capătă dintr'o anume stare morală cu totul superioară, care se poate comunica dela un comandant la armata lui întregă.

Englezii au o expresie; a zice de cineva că este în « high spirits », aceasta înseamnă: a trece peste, a trece peste măsura obișnuită pe care o pot da puterile omenești.

Fiecare dintre noi are puteri pe care nu le bănuiește și care apar într'un anume moment, și sunt vrăjitori cari pot să facă să răsară biruitoare astfel de porniri.

Toate luptele acestea, până în acea zi fatală dela Lützen, nu reprezintă executarea rece a unui plan copiat după învățăturile antichității, nu reprezintă iarăși serviciul onest făcut aceluia care plătește, nu înseamnă nici realizarea unei ambiții, deși i se oferea să-l aleagă rege al Romanilor, adică Impărat. D-voastră știți că el a dovedit-o după biruința dela Leipzig, când în loc să coboare drept asupra capitalei suveranului austriac, el a lăsat pe aliatul lui, ducele de Saxonia, să meargă în această direcție, iar el s'a întors în părțile dela Rhin, ca să nu-l ia cineva pe la spate, ca să merite stipendiile lui Richelieu, care îl critica pe el că a mers acolo, dar de fapt Richelieu era încântat că în loc să lupte în Saxonia sau în Germania răsăriteană, el venea și aducea servicii esențiale politice franceze. *El se considera așa cum se considerau în Biblie oamenii cari luptau pe căile Domnului și pentru ca voința Celui Prea Înalt să se îndeplinească.* Și aici este o asemănare între el și un contemporan care s'a luptat numai în tristul război civil din țara sa și care, dela început până la sfârșit, a avut aceeași îndărătnică convingere pe care o găsim în scrisul lui: este

vorba de Cromwell, care atunci când a trimis la eșafod pe Carol I-iu, l-a trimis așa cum David ar fi trebuit s'o facă față de Saul, care nu umbla în calea Domnului. Am observat că aceia cari au condamnat la moarte pe regele Angliei n'au pus niște biete iscălituri fricoase, ci cea mai frumoasă caligrafie, pentru că erau convingși că prin aceasta îndeplinesc o datorie față de Dumnezeu. Aceasta este vremea când în Anglia scrie «Paradisul Pierdut» Milton. Este un moment unic în istoria Europei, momentul acesta care din punct de vedere militar se intruchipează în Gustav-Adolf.

Imi pare bine că la sfârșitul acestor lecții ne oprim, nu asupra unui aventurier, asupra unui simplu imitator al războaielor trecute, ci ne oprim asupra unui om complet și care servește un înalt ideal cu toate puterile sufletului său.

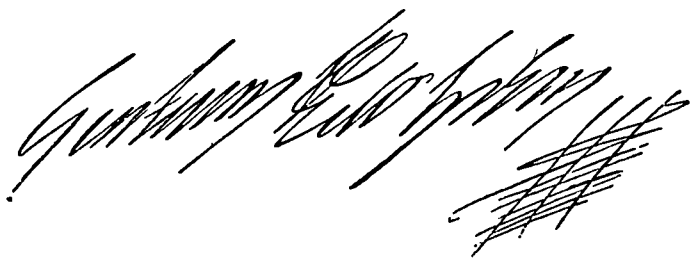
A highly stylized, cursive handwritten signature in black ink. The signature is written in a fluid, sweeping manner, characteristic of the 17th-century military leaders of the time. It consists of several long, sweeping strokes that form a complex, almost abstract shape, though it is clearly intended to be a personal name.

Fig. 20. — Semnătura lui Gustav-Adolf.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
I. Cea dintâi formă a spiritului militar	7
II. Alexandru-cel-Mare	21
III. Hanibal	37
IV. Mariu	51
V. Agricola	65
VI. Carol-cel-Mare	75
VII. Ludovic-cel-Sfânt	89
VIII. Bertrand du Guesclin	103
IX. Gheorghe Basta	117
X. Gustav-Adolf	129